

ETÜT

DERGİSİ JOURNAL

Haziran | June

Sayı | Issue

6

ERZURUM
UNIVERSITESI

AL
IGY

ETÜT DERGİSİ
(Erzurum Teknik Üniversitesi Türkoloji Dergisi)

International Journal of Turcology
Uluslararası Türkoloji Araştırmaları Dergisi

Issue/Sayı: 6
June/Haziran 2023

ETUT

EISSN: 2757-8615
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/etutdergisi>

CHIEF EDITOR / BAŞ EDITÖR**Naim ÜRKMEZ (Ph.D.)**

Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of History, TÜRKİYE

EDITORS / EDITÖRLER**Mehmet Akif GÖZİTOK (Ph.D.)**

Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of History, TÜRKİYE

Murat KILIÇ (Ph.D.)

Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of History, TÜRKİYE

ENGLISH LANGUAGE EDITORS /İNGİLİZCE DİL EDITÖRLERİ**Yavuz DAŞDEMİR (Lect.)**

School of Foreign Languages, Erzurum Technical University, TÜRKİYE

Samet BAYTAR (Res. Asst.)

Department of English Language and Literature, Erzurum Technical University, TÜRKİYE

SPELL CHECK EDITORS /YAZIM EDITÖRLERİ**Muhammet Raşit ÖZTÜRK (Ph.D.)**

Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of History, TÜRKİYE

Betül ÖZCAN (Res. Asst.)

Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of History, TÜRKİYE

EDITORIAL BOARD / YAYIN KURULU**Ahmad SHAFIQ SHAFI**

Kabul University / AFGHANISTAN

Ali AHMETBEYOĞLU

İstanbul University / TÜRKİYE

Ali İhsan ÖBEK

Trakya University / TÜRKİYE

Aydın EFE

Çankırı Karatekin University / TÜRKİYE

Ayşe Melek ÖZYETGİN

Yıldız Technical University / TÜRKİYE

Bayram NAZIR

Gümüşhane University / TÜRKİYE

Benon GAZİNSKY

University of Warmia and Mazury / POLAND

Efrat AVIV

Bar-İlan University / ISRAEL

Ekaterina GRUZDEVA

University of Helsinki / FINLAND

Engin ÇETİN

Çukurova University / TÜRKİYE

Fatma SEVİNÇ ERBAŞI

Eskişehir Osmangazi University / TÜRKİYE

Gökhan TUNÇ

Anadolu University / TÜRKİYE

Halime ÇAVUŞOĞLU

Erzurum Technical University / TÜRKİYE

Hamdi Lateef KHAIRULLAH

Kirkuk University / IRAQ

Hikmet ÖKSÜZ

Karadeniz Technical University TÜRKİYE

İbrahim TAŞ

Bilecik Şeyh Edebali University / TÜRKİYE

Kamil Stachowski

Jagiellonian University / POLAND

Kemal BAKIR

Erzurum Technical University / TÜRKİYE

Kemalettin KUZUCU

Marmara University / TÜRKİYE

Meheddin İSPİR

Erzurum Technical University / TÜRKİYE

Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA

Karadeniz Technical University / TÜRKİYE

Mehmet GÜNEŞ

Marmara University / TÜRKİYE

Murat KACIROĞLU

Erzurum Teknik University / TÜRKİYE

Murat KÜÇÜKÜĞURLU

Erzurum Technical University / TÜRKİYE

Nurdin USEEV

Manas University / KAZAKHSTAN

Nurullah ÇETİN

Ankara University / TÜRKİYE

Özkan DAŞDEMİR

Erzincan Binali Yıldırım University / TÜRKİYE

Özlem AYAZLI

Sivas Cumhuriyet University / TÜRKİYE

Paweł POLKOWSKIMuzeum Archeologiczne w Poznaniu /
POLAND**Peter B. GOLDEN**

Rutgers University / USA

Rıfat KÜTÜK

Atatürk University / TÜRKİYE

Sacit UĞUZ

Hatay Mustafa Kemal University / TÜRKİYE

Selami ECE

Atatürk University / TÜRKİYE

Serpil SÜRMEİ

Ondokuz Mayıs University / TÜRKİYE

Tsend BATTULGA

Mongolian State University / MONGOLIA

Uğur UZUNKAYA

Erzurum Technical University / TÜRKİYE

Yasin TOPALOĞLU

Atatürk University / TÜRKİYE

Yavuz ASLAN

Atatürk University / TÜRKİYE

Yavuz Sinan ULU

Gaziantep University / TÜRKİYE

Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ

Erzurum Technical University / TÜRKİYE

Zhanna YUSHADepartment of Ethnography of Siberia /
RUSSIA**Contact Publisher:**

Assoc. Prof. Dr. Naim ÜRKMEZ (Ph.D.) / Erzurum Technical University Faculty of Letters, Department of History, Erzurum / TÜRKİYE

naim.urkmez@erzurum.edu.tr<https://dergipark.org.tr/pub/etutdergisi>

ADVISORY BOARD / DANIŞMA KURULU

Ahmet AKSİN

Fırat University \ TÜRKİYE

Ahmet Ali GAZEL

Afyon Kocatepe University \ TÜRKİYE

Ali Fuat ÖRENÇ

İstanbul University \ TÜRKİYE

Alpaslan DEMİR

Gaziosmanpaşa University \ TÜRKİYE

Besim ÖZCAN

Atatürk University \ TÜRKİYE

Betül ASLAN

Atatürk University \ TÜRKİYE

Birsel KÜÇÜKSİPAHIOĞLU

İstanbul University \ TÜRKİYE

Bünyamin KOCAOĞLU

Milli Savunma University \ TÜRKİYE

Dursun Ali AKBULUT

Ondokuz Mayıs University \ TÜRKİYE

Faruk SÖYLEMEZ

Sütçü İmam University \ TÜRKİYE

Haluk SELVİ

Sakarya University \ TÜRKİYE

Hamit PEHLİVANLI

Kırıkkale University \ TÜRKİYE

İbrahim Ethem ATNUR

Milli Savunma University \ TÜRKİYE

Kenan İNAN

Karadeniz Teknik University \ TÜRKİYE

Mustafa BUDAK

İstanbul University \ TÜRKİYE

Mustafa ÇOLAK

Samsun University \ TÜRKİYE

Sadık SARISAMAN

Afyon Kocatepe University \ TÜRKİYE

Sezai BALCI

Giresun University \ TÜRKİYE

Sinever Esin DAYI

Atatürk University \ TÜRKİYE

Songül ÇOLAK

Samsun University \ TÜRKİYE

Süleyman ÇİĞDEM

Atatürk University \ TÜRKİYE

Şaban ORTAK

Afyon Kocatepe University \ TÜRKİYE

Yunus ÖZGER

Bozok University \ TÜRKİYE

Zekeriyya KURŞUNFatih Sultan Mehmet University \
TÜRKİYE

ABOUT/ HAKKINDA

ETÜT Journal (e-ISSN: 2757–8615) is a peer-reviewed and scientific journal published twice a year in June and December. The journal aims to publish original scientific studies prepared in the fields of the language, literature, history, art of the Turkish world, and Turkish culture in general as high-quality articles under international publication standards. Thus, it aims to contribute to the accumulation and dissemination of scientific knowledge in Turcology, to its reconsideration and processing as actual issues, and to make it a subject of discussion on an international scale. In this context, ETUT Journal also publishes research history, document and text publication, scientific translation and transfer, compilation, letters to the editors, bibliography, chronology, and book introductions that concern the Turkish world, as well as original research articles, prepared under scientific norms and ethical principles. The publication languages of ETUT Journal are Turkish and English. The journal is subject to the rules of "Open Journal Systems," and all refereed articles and articles that are decided to be published after the completion of the publication processes are published with a "DOI" number. The journal charges no fees, is licensed under a Creative Commons Attribution-Non-Commercial 4.0 International License and is Open Access.

ETÜT Dergisi (Erzurum Teknik Üniversitesi Türkoloji) e-ISSN: 2757-8615, Haziran ve Aralık aylarında yılda iki defa elektronik olarak yayımlanan bilimsel ve hakemli bir dergidir. Derginin amacı, Türk dünyasının dili, edebiyatı, tarihi, sanatı ve genel olarak Türk kültürü alanlarında hazırlanan özgün bilimsel çalışmaları uluslararası yayın standartlarına uygun ve yüksek kalitede makaleler olarak yayınlamaktır. Böylece Türkoloji alanında oluşan bilimsel bilginin birikimine ve yayılmasına, fiilî meseleler olarak yeniden ele alınıp işlenmesine ve uluslararası ölçekte tartışma konusu hâline getirilmesine katkıda bulunulması hedeflenmektedir.

Bu kapsamda ETÜT Dergisi, bilimsel normlara ve etik ilkelere uygun olarak hazırlanmış özgün araştırma makalelerinin yanı sıra Türk dünyasını ilgilendiren araştırma tarihi, belge ve metin neşri, bilimsel çeviri ve aktarı, derleme, editörlere mektup, bibliyografya, kronoloji ve kitap tanıtımı da yayınlar.

ETÜT Dergisi'nin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Dergi, "Açık Dergi Sistemleri (Open Journal Systems)" kurallarına tabidir ve yayın süreçlerinin tamamlanması ile basım kararı alınan tüm hakemli makaleler ve yazılar "DOI" numarası alınarak yayımlanır. Dergi hiçbir ücret talep etmemekte, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmakta, Open Access (Açık Erişimli) bir dergidir.

INDEXES / İNDEKSLER

AIMS AND SCOPE

ETUT is a scientific, open access, online-only periodical published in accordance with independent, unbiased, and double-blinded peer-review principles. The journal published twice a year in June and December. The publication languages of the journal are Turkish and English.

ETUT Journal aims to publish original scientific studies prepared in the Turkish world's language, literature, history, art, and Turkish culture in general, as high-quality articles per international publication standards. Thus, it aims to contribute to the accumulation and dissemination of scientific knowledge in Turcology, to its reconsideration and processing as actual issues, and to make it a subject of discussion on an international scale. The target audience of the journal includes researchers and specialists who are interested or working in all fields of all Social Sciences.

The target audience of the journal is researchers and experts working in Turcology and related fields.

ETUT is currently indexed in ROAD, DRJI, ESJI, CiteFactor, Research Bible, Asos Index SIS.

The editorial and publication processes of the journal are shaped in accordance with the guidelines of the Council of Science Editors (CSE), Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE) and National Information Standards Organization (NISO). The journal is in conformity with the Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing (doaj.org/bestpractice).

Disclaimer

Statements or opinions expressed in the manuscripts published in the journal reflect the views of the author(s) and not the opinions of the editors, editorial board, and/or publisher; the editors, editorial board, and publisher disclaim any responsibility or liability for such materials.

Open Access Statement

ETUT is an open access publication, and the journal's publication model is based on Budapest Access Initiative (BOAI) declaration. All published content is available online, free of charge at <https://dergipark.org.tr/en/pub/etutdergisi>. The journal's content is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial (CC BY-NC) 4.0 International License which permits third parties to share and adapt the content for non-commercial purposes by giving the appropriate credit to the original work.

You can find the current version of the Instructions to Authors at <https://dergipark.org.tr/en/pub/etutdergisi>

The list of referees is published collectively in the last issue of the year as a policy of transparency.

Editor in Chief : Assoc. Prof. Naim ÜRKMEZ (Ph.D.)

Address : Erzurum Technical University Faculty of Letters, Department of History, Erzurum / TÜRKİYE

E-mail : naim.urkmez@erzurum.edu.tr

Webpage : <https://dergipark.org.tr/en/pub/etutdergisi>

AMAÇ ve KAPSAM

ETÜT; bağımsız, tarafsız ve çift-kör hakem değerlendirme ilkelerine bağlı yayın yapan, Erzurum Teknik Üniversitesi'nin açık erişimli bilimsel elektronik yayın organıdır. Dergi Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayınlanmaktadır. Derginin yayın dilleri Türkçe ve İngilizce'dir.

ETÜT, Derginin amacı, Türk dünyasının dili, edebiyatı, tarihi, sanatı ve genel olarak Türk kültürü alanlarında hazırlanan özgün bilimsel çalışmalarını uluslararası yayın standartlarına uygun ve yüksek kalitede makaleler olarak yayınlamaktır. Böylece Türkoloji alanında oluşan bilimsel bilginin birikimine ve yayılmasına, fiilî meseleler olarak yeniden ele alınıp işlenmesine ve uluslararası ölçekte tartışma konusu hâline getirilmesine katkıda bulunulması hedeflenmektedir.

Derginin hedef kitle, Türkoloji ve yakın alanlarda çalışan araştırmacı ve uzmanlardır.

ETÜT, ROAD, DRJI, ESJI, CiteFactor, Research Bible, Asos Index SIS gibi indeksler tarafından taranan uluslararası alan indeksli bir dergidir.

Derginin editöryel ve yayın süreçleri Council of Science Editors (CSE), Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE) ve National Information Standards Organization (NISO) kılavuzlarına uygun olarak biçimlendirilmiştir. ETÜT, dergisinin editöryel ve yayın süreçleri, Akademik Yayıncılıkta Şeffaflık ve En İyi Uygulama (doaj.org/bestpractice) ilkelerine uygun olarak yürütülmektedir.

Sorumluluk Reddi

Dergide yayınlanan yazılarda ifade edilen ifadeler veya görüşler, editörlerin, yayın kurulunun ve/veya yayıncının görüşlerini değil, yazar(lar)ın görüşlerini yansıtır; editörler, yayın kurulu ve yayıncı bu tür materyaller için herhangi bir sorumluluk veya yükümlülük kabul etmemektedir.

Açık Erişim Bildirimi

ETÜT yayınlanma modeli Budapeşte Açık Erişim Girişimi (BOAI) bildirgesine dayanan açık erişimli bilimsel bir dergidir. Derginin arşivine <https://dergipark.org.tr/en/pub/etutdergisi> adresinden ücretsiz olarak erişilebilir. ETÜT'ün içeriği, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari (CC BY-NC) 4.0 Uluslararası Lisansı ile yayınlanmaktadır.

Yazarlara Bilgi'nin güncel versiyonuna <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ETUSBED> adresinden ulaşabilirsiniz.

Hakem listesi, şeffaflık politikası gereği yılın son sayısında toplu olarak verilir.

Baş Editör : Assoc. Prof. Naim ÜRKMEZ (Ph.D.)

Adres : Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Erzurum/ TÜRKİYE

E-posta : naim.urkmez@erzurum.edu.tr

Web : <https://dergipark.org.tr/tr/pub/etutdergisi>

İÇİNDEKİLER / CONTENTS (ETUT 6, June-Haziran 2023)

Yunus ÖZGER Osmanlı Dönemi Erzurum'da Kamuya Ait Bazı Binaların Sigortalanması Süreci <i>The Process of Insuring Some Public Buildings in Ottoman Erzurum</i> Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article	1-8
Banu ÇETİN ÜNAL Orta Çağ Avrupası'nda Mistik Bir Oluşum: Beguineler <i>A Mystical Formation in Medieval Europe: The Beguines</i> Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi /Research Article	9-20
Refik AYDEMİR Tek Parti Döneminde Parti Kurma Girişimleri ve Kurulan Siyasi Partiler (1923-1945) <i>Attempts to Establish Parties and Established Political Parties During the Single-Party Era (1923-1945)</i> Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi /Research Article	21-39
Murat KÜÇÜKÜĞURLU Erzurum'da Kağızmanlı Vakıfları ve Şehrin İktisadi Durumu Hakkında Bazı Tespitler <i>Some Findings on Kağızmanlı Waqfs and the Economic Situation of the City in Erzurum</i> Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi /Research Article	40-58
Elanur MİNDİVANLI Muğlalı Ali ve Divançesi <i>Ali of Muğla and His Diwançe</i> Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi /Research Article	59-71
Eyüp KUL Makedonya'da Yayınlanan İki Kitap Vesilesi ile: Salim Kadri Kerimi'nin "II. Dünya Savaşı Sonrası Makedonya Türklerinin Türkiye'ye Göçü" ve "Yücel Teşkilatının Kaderi- Yücelcilere Karşı Yürütülen Yargı Süreci" Adlı Kitaplarına Dair <i>On the Occasion of Two Books Published in Macedonia: Salim Kadri Kerimi's "The Migration of Macedonian Turks to Turkey after World War II" and "The Fate of Yücel Organization - The Judicial Process Against Yücelists"</i> Makale Türü/Article Type: Kitap İncelemesi /Book Review	72-79

Osmanlı Dönemi Erzurum'da Kamuya Ait Bazı Binaların Sigortalanması Süreci

The Process of Insuring Some Public Buildings in Ottoman Erzurum

Yunus

ÖZGER

Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi, Yozgat, Türkiye
e-mail: yunus.ozger@bozok.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 29.12.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 10.03.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Yunus ÖZGER
yunus.ozger@bozok.edu.tr

Atf /Cite this article:

Özger, Y. (2023). Osmanlı Dönemi Erzurum'da Kamuya Ait Bazı Binaların Sigortalanması Süreci. *ETÜT Dergisi*, 1-8.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Öz

Kamu binaları kısaca devlete ait hizmet binaları olarak tanımlanır. Osmanlı'da kamuya ait yapıların sigortalanması ilk defa 1901 yılında gündeme geldi. Esasen Osmanlı'nın sigorta sektörüyle tanışması, Avrupa'ya nazaran oldukça geç dönemde gerçekleşti. 19. Yüzyılın sonlarında ilk defa İstanbul merkezli bir sigorta şirketi kuruldu. Başta İstanbul olmak üzere bütün Osmanlı şehirlerinin en büyük korkusu yangınlardı. Kamu binalarının sigortalanması düşüncesi de yangın tehlikesinden korunmak için geliştirildi. İlgili bakanlıkların teklifleri üzerine hükümet tarafından bu doğrultuda kararlar alındı. Nihayetinde kamu binaları sigortalanmaya başladı. Bu bağlamda diğer pek çok şehir gibi Erzurum'da da devlete ait bazı binalar sürece dâhil oldu.

Bu makalede 1905-1912 yılları arasında Erzurum şehir merkezinde sigortalanmış kamu yapıları hususu ele alındı. Bu evrede ilk olarak 1905'te Erzurum İnas Rüştüyesi (kız ortaokulu binası), ardından 1906'da Erzurum İdadisi binası ve son olarak 1912'de Erzurum Hükümet Konağı binası sigortalandı. Kız ortaokulu Union Sigorta Şirketi tarafından sigortalandı. Diğer iki kurum binası ise Osmanlı Sigorta Şirketine sigorta ettirildi. Genel olarak kamu binalarının sigortalanmasında birinci etken yangınlardı. Bununla beraber 1901 Erzurum depreminin yol açtığı yıkım ve yaşanan kayıplar da sigorta faaliyetlerindeki artışa dolaylı yoldan tesir etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Binaları, Sigorta, Erzurum İdadisi, Erzurum Hükümet Konağı, Yangın.

Abstract

Public buildings are briefly defined as government-owned service buildings. Insurance of public buildings in the Ottoman Empire came to the fore in 1901 for the first time. In fact, the Ottoman's introduction to the insurance sector took place quite late compared to Europe. At the end of the 19th century, an Istanbul-based insurance company was established for the first time. The biggest fear of all Ottoman cities, especially Istanbul, was fires. The idea of insuring public buildings was developed to protect against fire hazards. Upon the proposals of the relevant ministries, the government took decisions in this direction. Eventually, public buildings began to be insured. In this context, like many other cities, some state-owned buildings were also included in the process in Erzurum.

In this article, the issue of public buildings insured in Erzurum city center between 1905 and 1912 has been taken into consideration. In this period, firstly, the girls' secondary school building in 1905, then the Erzurum High School building in 1906 and finally the Erzurum government office building in 1912 were insured. Erzurum girl secondary school is insured by the Union Insurance Company. The other two public buildings were insured by the Ottoman Insurance Company. In general, the first factor in the insurance of public buildings was fires. On the other hand, the destruction and loss resulted from the 1901 Erzurum earthquake also affected indirectly the increase in the insurance industry in Erzurum.

Keywords: Public Buildings, Insurance, Erzurum High School, Erzurum Government Building, Fire.

Giriş

Kamu binaları terimi, Osmanlı literatüründe “*mebâni-i emiriyye*” (BOA, ŞD. 146/60; BOA, BEO. 3122/234144; BOA, ML. EEM, 1327/29) ve *emâkin-i emiriyye* (BOA, YB.021. 84/344; BOA, DH. MKT, 1660/76; BOA, ŞD. 2670/13) şeklinde ifade edilir. Özel mülkün dışında kalan ve devlete ait yapıları tanımlar. Mektepler, hastaneler, hükümet konakları gibi kurum ve kuruluş binaları bunlar arasında ilk akla gelenlerdir. Esasen söz konusu yapılar, birer mekân olarak da tanımlanır. Sosyolojik açıdan mekân; mutlak, kutsal, tarihsel ve soyut olmak üzere birkaç grupta ele alınır ve “*mekân sosyolojisi*” çerçevesinde incelenir. Teorisyenler, üretim biçiminin geçmişten günümüze mekânı şekillendirdiği tezini savunurlar. Avcı ve toplayıcı topluluklardaki paylaşılan yerleri mutlak mekân olarak tasvir ederler. Mutlak mekânın bir süre sonra eskiden yaşanan yerlere özenilerek hazırlanan Mısır piramitleri ya da Yunan tapınakları gibi kutsal mekânı doğurduğunu ileri sürerler. Tarihsel mekânın ise mutlak ve kutsal mekânın parçalanması neticesinde, onun kalıntıları üzerinde tesis edildiğini ifade ederler (Ghulyan, 2017: 4-10). Bazen mekân, zaman kavramıyla birlikte ele alınır. Zaman olgusu, mekândan daha fazla önem atfedildiği için eleştirilir. Mekânın, sabit ve hareketsiz olduğu, zamanın ise üretken ve zengin olduğuna vurgu yapılır (Ritzer, 2019: 312). Bu nazariyeye karşı çıkan Lefebvre ise mekânın canlı olduğunu, yaşadığını, yaşattığını, ürettiğini ve üretildiğini ileri sürer (Şentürk 2014: 85; Lefebvre’den naklen).

Mekân ile onun inşa edildiği yerleşim merkezi olan kentin gelişimi arasında doğrusal bir ilişki vardır. Kentin en işlek ve görkemli yerleri, kamu mekânları için seçilir. Bu yönüyle devlet gücü sembolize edilmeye çalışılır. Osmanlı’da da durum bundan farklı değildir. Tasarlanarak inşa edilen kamu binaları için yapılan mekânsal tercih, lokasyonu toplumsal iletişimin önemli merkezlerinden biri haline getirir. Sembolik etkileşim gücünü ihtiva eden mekânlar, yüklenen bütün fonksiyonlarıyla mekânın sadece bir mekân olmadığı tezini haklı çıkarır.

İnşası üzerinden geçen belirli bir süre sonra tarihi mekân niteliği kazanan yapıların muhafazası, tarihsel ve kültürel mirasın aktarılması açısından zorunlu hale gelir. Ancak burada mekânın inşa malzemesini de hatırdan çıkarmamak gerekir. Osmanlı yapı inşasında ahşap ve kargir (taş bina) uygulaması öne çıkan iki unsurdur. Tarihi mekânların ya da kamusal hizmet sunan binaların korunmasına yönelik muhtelif dönemlerde önleyici tedbirlere başvurulduğu bilinir. Ancak en büyük risk olan yangınlardan korunmak pek de mümkün olamaz. Özellikle başkent İstanbul’un ahşap yapı teknolojisi, yangınlara adeta davetiye çıkarır durumdadır. Çıkan yangınlarda tahrip olan binlerce yapı sonrasında Edirne’nin sudan, İstanbul’un yangından yok olacağı düşüncesi halk arasında kanıksanır (Erederdi, 1998: 21). Bu gerçekliği biraz geç de olsa fark eden devlet, zararı en aza indirmek amacıyla II. Abdülhamid devrinde kamu binalarını sigortalatma projesini başlatır. Aşağıda önce bu süreçten söz edilecek ardından çalışmanın esas konusu olan Erzurum’da sigorta ettirilen kamu binalarına geçilecektir.

1. Osmanlı’da Devlete Ait Yapıların Sigortalanması Meselesi

Osmanlı’da kamu binalarının sigortalanması süreci, İstanbul merkezli ilk sigorta şirketi olan Osmanlı Sigorta Şirket-i Umumiyesinin kuruluşu ardından mevzubahis oldu. Yabancı sigorta şirketlerinin piyasadaki yerini alması ve onlarla rekabet edebilmesi için devlet tarafından desteklenen şirket, 1893’te faaliyete başladı. 1900’de Mısır’da Port-Said Limanı’nda yaşanan bir gemi kazası ardından kamuya ait malzemelerin sigortalanarak sevk edilmesi meselesi gündeme geldi. Bir süre sonra Ekim 1901’de devlete ait binaların, yangın tehlikesine karşı Osmanlı Sigorta Şirketi tarafından sigortalanması fikri tartışmaya açıldı. Sadrazam tarafından konuyla alakalı tezkireler gönderildi. Bunun üzerine ilgili nazırlıklar kendi bünyelerinde çalışma başlattı. Maarif Nezareti, 24 Temmuz 1902’de vilayet merkezlerindeki idadi binalarının sigorta ettirilmesi kararını duyurdu (Özger, 2017: 164-186).

Maarif Nezaretinin çalışmaları neticesinde hükümet, sigortalı ve sigortasız kamu binalarıyla ilgili önemli verilere ulaştı. Sonraki merhalede sigortasız binaların diğer şirketlere tercihen Osmanlı Sigorta Şirketince sigortalanmasını istedi. Bu bağlamda Erzurum Vilayeti de gerekli çalışmayı yaparak istenilen bilgileri İstanbul’a ulaştırdı.

Kamu binaları terimi, Osmanlı literatüründe “mebâni-i emiriyye” ve emâkin-i emiriyye şeklinde ifade edilir. Özel mülkün dışında kalan ve devlete ait yapıları tanımlar. Mektepler, hastaneler, hükümet konakları gibi kurum ve kuruluş binaları bunlar arasında ilk akla gelenlerdir. Esasen söz konusu yapılar, birer mekân olarak da tanımlanır. Sosyolojik açıdan mekân; mutlak, kutsal, tarihsel ve soyut olmak üzere birkaç grupta ele alınır ve “mekân sosyolojisi” çerçevesinde incelenir. Teorisyenler, üretim biçiminin geçmişten günümüze mekânı şekillendirdiği tezini savunurlar. Avcı ve toplayıcı topluluklardaki paylaşılan yerleri mutlak mekân olarak tasvir ederler. Mutlak mekânın bir süre sonra eskiden yaşanan yerlere özenilerek hazırlanan Mısır piramitleri ya da Yunan tapınakları gibi kutsal mekânı doğurduğunu ileri sürerler. Tarihsel mekânın ise mutlak ve kutsal mekânın parçalanması neticesinde, onun kalıntıları üzerinde tesis edildiğini ifade ederler. Bazen mekân, zaman kavramıyla birlikte ele alınır. Zaman olgusu, mekândan daha fazla önem atfedildiği için eleştirilir. Mekânın, sabit ve hareketsiz olduğu, zamanın ise üretken ve zengin olduğuna vurgu yapılır. Bu nazariyeye karşı çıkan Lefebvre ise mekânın canlı olduğunu, yaşadığını, yaşattığını, ürettiğini ve üretildiğini ileri sürer.

Mekân ile onun inşa edildiği yerleşim merkezi olan kentin gelişimi arasında doğrusal bir ilişki vardır. Kentin en işlek ve görkemli yerleri, kamu mekânları için seçilir. Bu yönüyle devlet gücü sembolize edilmeye çalışılır. Osmanlı’da da durum bundan farklı değildir. Tasarlanarak inşa edilen kamu binaları için yapılan mekânsal tercih, lokasyonu toplumsal iletişimin önemli merkezlerinden biri haline getirir. Sembolik etkileşim gücünü ihtiva eden mekânlar, yüklenen bütün fonksiyonlarıyla mekânın sadece bir mekân olmadığı tezini haklı çıkarır.

İnşası üzerinden geçen belirli bir süre sonra tarihi mekân niteliği kazanan yapıların muhafazası, tarihsel ve kültürel mirasın aktarılması açısından zorunlu hale gelir. Ancak burada mekânın inşa malzemesini de hatırdan çıkarmamak gerekir. Osmanlı yapı inşasında ahşap ve kargir (taş bina) uygulaması öne çıkan iki unsurdur. Tarihi mekânların ya da kamusal hizmet sunan binaların korunmasına yönelik muhtelif dönemlerde önleyici tedbirlere başvurulduğu bilinir. Ancak en büyük risk olan yangınlardan korunmak pek de mümkün olamaz. Özellikle başkent İstanbul’un ahşap yapı teknolojisi, yangınlara adeta davetiye çıkarır durumdadır. Çıkan yangınlarda tahrip olan binlerce yapı sonrasında Edirne’nin sudan, İstanbul’un yangından yok olacağı düşüncesi halk arasında kanıksanır. Bu gerçekliği biraz geç de olsa fark eden devlet, zararı en aza indirmek amacıyla II. Abdülhamid devrinde kamu binalarını sigortalatma projesini başlatır. Aşağıda önce bu süreçten söz edilecek ardından çalışmanın esas konusu olan Erzurum’da sigorta ettirilen kamu binalarına geçilecektir.

2. Erzurum’da Sigorta Şirketlerinin Faaliyetleri ve Sigortalanan Kamu Binaları

Erzurum yöresinde sigorta konusuyla dolaylı ilişkili şimdilik en eski vesika 1861 tarihliidir. Yanko isimli bir tüccar, bu tarihte Trabzon’da ikamet eden Çalkos oğlu Larık’e verilmek üzere posta ile 8000 kuruş değerinde altın göndermiştir. Ancak postaya yolda eşkıyalar saldırmış ve Yanko’nun parasını da gasp etmişlerdir. Bunun üzerine Yanko, devlete başvurarak, diğer tüccarın zayı olan emanetlerinin hazineden karşılandığı gibi kendi parasının da ödenmesini talep etmiştir. Kurumlar arası yapılan yazışmalar neticesinde, Yanko’nun sözünü ettiği emaneti sigortasız olarak gönderdiği anlaşılmıştır (BOA, A. MKT, NZD 465/40).

İncelenen dönemde Erzurum vilayetinde sigorta sektöründe aktif rol oynayan iki şirkete tesadüf edilmektedir. Bunlardan biri, devlet tarafından desteklenen ve pozitif ayrımcılığa tabi tutulan ve bu yönüyle hemen her yerde aktif faaliyetleri bulunan *Osmanlı Sigorta Şirketi* idi. Diğeri ise *Union France Hayat Sigortası* adlı yabancı bir sigorta şirketi idi. Sözü edilen Union şirketi, Sivas, Konya, Ankara gibi şehirlerde olduğu gibi Erzurum’da da teşkilatlanmaya önem vermekteydi. Şirket memurları Erzurum’da faaliyet göstermekteydi. Nitekim 1904 senesinde şirketin memuru Ohannes oğlu Karabet, İstanbul’a gitmek için Rusya’nın Erzurum konsolosu aracılığıyla mürur tezkiresi aldı (BOA, DH. TMIK.M, 171/20. 1905’te sigortalı işlemler yapan şirketin faaliyetleri sonraki dönemde ise kısıtlandı. Ecnebi sigorta şirketlerin icraatlarını kontrol altında tutma politikası gereği, aslen Avusturyalı olan Mösyö Jul Pot ve şirketin diğer seyyar memurlarına Osmanlı vatandaşı olmadıkları gerekçesiyle faaliyet izni verilmedi (BOA, DH. ŞFR, 388/73). Hal böyle olunca sonraki dönemde Osmanlı Sigorta Şirketi, yörede tek alternatif sigorta şirketi haline geldi. Öte yandan maden sektörü gibi hayati risk taşıyan işlerde çalışan bazı

Erzurumluların hayat sigortası yaptırdıkları da tespit edilmektedir. Mesela Erzurum'un Kisha köyü sakinlerinden Osman Bektaş oğlu Mehmed bunlardan biridir. İş kazasında hayatını kaybettiğinde, hayat sigortasından elde edilen hakların teslimi için yazışmalar yapılarak varisleri arandı (BOA, HR. UHM, 355/76).

Kamuya ait binaların yangın riskine karşı sigorta ettirilmesi süreci doğrultusunda, Erzurum vilayet merkezinde inas rüştiyesi, idadi binası ve hükümet konağı olmak üzere üç önemli kurum binası sigorta ettirildi.

Erzurum İnas Rüşdiyesi (Kız Ortaokulu) Binasının Sigortalanması

Erzurum İnas Rüşdiyesi adıyla bir kız ortaokulu, ilk defa II. Abdülhamid döneminde açıldı. Okulun inşasında dönemin Erzurum valisinin büyük gayretleri oldu. Mektep binası, toplanılan yardımlarla satın alınıp, tamir edilmek suretiyle eğitime hazır hale getirildi (BOA, MF. MKT, 123/94). Erzurum Maarif Müdürü Tevfik Efendi'nin Maarif Nezaretine gönderdiği 11 Ocak 1891 tarihli resmi yazıdan anlaşıldığına göre, inşaatı tamamlanan ve eşyaları ikmal edilen okulun sadece hüsnühat muallimi eksikliği vardı. Resmi açılışın yapılabilmesi için muallim olarak görevlendirilen Tatarzade Mehmed Efendi'nin memuriyetinin onaylanması için bir süre beklenmesi gerektiği (BOA, MF. İBT, 26/108). Ödenecek maaşın finansman problemi çıkınca atama gecikti. Yeni bir maaşın tahsisini uygun bulmayan Maarif Nezareti, rüştiye olarak açılması planlanan okulun iptidai mektebi olarak hizmet vermesini istedi (BOA, MF. MKT, 124/65). Ancak valilik, buranın kız rüştiyesi olmasında ısrarcı davrandı. Nihayetinde halkın yardımlarıyla eksiklikler tamamlandı ve 5 Şubat 1891 Perşembe günü yapılan törenle eğitime başlandı (BOA, MF. MKT, 125/116; BOA, MF. İBT, 27/17).

Mektep binası 1901 Erzurum depreminde büyük zarar gördü ve kullanılamaz hale geldi. Talebelerin eğitim öğretime devam edebilmeleri için hükümet konağı yakınlarında yeni bir yer bulundu ve aylık 100 kuruşla burası kiralandı (BOA, MF. MKT, 617/23). Binanın tamiratına ise ancak üç yıl sonra başlanabildi. Mektep için elverişli olmayan kısımları yıkıldı ve yaklaşık 4.800 kuruş maliyetle tamiratının yapılması hususu vilayet meclisinde kararlaştırıldı (BOA, MF. MKT, 814/68). Erzurum Valisi Nazım Bey, okulun tamiratının geçici bir çözüm olacağını düşünmekteydi. İleride mükemmel bir rüştiye binası inşa edildiğinde; tamir edilen yerin iptidai mektep olarak kullanılmasını planladı. Ancak Vali Bey'in bu planı öyle anlaşılıyor ki bütçe yetersizliğinden dolayı akamete uğradı. Nitekim daha sonra 1909'da mevcut inas rüştiyesine bir iptidaiye şubesi ilave edildi (BOA, MF. İBT, 254/56).

Erzurum İnas Rüştiyesinin tamir edilerek eğitime devam ettiği binasının sigortalatılması meselesi, 13 Mayıs 1905'te gündeme geldi. Kararın alınmasında 1901 depreminin etkisi muhtemeldir. Çünkü 8 Kasım 1901'de meydana gelen Erzurum depreminde, mezkûr okul tahrip oldu ve kullanılamaz hale geldi (BOA, MF. MKT, 591/15). Erzurum Maarif Müdür Vekili Memduh Efendi, okulun sigorta ettirilmesiyle ilgili gelişmeleri Maarif Nezaretine bildirdi. Memduh Efendi, süreci daha önce Erzurum'da görev yapan ancak sonradan Yanya Maarif Müdürlüğüne atanan Mahmud Celaleddin Bey'in başlattığını ifade etti. Müdür Bey, okulun sigorta edilmesinin Erzurum'un iklim koşullarıyla doğrudan ilgili olduğuna vurgu yaptı. Erzurum'un şiddetli kış mevsimi yaşaması nedeniyle okulun odaları ve dersliklerinde yılın on ayında soba kullanıldığına ve bundan dolayı yangın riskinin kat be kat fazla olduğuna değindi (BOA, MF. MKT, 877/15). Sorunun çözümü ve okulun yangın risk ve tehlikesinden korunması için yörede etkin olan Union Sigorta Kumpanyasıyla görüşmeler başladı. Şirketin Erzurum temsilcisiyle yapılan müzakereler sonrasında okul, yıllık yarım Osmanlı lirası ücret karşılığında toplamda 250 Osmanlı lirasına sigorta ettirildi. Okulun sigorta gideri ise "evkaf-ı münderise" (Köksal, 2019: 27) bütçesinden karşılandı. Böylece ilk defa Erzurum'da bir devlet binası sigortalanmış oldu. Erzurum İdadisi ise onu takip etti.

Erzurum Hükümet Konağının Sigortalanması

Erzurum Hükümet Konağı, 1827-28'de Said Galip Paşa'nın valiliği döneminde inşa edildi. Ancak ileriki yıllarda kullanılamaz duruma geldiğinden, II. Abdülhamid devrinde 1896'da adeta yeniden yapıldı. 1902'de ise büyük bir yangın sonrası tahrip oldu. İşlerin aksatılmadan icrası için kurum çalışanları farklı binalara yerleştirildi. Konağın

karşısında, valilerin ikameti için tahsis edilmiş bulunan belediye konağı, bir süreliğine hükümet konağı olarak kullanıldı. Konağın ahşap bölümleri, 1915'te Ruslar tarafından yakıldı ve 1920'de yapılan onarımla eski yangın izleri tamamen ortadan kaldırıldı (Karataş, 2010: 61.).

Erzurum Hükümet Konağının sigortalanma sürecinde iki önemli etken vardı. Birisi yukarıda kısaca bahsedilen 1901 depremi, diğeri ise 1902'de yaşanan yangın hadisesi idi. 6 Temmuz 1902'de konağın muhasebe kısmından başlayan yangın kısa sürede genişledi, olağanüstü söndürme gayreti gösterilmesine rağmen adliye ve askeriye heyetlerinin bulunduğu daireyle beraber konak tamamen yandı (BOA, DH. MKT, 537/15). Konağın bitişiğinde yer alan dükkânlar da tahrip oldu. Bunlardan dördü kullanılamaz hale geldi, 18'i ise kısmen zarar gördü. Mektubi kalemi ile meclis-i idareye ait evrakın bir kısmı da yok oldu. Diğer dairelere ait olanlar ile mahkemeye ait evrakın büyük kısmı ve maliyeye ait kasalar ise kurtarıldı. Ziraat Bankasına ait evrakın kurtarılması için büyük çaba gösterildi.

Devlet işlerinin aksamaması için idare, hemen tedbir alma cihetine gitti. Ertesi gün adliye dairesi için uygun bir yer bulunarak, adliye memurları göreve başlatıldı. Diğer daire memurları ise kiralanmış hanelere yerleştirilerek işlerin devamı sağlandı (BOA, DH. MKT, 537/15). Erzurum Valisi Nazım Bey'in gayretleri neticesinde yangının çıkış sebebi araştırıldı ve herhangi bir kasıtlı yangın bulgusuna ulaşılamadığı rapor edildi (BOA, DH. MKT, 537/15). Detaylı tetkikte yangının çıkış mahallinin, muhasebe dairesine ait defterdarlık odasının bitişiğindeki kahve ocağı konulan yer olduğu anlaşıldı. Bacadan çıkan yangının daha sonra tavana sıçradığı tespit edildi.

Kamu hizmetlerinin aksatılmadan yürütülebilmesi ve işlemlerinin oradan icrası amacıyla Pastırmacı Hanı bir yıllığına kiralandı (BOA, ŞD. 2727/38). Kira parası, konakta hizmet veren dâhiliye, adliye, şeriye, maliye, jandarma, nafia, orman, maarif, defter-i hakani, baytar ve polis daireleri arasında paylaştırıldı (BOA, İ. DH, 1410/29). Dairelerin birbirine uzak oluşu, hükümet dairelerinin tamamının bir arada olamayışı ve kira fiyatlarının yüksekliği yeni bir sorun ortaya çıkardı (BOA, DH. MKT, 559/23). Bunu çözmek ve devlet işlerinin aksamadan icrasını temin etmek için yeni bir konak inşası düşüncesi hâsıl oldu. Maliye Nezareti, yaptırdığı çalışma sonrasında yeniden bir konağın inşasının 850.000 kuruş maliyeti olabileceğini hesapladı (BOA, BEO. 2312/173340). İnşa masrafı da ilgili daireler arasında paylaştırıldı (BOA, ŞD. 2742/27). Mesela dâhiliye dairesinin payına 214.270 kuruş düştü (BOA, İ. DH, 1426/13). Konağın yeniden inşası gibi dairelerin tefrişi de bütçe sorunlarıyla karşılaştı. Bu nedenle adliye dairesi örneğinde olduğu gibi, bazı dairelerde odalar yeniden yapılırken, bazıları ise tamiratla kullanılabilir hale getirildi (BOA, İ. AZN, 70/40). Böylece içindeki eşyasıyla beraber yanmış olan Erzurum Hükümet Konağı, toplamda 15.000 lira sarf edilerek yenilendi. Odaların tefrişi için de yaklaşık 1.000 lira masraf edildi. Ve yeniden hizmet verir hale getirildi.

Konağın sigorta edilmesi süreci de bu acı yangın tecrübesi ardından tamirat ve tefrişat yapılması esnasında gündeme getirildi. Bu tarih aralığı aynı zamanda İstanbul'da büyük Çırağan Sarayı yangını sonrasına denk gelmişti. Söz konusu yangının ardından devlete ait binaların ivedilikle sigorta ettirilmesi ve sürecin hızlandırılması istenmişti.

1 Haziran 1912'de maliye nazırı müsteşarı imzasıyla bütün vilayetlere birer tebligat gönderildi ve kamu binalarının belirlenen şartlar muvacehesinde sigortalanması sürecinin hızlandırılması istendi. Bu bağlamda her bir vilayette bulunan başta hükümet konakları olmak üzere kamuya ait sağlam ve yenilenme ihtiyacı bulunmayan bütün binaların durumlarının tespit edilerek krokiler halinde İstanbul'a iletilmesi talep edildi. Ayrıca örnek kroki gönderilerek, vilayetlerdeki kamu binalarının bu esas üzere yazılmaları ve harita edilmeleri istendi (BOA, DH. MB.HPS, 26/5). Maliye Bakanlığı, ülkedeki sigorta ettirilmesi gereken bütün kamu binalarının sayısını belirlemek istiyordu. Böylece bütçeden ne kadar harcama yapılacağını da planlayacaktı (BOA, DH. MB. HPS, 26/5).

Vilayetlere gönderilen tebliğin ardından Erzurum Valisi Mehmed Emin (Yurdakul) Bey, derhal harekete geçti. Dâhiliye Nezaretinin kamu binalarının sigortalanması hususunu tanzim eden emrinin çok isabetli bir husus olduğuna değindi. Ancak bu emrin Erzurum'da uygulanmadığını üzüntüyle bildirdi (BOA, DH. MB. HPS, 26/5).

Özellikle hükümet konağının durumuna vurgu yaptı. 1902’de yangında harap olduğundan, 15 bin lira harcanarak yeniden inşa edildiğinden, mefruşat için de yaklaşık 1000 lira masraf yapıldığından söz etti. Devamında aynı felaketle yeniden karşılaşmamak ve zararı en aza indirmek üzere eşyalarıyla beraber bir an önce sigorta ettirilmesinin gerekliliğini bildirdi (*BOA, DH. MB. HPS, 26/5*). Böylece sigorta gerekçesini net olarak ortaya koydu. Mehmed Emin Bey, mefruşatıyla birlikte 16.000 liraya yeniden inşa edilen konağın, herhangi bir yeni felaket durumunda hazineye iki kat yük getireceğini söyledi. Bunu önlemenin tek yolu ise konağı uygun fiyatla sigortalamaktı.

Sigorta işlemleri için şehirde faaliyetleri olan Osmanlı Sigorta Şirketinin direktörü Dikranyan Mardiros Efendi ile temasa geçilmesini sağladı. Direktörden mefruşatıyla beraber konağın sigorta maliyetinin hesaplamasını istedi. Şirketin iç tüzüğü gereği direktör, durumu İstanbul’daki genel merkeze bildirdi. Mardiros Efendi, şirket yönetimiyle görüşme yaptıktan sonra tekliflerini valiliğe ilettili. Buna göre mefruşatıyla birlikte konak için 16.000 lira değer biçildi ve bunun üzerinden hesaplama yapıldı. Nihayetinde lira başına yıllık 15 para sigorta bedeli verilmek şartıyla anlaşılabilceğini bildirdi. Bu hesaba göre konağın sigorta gideri toplamda 6000 kuruşu yani 60 lirayı bulacaktı. Dâhiliye Nezareti, teklifi derhal Maliye Nezaretine bildirdi. Bakanlık, diğer şehirlerde olduğu gibi Erzurum Hükümet Konağının da sigortalanması sürecinin dikkate alınacağını bildirdi (*BOA, DH. MB. HPS, 26/5*). Erzurum Valiliği de sigorta bedelinin sarfına izin istedi (*BOA, DH. MB. HPS, 26/5*).

Arşiv kayıtlarında poliçeye ulaşamadığı için sigortanın sadece bir yıllık mı daha fazla mı olduğunu tespit etmek mümkün olmadı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Erzurum Rus istilasına uğradığında hükümet konağı Ruslar tarafından yakıldı (*BOA, ML. EEM, 1328/24*). Yeniden imarı ve tamiri için çalışmalar başlatıldı ise de parasal sıkıntılardan ötürü ileriki yıllara ertelenmesi istendi. Bu ayrıntılar, konağın en azından istilaya uğranılan yılda sigortalı olmadığını da kanıttır. Buna dair belgelerin bulunmaması, mezkûr konağın sadece 1912 yılında bir yıllığına sigorta edildiğini düşündürmektedir.

Sonuç

Erzurum, tarihi geçmişi oldukça eskilere dayanan önemli bir şehirdir. Osmanlı döneminde de bu önemini korudu. Şehir merkezinde, eğitim, sağlık, adliye, askeriye ve idari alanlarla ilgili kamu hizmetlerinin sunulduğu birçok kamu binası inşa edildi. Erzurum’daki bazı kamu binalarının yangın tehlikesine karşı sigortalanmak suretiyle güvence altına alınması hususu ise ilk defa 20.yüzyılın başlarında gündeme geldi. Metin içerisinde etraflıca anlatıldığı üzere merkezde yer alan üç kamu binası bu süreçte sigorta ettirildi.

Esasen risk ve tehditlere karşı bu güvence arayışı, Erzurum Vilayetine özgü bir durum değildi. Genel olarak yangınların yol açtığı tahribattan korunma düşüncesi ve arayışının bir neticesiydi. Nitekim İstanbul başta olmak üzere pek çok Osmanlı şehrinde kamu yapıları sigorta ettirildi. Erzurum’daki uygulamalar, bu sürecin devamı olarak görülmelidir. Dünyada ve Osmanlı coğrafyasında sigortacılığın en büyük risk ve tehditlerinden biri yangınlardı. Kamu binalarının sigortalanması kararının alınmasında söz konusu yangınların doğrudan etkisi vardır. Bununla beraber Erzurum’daki sigorta süreçlerinde, ilk defa olarak deprem felaketinin de dolaylı bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekte Osmanlı’da deprem sigortası uygulaması yoktu. Ancak 1901’de yaşanan ve birçok kamu binasının yıkılmasına yol açan Erzurum depremi, yangınların tahrip edici sonuçlarıyla benzerlik gösterdiğinden, yöneticileri önlem alma hususunda daha duyarlı hale getirdi. Nihayetinde Erzurum’daki kamu binaları, 1901 depremi ardından yaşanan 1902 yangını sonrasında sigorta ettirmeye başlandı. Yöneticilerin sigorta taleplerinde, Erzurum’un ağır kış koşulları yaşamasının ve buna bağlı olarak uzun süre soba kullanılmasının oluşturduğu riskler belirleyici oldu. Diğer taraftan hükümetin sigorta işlemlerini ecnebi şirketlere tercihen Osmanlı Sigorta Şirketine yaptırılmaları önerisi, Erzurum’da tam olarak uygulanamadı. Bazı kurum binaları mezkûr şirket tarafından sigortalanırken, bazıları ise yabancı sigorta şirketlerince sigorta ettirildi.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığı (BOA).
 BOA. Babıali Evrak Odası (BEO). 2312/173340, 3122/234144.
 BOA. Dahiliye Hapishaneler Müdüriyeti (DH. MB.HPS). 26/5.
 BOA. Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT). 537/15, 559/23, 1580/59, 1660/76.
 BOA. Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH. ŞFR). 388/73.
 BOA. Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat (DH. TMİK.M). 171/20
 BOA. Hariciye Nezareti Umur-ı Hukukiye-i Muhtalita Müdüriyeti (HR. UHM). 355/76.
 BOA. İrade Adliye ve Mezahib (İ.AZN). 70/40.
 BOA. İrade Dahiliye (İ.DH). 1410/29, 1426/13.
 BOA. Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT). 121/26, 123/94, 124/65, 125/116, 238/48, 396/44, 400/48, 591/15, 607/35, 617/23, 630/4, 779/3, 814/68, 833/37, 877/15, 932/52, 1125/20.
 BOA. Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemi (MF. İBT). 26/108, 27/17, 254/56,
 BOA. Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdüriyeti (ML. EEM). 912/7, 1327/29, 1328/24.
 BOA. Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devair Yazışmaları Evrakı (A. MKT. NZD). 465/40.
 BOA. Şura-yı Devlet (ŞD). 146/60, 2670/13, 2727/38, 2742/27.
 BOA. Yabancı Arşivler Makedonya Arşivi (YB.021), 84/344.

Araştırma Eserler

- Ererdi, H, C. (1998). *Sigortacılığımızın Tarihi*. İstanbul: Commercial Union Yayınları.
 Ghulyan, H. (2017). "Lefebvre'nin Mekân Kuramının Yapısal ve Kavramsal Çerçevesine Dair Bir Okuma". *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 26/3, 1-29.
 Karataş, Y. (2010). Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Erzurum (Sosyal, Ekonomik, İdari ve Demografik Yapı). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
 Köksal, A. (2019). *Maâriife Kaynak Olarak Evkâf-ı Münderise*. Trabzon: Serander Yayınları.
 Özger, Y. (2017). *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Sigorta Sektöründe Milli Yapılanma Osmanlı Sigorta Şirketi*. İstanbul: İdeal Kültür Yayınları.
 Ritzer, G. Stepnisky, Jeffery. (2019). *Sosyoloji Kuramları*. (çev. Himmet Hülür), Ankara: Deki Yayınları.
 Şentürk, Ü. (2014), "Mekan Sadece Mekan Değildir: Kentsel Mekanın Yeni Tezahürleri", *Doğu Batı*, 67, 85-106.

Yazar Katkıları: Fikir-*, Tasarım-*, Denetleme-*, Kaynaklar-*, Veri Toplanması ve/veya İşlemesi*, Analiz ve/ veya Yorum-*, Literatür Taraması-*, Yazıyı Yazan-*, Eleştirel İnceleme-*

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Author Contributions: Concept -*, Design-*, Supervision-*, Resources-*, Data Collection and/or Processing-*, Analysis and/or Interpretation-*, Literature Search-*, Writing Manuscript-*, Critical Review-*, Other-*

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Orta Çağ Avrupası'nda Mistik Bir Oluşum: Beguineler

A Mystical Formation in Medieval Europe: The Beguines

Banu

ÇETİN ÜNAL

Bağımsız araştırmacı

e-mail: banunal@hotmail.com

Geliş Tarihi/Received: 22.02.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 02.05.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Banu ÇETİN ÜNAL
banunal@hotmail.com

Atf /Cite this article:
Çetin Ünal, B. (2023). Orta Çağ
Avrupası'nda Mistik Bir Oluşum: Beguineler.
ETÜT Dergisi, 6, 9-20.

Öz

Bu makalenin temel konusu, Orta Çağ Avrupası'nda erkek egemen bir toplum yapısının hâkim olduğu bir dönemde ruhsal ve kişisel bağımsızlıklarıyla öne çıkan Beguineler grubudur. Beguineler, manastırların dışında, yemin etmeden ve belirli bir kurala tabi olmadan yaşayan dini bir kadın topluluğudur. Beguinelerin ortaya çıkışından önce kadınların hangi konumda olduğu ve Beguine hareketinin kadınlar üzerinde nasıl bir etki yarattığı büyük önem taşımaktadır. Bu topluluk XII. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın farklı bölgelerine yayılarak uzun süre varlığını sürdürmüş ve zaman içinde dikkatleri üzerine çekmiştir. Beguinelerin seçtiği hayat aslında resmi bir manastır kurumuna bağlı olmaksızın gönüllü bir yaşam biçimiydi. Ayrıca Beguinelerin en büyük özellikleri sadece soylu kadınlara değil her sosyal statüden kadına kapılarını açmalarıdır. Beguine hareketinin başka bir özelliği de mistik kadınlara ev sahipliği yapmasıdır. Kadınların yok sayıldığı bir ortamda mistik kadınlar başarılarıyla ön plana çıkmışlardır. Bu makalede Beguinelerin yaşam tarzları, faaliyetleri, aktif oldukları bölgeler ve bu hareketin tanınmış en önemli mistik kadınlarından ayrıntılı bir şekilde bahsedeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ, Avrupa, Beguine, Kadın, Mistik.

Abstract

The main topic of this article is the group of Beguines who stood out for their spiritual and personal independence at a time when a male-dominated society structure prevailed in Medieval Europe. Beguines are a religious community of women who live outside monasteries, without vows and without being subject to certain rules. The position of women before the emergence of the Beguines and the impact of the Beguine movement on women is of great importance. Since twelfth century, this women community has maintained its existence for a long time by spreading to different parts of Europe and has attracted attention over time. The life Beguines chose was actually a voluntary way of life, without being tied to a formal monastic institution. Also, the greatest characteristics of the Beguines was that they open their doors not only to noble women, but to women of all social statuses. Another feature of the Beguine movement was that it was home to mystical women. In an environment where women are ignored, mystical women have come to the fore with their achievements. In this article we will talk in detail about the lifestyle of the Beguines, their activities, the regions in which they are active and the most important recognized mystical women of this movement.

Keywords: Middle Ages, Europe, Beguine, Woman, Mystic.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

Orta Çağ Avrupası'nda kendini mutsuz hisseden, evlenmekten kaçan ve kendini bir yere ait hissetmek isteyen kadınlara kapılarını açan tek kurum kadın manastırlarıydı. Ancak bu manastırlarda da kadınlar kontrol altında tutuluyorlar ve özgürce hareket edemiyorlardı. Ayrıca bu manastırlar daha çok soyluların bekar ve dul kadınlarına ev sahipliği yapıyorlardı. Bu manastırlara girmeyi kabul eden kadınlar belli bir kurala tabi olmak ve bazı kısıtlamaları kabul etmek zorundaydılar. İşte bu noktada kadınlardan oluşan ve Beguine adı verilen topluluk fazlasıyla dikkat çekmektedir. Çünkü Beguinelere herhangi bir kurala tabi olmayan, rahibelere göre biraz daha özgür bir yaşam süren ve yemin etme gibi bir zorunlulukları bulunmayan dini kadın topluluğudur (Kahveci, 2013: 86).

Beguinelere ortaya çıkışından önce kadınların hangi konumda olduğu ve Beguine hareketinin kadınlar üzerinde nasıl bir etki yarattığı büyük önem taşımaktadır. Orta Çağ Avrupası'nda kadınlar genellikle yok sayılmış ve çoğunun varlığı kabul görmemiştir. Orta Çağ'da kilise tek egemen güç olmuş ve kendisinden başka hiçbir gücün ya da düşüncenin varlığını kabul etmemiştir. Kadınlar şeytan, büyücü, falcı gibi söylemlerle bir nevi hedef tahtası haline gelmiştir. Bu sebeple Engizisyon mahkemelerinde birçok kadın cadı damgasıyla¹ öldürülmüştür. Ancak bu ortamda dahi kendini geliştiren ve varlığını kanıtlamaya çalışan birçok kadın karşımıza çıkmaktadır.

Özellikle manastır çevresinde, bazı güçlü kadınlar ortaya çıkmış ve o dönemin şartlarında azımsanmayacak bir otoriteye sahip olmuşlardır. Ancak bu durum kilise tarafından kabul görmemiş ve bu sebeple bütün bu kadın otoritelerine son vermek için girişimlerde bulunulmuştur. Bunun yanında kadınlar baştan çıkarıcı ve arzu dolu yaratıklar olarak görülmekteydi. Evli kadınlar da ise durum farklı değildi. Onlar da her şekilde itaatkâr olmak zorundaydılar. Ayrıca evli kadınların fiziksel şiddet görmesi de desteklenen bir durumdu. Bu durumda kadınların aktif olması ya da başarılı olması bir anlam ifade etmiyordu. Orta Çağ'da var olan ataerki düzen sebebiyle bütün alanlarda kararları erkekler veriyordu. Bu noktada erkekler tarafından kadınlara uygulanan psikolojik ve fiziksel şiddet açık bir şekilde kendini göstermektedir. Ancak bunun yanında "kadınlar arası" hiyerarşi de bir kadının başka bir kadına yönelik şiddetini ortaya koyuyordu. Beguinelere oluşumundan hemen önce kadınlar açısından durum böyleydi. Elbette ki Beguinelere kurulur kurulmaz kadınların durumunda büyük değişiklikler yaratmamıştır. Ancak çalışmamızda da belirtileceği üzere bu hareketin kadınlara pek çok konuda destek olarak onlarda bir özgüven yarattığı söylenebilir (Gülmez, 2011: 69).

XII. ve XIII. yüzyıllar, yalnızca erkeklerin değil, aynı zamanda her sınıftan çok sayıda kadının, apostolik (havarisel) yoksulluk ve evanjelik kemer sıkma hayatı yaşamaya çalıştığı genel bir dini uyanış dönemi olarak kabul edilmiştir. "Dindar kadın hareketi" sloganıyla tanımlanan bu gelişmenin zirve noktası ise XIII. yüzyılın ilk yarısıdır. Pek çok kadın, bekaret, yoksulluk, dua ve oruç vadiyle Beguinelere dindar topluluklarına katılmıştır (Rückert, 2009: 52). İlk Beguine toplulukları XII. ve XIII. yüzyıllar arasındaki geçiş döneminde ortaya çıkmıştır. Zaman içinde hızlı bir büyüme kaydeden bu hareket aynı zamanda coğrafi olarak da hızla yayılmış ve kısa sürede Avrupa çapında geniş alanları kapsamıştır. Şehirlerdeki kadınların %10'u Beguinelere oluşmaktaydı. Aslında Beguinelere yaşam biçimi, başlangıçta laik ve dini çevrelerden kabul ve destek görse de zaman içinde eleştiri ve zulme maruz kalmıştır (Kastenhofer, 2010: 7).

Beguinelere oldukça farklı bir bakış açısıyla ve zamanın şartları doğrultusunda kurulmuş bir topluluktur. İlk başlarda birkaç kadın tarafından kurulmuş olan bu topluluk zaman içinde çok büyük bir yankı uyandırmış, birçok insan tarafından kabul görmüş ve desteklenmiştir. Bu hareketin bu kadar hızlı bir şekilde yayılması ve kabul görmesinin pek çok sebebi vardır. İlk olarak bu hareketin Hristiyanlıkta manastır hayatına alternatif bir yaşam biçimi sunduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bu kadınlar hasta ve bakıma muhtaç insanlara yardım ederek veya çeşitli işlerde çalışarak hayatlarını geçirmişlerdir. Beguinelere, manastırlardaki sıkı kurallardan kaçınarak,

¹ Cadı damgasıyla öldürülen kadınlar hakkında daha fazla bilgi için bkz: (Ülgen, 2018).

dünya ile iç içe bir yaşam sürdürmeyi ve topluma hizmet etmeyi hedeflemişlerdir. Dikkat çekmelerinin en önemli sebeplerinden biri de harekete katılmak için soylu olma zorunluluğunun olmamasıydı. Bu sebeple farklı statülerdeki birçok kadının Beguineler katıldıkları söylenebilir. Bütün bu sebeplerden dolayı bu kadınlar Kilise tarafından kendi hallerinde yaşayan kadınlar olarak kabul edildikleri için ilk etapta sapkın bir hareket olarak görülmemişlerdir. Hatta din adamlarının desteğini almışlardır. Ayrıca soylu birçok kadına da ev sahipliği yaptıkları için bir şekilde soyluların da desteğini alarak yükselmişlerdir.

1. Beguinelerin Kuruluşu ve Özellikleri

Beguineler kendi evlerinde ya da Beginaj adı verilen topluluklarda yoksulluk içinde, iffet ve dua dolu bir yaşam süren kadınlardı. Bazıları bekâr, bazıları dul, bazıları evliydi. Ancak Beguine hareketi içinde kaldıkları sürece bekâr kalmaları gerekiyordu. Bu hareket, XII. yüzyılın ortalarında, Beguinelerin erkek eşdeğeri olarak kabul edilen Beghardları da kuran karizmatik bir figür olarak kabul edilen Lambert le Begue² tarafından başlatılmıştır. Beguine hareketi olağanüstü bir hızla gelişmeye devam etmiştir. Öyle ki XIII. yüzyılın ortalarında bu yaşam tarzı Avrupa ülkelerinin çoğuna yayılmış ve Aşağı Ülkelerde daha fazla ilgi görmüştür. Hemen hemen her kasabada Beguine yerleşimleri kurulmaya başlanmıştır (Furlong, 1996: 102). Ek olarak hareketin XII. yüzyılda ortaya çıktığı konusunda bir fikir birliği olsa da Beguine kelimesinin kökeni uzunca bir süre tartışma konusu olmuştur. Bazı varsayımlara göre Beguine kelimesi Liege rahibi Lambert le Begue'den türetilmiştir (Whaley, 2011: 122). Malcolm Lambert'e göre ise büyük olasılıkla Güney Fransa'da Kathorosçular için kullanılan "Albigensis" kelimesinden türetilmiştir (Lambert, 2015: 247).

Kilise kanununa göre onlar sıradan insanlardı, ancak dini ve sivil gerçeklikte, sıradan insanlar ve dindarlar arasında kendi sınıflarını oluşturmuşlardı. Bunun için araştırmalar sonucunda "yarı-dindar" terimi ortaya çıkmıştır. Dini tarikatların aksine, Beguineler hiçbir zaman bağlayıcı kuralları ve merkezi liderliği olan örgütsel bir bütün halinde birleşmemişlerdir. Tipolojik olarak iki grup form ortaya çıkmıştır: Almanya, Fransa ve İsviçre'de Beguineler dilenci manastırlarının çevresindeki kasaba evlerinde bir arada yaşarken, Hollanda'da küçük evleri ve bir şapeli olan ve etrafı duvarla çevrili Beginajlar ortaya çıkmıştır (Feller-Vest, 2002: 43-45).

Beginajlar, demokratik, işbirlikçi yapılara dayanıyordu ve sosyal statüye göre düzenlenmiyordu. Maddi durumu ve sosyal geçmişi ne olursa olsun herhangi bir kadın topluluğa girebiliyordu. Ne aristokratik unvanlar ne de bekaret, bir Beguine topluluğuna kabul edilmek için mutlak ön koşul değildi. Annelerin, yetişkin kızları veya kız kardeşleriyle birlikte bir Beguine topluluğuna katıldığına dair bilgiler mevcuttur. Bunun yanında Beguine toplulukları içinde sınıfa özgü bir kutuplaşma olduğuna dair hiçbir bilgi yoktur. Benzer düşüncelere sahip kadınlardan oluşan bir toplulukta dini bir yaşam sürme arzusu ve kişinin kendi işiyle geçimini sağlayabilmesi veya geçimini sağlayacak kadar mal varlığına sahip olması, bir kadının bu topluluğa katılması için yeterliydi (Witt, 2005: 48-49). Ayrıca Beguineler arasında yaklaşık on dört yaşından seksen yaşına kadar ve hatta daha yaşlı olmak üzere her yaştan kadın bulunmaktaydı (Swan, 2014: 11).

Beguineler rahibe olmadan dini bir hayat sürmek isteyen kadınlar topluluğuydu. Onların rahibelere nazaran biraz daha özgür bir yaşam tarzı vardı. Beguinelerin yemin etme zorunlulukları bulunmuyordu. İstedikleri zaman topluluktan ayrılabilir, evlenebilir ve kendi hayatlarını devam ettirebilirlerdi. Onlar ruhani gelişime adanmış bir hayat yaşamak için bir araya gelmişlerdi. Ancak resmîyette dindar veya rahibe olarak tanınmıyorlardı. Ayrıca Beguineler resmî vaatler almadıkları için de kilise otoritelerinden bağımsız yaşıyorlardı. Esnaf ve zanaatkar olarak çalışarak hayatlarını kendi çabalarıyla kazanmışlardır (Kahveci, 2013: 86). Bunun

² Mütevazı bir Liégeois ailesinden gelen Lambert, 1164'ten bir süre önce rahip olarak atanmıştır. Liège'deki küçük bir kilisenin, muhtemelen St. Martin-en-Ile'nin papazı olarak ilk günlerinden itibaren hep bir sorun çıkartmıştı. Kilisesinin yıllık haracını ödemeyi reddettiği için, şehrin dışında daha küçük bir kilise olan Aziz Christophe Şapeli'ne atanmıştır. 13 Mart 1166'da yerel bir kilise sinodu sırasında davet edilmeden konuşmuş ve burada üst düzey din adamlarını rahatsız edecek şekilde sert eleştirilerde bulunmuştur. Sonraki yıllarda da sürekli olarak Liège'deki rahiplerin kötü yaşamlarına yönelik söylemlerde bulunmuştur. Lambert, ruhban sınıfının suistimallerini sert bir dille eleştirme sebebiyle sapkınlıkla suçlanmış ve piskopos yetkilileri tarafından tutuklanmıştır. Bu reformcu rahibin 1177'de öldüğü düşünülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Simons, 2001: 25).

yanında özel mülkiyetten feragat etmeleri gerekmiyordu ancak gönüllü yoksulluk erken dönem Beguine yaşamının bir idealini temsil ediyordu (Feller-Vest, 2002: 45).

Beguinelere, Hristiyanlığın hayırseverlik idealini takip ederek, ihtiyaç sahibi hemcinslerine yardım etmek, hastalara ve ölmek üzere olanlara özveriyle bakmak için hayatlarını gönüllü yoksulluğa adanmışlardır (Witt, 2005: 13). Beguinelere özellikle cüzzam hastaneleri ile ilişkilendirilmektedir. Burada, genellikle hayır için ama bazen de kendilerini geçindirmek için mütevazı bir ücret karşılığında erkek ve kadın hastalara bakmışlardır. En eski Beguinelere biri Oigniesli Mary'dir (1177-1213). Evli olan Mary kocasıyla birlikte hastanelerde cüzamlıların bakımıyla ilgilenmiş ve daha sonra kendi evlerini bir cüzamlı hastanesine dönüştürmüşlerdir. Beguinelere için tıbbi bakım son derece önemli olduğundan, her ne kadar bunun için bir kanıt olmasa da özellikle cüzzam gibi hastalıkları tedavi etmek için nitelikli olmak amacıyla bir tür tıp eğitimi aldıkları varsayılabilir (Whaley, 2011: 123). Beguinelere kent yoksullarının geçimini sağlayan Kutsal Ruh Sofraları kurdukları ve dokumacılık işlerinden elde ettikleri gelirden yoksullara sadaka dağıttıkları da bilinmektedir (Guidera, 1999: 53). Bunun yanında iplikçilik, bira yapımı ya da evde yapabilecekleri el işleri gibi çeşitli işlerle de uğraşmışlardır. Bazı Beginajlar, Beguinelere komşu çocuklara ders verdiği okullara dönüşmüştür (Furlong, 1996: 103).

Genel bir ifadeyle Beguine terimi manastırların dışında tek başına veya topluluklar halinde yaşayan ve herhangi bir dini kurala veya manastıra bağlı olmayan kadınlar için kullanılan ortak bir terimdir. Bu özgür bir kadın yaşam biçimiydi, çünkü o zamana kadar Orta Çağ toplumu kadınlar için manastıra girmeden bekar bir yaşam öngörmüyordu (Andritz, 2011: 4). Şehir yaşamına kolaylıkla uyum sağlayan Beginajlar bir bakıma mevcut tarikatlarda kendine yer edinemeyen kadınlar için bir alternatifti. Bu sayede Flandre, Fransa'nın kuzeyi ve Almanya'daki şehirlerde çok sayıda Beginaj mütevazı bir biçimde varlığını sürdürmüştür. Buralarda, rahibe olmak yerine Beguine olmayı seçen dindar kadınları ve bir manastıra girmek için yeteri kadar parası olmayan yoksul kadınları kendine çekmiştir (Lambert, 2015: 247).

“Beguinelere o kadar fakir bir şekilde yaşıyorlar ki, yatakları ve bir kutu kıyafetleri dışında hiçbir şeyleri yok ama kimseye yük değiller. El emekleri sayesinde, sadece mütevazı bir şekilde geçimlerini sağlamaya yetecek kadar değil, aynı zamanda sahip oldukları miktardan sadaka vermeye yetecek kadar kazanıyorlar. Başlarında görevi her şeyin Tanrı'nın isteğine göre yapılması için işi ve işçileri yönlendirmek olan bir ustabaşı vardır. Çalışırken sabit bir kural izlerler: Erken kalktıktan sonra, her biri kendi yerinde olmak üzere kilisede buluşurlar, böylece içlerinden birinin yokluğu hemen fark edilebilir. Ayini dinledikten ve her biri dualarını ettikten sonra evlerine dönerler ve bütün gün sessizce çalışırlar, öyle ki duayı asla terk etmezler... Genellikle ekmek ve suyla oruç tutarlar, tenlerinde ketene tahammülleri yoktur ve yer yataklarında uyurlar. Ve tüm bunlarla birlikte, ev işlerinde bir o kadar ihtiyatlı ve samimi davranırlar ki, güçlü ve onurlu insanlar kızlarını onlara getirir [...] Gıysileri ise gri, sade ve süsüzdür.”

Gent'ten gelen Beguinelere yaşam tarzına ilişkin rapor, XII. ve XIII. yüzyılların başında manastırların dışında dini bir yaşam sürmeye başlayan kadınlar hakkında bir fikir edinmemize yardımcı olmaktadır (Oost, 2015: 30-31).

Beguine hareketi Aşağı Ülkelerden ve Kuzey Fransa'dan Almanya'ya yayılmış ve yüzlerce taraftar toplamıştır (Hadewijch: *The Complete Works*, 1980: 3). Beguinelere hızla yayılması, Orta Çağ'ın son dönemlerinin en dikkat çekici dini olgularından biridir. Kilise ve devlet otoriteleri tarafından yavaş yavaş tanınmaya başlayan Beginajlar kuzey şehirlerinin her yerinde ortaya çıkmıştır. XIII. yüzyılın sonunda Namur'da beş Beginaj bulunurken, Kuzey Almanya'nın en büyük ve en kalabalık şehri olan Köln'de bu türden elli dört kuruluş vardı. Beguinelere Brabant düklerinin himayesinden yararlandıkları Brüksel'de, La Vigne Şapeli'ni kendi kullanımlarına tahsis etmelerine izin verilmiştir. Aşağı Ülkelerin diğer şehirlerinde olduğu gibi burada da şehir içinde ayrı bir bölge oluşturmaya başlamışlardır (Lawrence, 2015: 213).

1230'lu yıllardan itibaren Fransız krallığında çeşitli tip ve büyüklükte Beguine evleri kurulmuş ve özellikle kuzeyde gelişmiştir. Bu Fransız Beguine evleri, kadınların dindarlığından olumlu etkilenen bireysel din adamlarından ve genellikle soylu ya da üst sınıf burjuva kadınlardan oluşan varlıklı kişilerden güçlü bir koruma almıştır. Bazı Fransız Beguine evleri, Fransız kraliyeti tarafından kurulmuş ve desteklenmiştir (Babinsky, 1993: 13). Hareketin sayısal büyüklüğü 14./15. yüzyılda hatırı sayılır bir boyutta ulaşmıştır. Bu bağlamda Beguine sisteminin merkezi olan Köln'de 169, Strasburg'da ise 85 Beginajın ismi kayıtlara geçmiştir. Bu evler XIV. yüzyılın ortalarında 1100'den fazla ya da 300 ila 600 arasında kadını barındırıyordu; Basel'de 1400 yılı civarında yaklaşık 20 ev 300 kadar Beguine barındırıyordu (Feller-Vest, 2002: 44).

Beguinelere ve Beghardlar belirsiz bir konuma sahiplerdi. Onlar Tarikatlar ile yerel rahipler arasında bir konumdaydılar. Ancak her ikisine de tabi olmamaları sebebiyle her ikisi tarafından da şüphe ile karşılanıyorlardı. Hem Beguinelere hem de Beghardlar ilginç bir şekilde kötü olduğu kadar iyi bir üne de sahiptiler. Bazen cinsel ahlaksızlıkla suçlanmışlar, bazen erdemli gibi görünüp iki yüzlü davranmakla itham edilmişlerdir. Ancak bazen de nüfuz sahibi kilise mensuplarının övgüsünü ve himayesini kazanmışlardır. Örneğin Jacques de Vitry onlara yardım elini uzatırken, Toulouse Piskoposu Fulk ise Beguinelerin Katharosçulara karşı bir siper olarak kullanılabileceğine inanıyordu. Bunun yanında Robert Grosseteste XIII. yüzyılın ortalarında Beguinelerin kendi emekleriyle geçinerek ve yoksulluk içinde devam ettirdikleri yaşamı, dilenci frerlerin sürdürdüğü yaşam tarzından bile daha üstün görmüştür (Lambert, 2015: 247).

Ayrıca Dominikenler, Köln ve çevresindeki Beguinelerle yakından ilişkiliydi. Henry de Sincere Köln'deki bir manastır yetkilisi olarak Stommelnli mistik Beguine Christine'i ziyaret etmiştir. Phillips'in araştırmasından da anlaşılacağı üzere, Beguinelere genellikle Dominik veya Fransisken rahipler tarafından onlara ucuza kiralanmış evlerde yaşıyorlardı. Çoğunlukla Dominik manastır yetkilileriyle yakınlık içindeydiler. Beguinelerin kilise yetkilileri ile olan ilişkileri biraz karışık olsa da Papa IX. Gregory 1233'te Beguineleri resmen tanıyarak koruması altına almış ve 1236'da Cambrai piskoposu kendi piskoposluk bölgesinde onları aktif olarak desteklemiştir. Ancak XIV. yüzyıla gelindiğinde, Almanya'nın dört bir yanındaki mistik hareketler Flagellantlar, Özgür Ruh Kardeşleri ve çok sayıda başka vahiysele ruhanilik gruplarının artmasıyla birlikte Beguinelere Papa XXII. John tarafından ilan edilen örtülü bir kınama ile bu gruplarla bir tutulmuştur (Kahveci, 2013: 86-87; Fox, 1980: 37-38).

2. Beguinelerin Son Bulması

Beguinelere ile ilgili hep bir kararsızlık durumu söz konusuydu. Kilise mensupları bile ikiye ayrılmıştı. Bazı din adamları onların kendi hallerinde yaşayan kadınlar olduklarını savunurken bazı din adamları ise onların tehlikeli bir grup olduğunu iddia ediyordu. Bu nedenle aslında bu hareketin dikkatleri üzerine çekmesi XIV. yüzyıldan öncesine dayanıyordu. Peki ilk başta kadınların başarısı kilise yetkilileri tarafından olumlu karşılanmışken ve onlara hayranlık duyanlar bile varken neden bu kadınlar bir anda hedef tahtasına oturtulmuştu? Bu sorunun cevabı çok açık kadınların göreceli özgürlükleri ve kendilerini yönetme kapasiteleri çok geçmeden dini kontrol için bir tehdit olarak görülmeye başlanmıştı (Furlong, 1996: 103-104).

1274'teki Lyon Konsili'ne kadar geçen sürede Beguinelerin şüpheli konumu gözlerin onlara çevrilmesine yol açmıştı. Kilise içinde giderek büyüyen anlaşmazlık ve gerilimler vardı. Bir bakıma hareket hedef tahtasına oturtulmuştu. Dilenci frerler bu dönemde itibar kaybına uğramıştı ve bu durumun farkındaydılar. Bu sebeple kendilerinden daha zayıf konumdaki gruplara saldırarak onları hedef göstermişlerdir. Ayrıca kadınlarını Beguinelere kaptıran akrabalar ya da kocalar da harekete karşı düşmanlık besliyordu. Nitekim Lyon Konsili sırasında Beguinelere karşı yazılmış risaleler boy göstermiştir. Fransisken Tournaili Guibert, konsilde Beguineleri Kitab-ı Mukaddes'in onaylanmamış ve sapkın görüşler içeren çevirilerini halka açık yerlerde okumalarından dolayı şikâyet etmiştir (Lambert, 2015: 248). Guibert, Tanrı kelamının yerel dillerle değer kaybetmemesi amacıyla bu tür kitapların ve tercümelerinin yok edilmesini istemiştir (Temiztürk, 2022: 77).

XIV. yüzyıla gelindiğinde Beguinelere savunmasız bir pozisyondaydılar. Davranışları ve inançlarına yönelik ithamlar nedeniyle itibarları zarar görmüştü. Buna karşın henüz açık bir şekilde sapkınlıkla suçlanmamışlardı.

Mistik hareket daha yeni yeni şüpheleri üzerine çekmeye başlamıştı. Kitab-ı Mukkaddes'in çevirilerinin mistik yorumla okunması git gide yaygınlaşıyordu. Bir zamanlar kapalı tarikatlarda keşişler ve rahibelerin imtiyazında olan mistik yol diğer insanlar için de ulaşılır hale gelmişti. Mistisizm yolundan gidenlerin kurumsal bir yapı kanalıyla denetlenememesi ve teolojik konuların yerel diller ile tartışılıyor oluşu otoriteyi endişeye sevk ediyordu. Mistik harekete katılan Beguinelere, sapkın mistiklerin oluşturmuş olduğu Özgür Ruh isimli bir mezhebe yataklık etmekle itham edilmişlerdir. Harekete yöneltilen başka birçok suçlamanın yanında sapkın mistisizm suçlaması da yer almaktaydı. 1306 ile 1308 arasında bir tarihte Marguerite Porete adında bir Beguine, yazdığı kitaptan seçilen bölümlere dayanarak sapkın olarak suçlanmış ve 1310'da Paris'te yakılmıştır (Lambert, 2015: 248-249).

Mistik kadınların eserlerinde kullanmış olduğu erotik dil ve cinsellik çağrışımı yapan metaforlar sorun yaratmıştır. Mistik kadınlar, erotik dil kullanımını kendi seslerini duyurmak amacıyla dikkat çekici bir yöntem olarak görmüşler ve erken dönemden beri yaygın bir alegorik okuma olduğu gerekçesi ile de bu yorum şeklini tehlikeli görmemişlerdir. Mistik kadınların Mesih ile mistik bir evlilik yaptıklarından dolayı bekar kaldıkları kabul edilmiştir. Ayrıca bu kadınlar, baştan çıkarıcı bir doğaya sahip olmaları ve günaha teşvik etme potansiyelleri nedeniyle gözlem altında tutulmuşlardır (Temiztürk, 2022: 79).

Beguine karşıtı çabalar Viyana Konsili'nde zirveye ulaşmıştır. 1312'deki Viyana Konsili, genellikle Beguine olarak bilinen kadınları, kimseye itaat sözü vermedikleri, mallarından feragat etmedikleri ve onaylanmış herhangi bir kuralı benimsemedikleri gerekçesiyle kınamıştır. Hatta bu kadınların özel bir cazibeye sahip oldukları ve böylece birçok basit insanı tuzağa düşürerek onları çeşitli hatalara sürükledikleri ifade edilmiştir. Konsil ayrıca *Ad nostrum* olarak bilinen bir kararname yayınlamıştır. Burada endişe, Beguinelerin yaşam tarzlarından çok onların teolojileriyle ilgiliydi. Konsil sekiz hatalı ifadeyi bu inançsız kadınlara atfetmiştir. Bunlar arasında, bir kişinin bu hayatta günahsız hale gelebilecek ve Tanrı'nın lütfunda daha fazla ilerleme kaydedemeyecek kadar mükemmel bir duruma ulaşabileceği; bu duruma ulaştıktan sonra ise duaların, oruç tutmanın ve kilisenin tüm emirlerinin mükemmelliğe ulaşmış bir ruh için artık gerekli olmadığı iddiaları yer almaktadır. Kararnameye göre, Beguinelerin sapkınlığının başlıca özelliği antinomianizmdi (yasaların artık mükemmelliğe ulaşmış bir ruh için geçerli olmadığı inancı) (Hornbeck, 2013: 92; Lawrence, 2015: 216).

Beguinelere sürekli olarak sapkınlıkla suçlanmaları ve sorgulanmaları nedeniyle şüpheyle yaklaşılan bir topluluk haline gelmiş ve hareket kayda değer bir yükselişin ardından XIV. yüzyılda son bulmuştur. Yüzyılın ortalarında Köln'de 169 Beginaj yapılanması ve bunlarda yaşanan 1170 Beguine bulunmaktaydı. Bunlar dini ve ekonomik ihtiyaçlara yanıt vermelerinin yanında şehirli seçkinler tarafından destekleniyordu. Ancak 1452'ye geldiğinde Beginajların sayısı 93'e düşerken Beguinelerin sayısı ise 637'ye düşmüştü. Aynı şekilde XIV. yüzyılda Strasburg'da 85 Beginaj varken, bu sayı XVI. yüzyılda 7'ye gerilemiştir. XIV. yüzyılda Beguinelere yönelik sapkınlık suçlamalarında bir azalma olsa da onlara karşı düşmanlıklar sona ermemiştir. İkiyüzlülük, tembellik, haksız yere dilenme gibi eleştirilere maruz kalmışlar ve bu eleştirilerin dozu giderek artmış ve sapkınlık suçlamalarının yerini almıştır. Önemli bağışlarda bulunan seçkinler ise zamanla harekete sırt çevirmiştir (Lambert, 2015: 254-255).

Ayrıca XIV. yüzyılda kilise kontrolü sıkılaştırmış ve Beginajların doğasını kökten değiştirmiştir. Öyle ki bu dönemde Beguinelerin alışkanlıklardan, ayinlerine ve günlük ritüellerine kadar her şey kurallara bağlanmıştır. Bu durum gönüllülüğün, kayıt dışılığın ve yoksullar arasındaki yaşamın temel taşlar olduğu Beguinelerin özüne ters düşüyordu. Hemşireler, öğretmenler ve sosyal hizmet görevlileri aslında varoluş nedenlerinden de uzaklaştırılmışlardır. Artık yetişkinlere değil, manastır duvarları ardında sadece çocuklara eğitim verebiliyorlardı ve pazarlanabilir ürünler üretmelerine izin verilmiyordu. Tarikatları teker teker kapanmış ya da tanınmayacak hale gelmişti; apostolik yaşam arayışları katı, hırslı, otoriter kilise hiyerarşisinin zorunlulukları tarafından ezilmiştir (Abbott, 2000: 118).

Beguine Hareketinin Ünlü Mistik Kadınları

Bu hareketin kadınlarının maneviyatları mistik, bireysel ve vizyoner deneyimlere dayanmaktaydı ve birçoğu yerel dilde başarılı yazarlar olarak ön plana çıkmışlardır (Ülgen, 2020: 162). Beguine hareketinin tanınmış en büyük mistikleri arasında Magdeburglu Mechthild, Antwerpli Hadewijch³ ve Marguerite Porete yer almaktadır. Beguinelere, Avrupa yerel dillerindeki en eski ve en sanatsal teolojilerden bazılarını yazmışlardır. Bu mistik öğretiler onların en kalıcı mirasını oluşturmaktadır. Beguinelere arasında en etkili isim ise tartışmasız Magdeburglu Mechthild'dir (Beckman, 2001: 45).

Magdeburglu Mechthild

Mechthild bir şair, Beguine ve mistiktir. Soylu bir aileye mensuptur ve ozanlığa değer veren bir kültürden gelmektedir. Zengin bir ailenin kızı olan Mechthild, bir gün sahip olduğu imkanları terk ederek bir Beguine olmak amacıyla Magdeburg şehrine gitmiştir. Yoksulluk hareketine katılarak çileci ve ruhani bir yaşam sürmeye başlamıştır. Bu süre zarfında *Das fließende Licht der Gottheit* (Tanrı'nın Akan Işığı) adlı eserini yazmaya başlamıştır. Mechthild eserlerini Almanca olarak yazan ilk mistik olarak bilinmektedir. Bu kitapta bazı din adamlarının zenginliğini kınadığı ve onları sert bir şekilde eleştirdiği için başı derde girmiştir. Yaşadığı dönemde Mechthild'in çalışmaları büyük ilgi uyandırmıştır (Freinberger, 2013: 7).

Mechthild yaklaşık 1270'te, büyük bir dindarlık ve zekâya sahip olan Hackebornlu Gertrud'un önderliğinde gelişen Helfta'daki Sistersiyen manastırına girmiştir. Helfta'daki manastır entelektüel faaliyetlerin ve ruhani zenginleşmenin merkezidir. Burada sağlığının bozulması ve görme yetisinin azalmasına rağmen kitabının yedinci ve son bölümünü tamamlamıştır (Tobin, 2006: 463; *Meditations from Mechthild of Magdeburg*, 1999: viii). Kitabı birçok türü bir araya getirmektedir: ruhun Tanrı ile birlikteliğini anlatan mistik aşk şiirleri, Mesih ile diyaloglar ve cennet, cehennem ve tüm yaratıkların kaderi hakkındaki vizyonlarının canlı anlatımları (Ellsberg, 2005: 100). Bu kitap, yüksek Orta Çağ'da Alman kadın mistisizminin ilk büyük edebi belgesi olmuştur. Dini metinlerde eş benzeri görülmemiş bir öznel ve maneviyat derecesine sahiptir. Ayrıca Mechthild, Clairvauxlu Aziz Bernard (1090-1153), Saint-Thierryli William (1075/80-1148), Victorinler (Aziz Bernard'dan etkilenen XII. yüzyıl Parisli alimler ve mistikler grubu), Alman Evanjelik vaiz Augsburglu David (1200-1272), üretken vizyoner Başrahibe Bingenli Hildegard (1098-1179) ve reformcu ve papa Büyük Gregory (540-604) gibi önemli ilahiyatçıların ve ruhani yazarların yazılarına aşina olmuştur (Classen, 2004: 635-636).

Antwerpli Hadewijch

Beguinelere arasında etkili bir diğer isim de Antwerpli Hadewijch'tir. XIII. yüzyılın bir Flaman Beguine'si olan Hadewijch'in, aşk mistisizminin en önemli temsilcisi ve Batı mistik geleneğindeki en yüce şahsiyetlerden biri olduğu ifade edilmektedir (*Hadewijch: The Complete Works*, 1980: xiii). Bu durumda Hadewijch'in tam olarak kim olduğu sorusu önem teşkil etmiştir. Bilginler yıllarca onun soyadının gizemini çözmek için çabalamışlardır. Hadewijch büyük olasılıkla XIII. yüzyılın ortalarında yaşamıştır. Bununla birlikte, şövalyelik ve saray aşkına olan aşinalığı ve her zaman sergilediği karakter inceliği, onun soylu bir aileden geldiğini düşündürmektedir. Hadewijch bir rahibe değil, bir Beguine idi. Yani rahibe yemini etmeden apostolik bir yoksulluk ve tefekkür hayatı sürmeyi seçen zamanının dindar kadınlarından biriydi (*Hadewijch: The Complete Works*, 1980: 2-3). Ayrıca Fransızca ve Latince bilen eğitilmiş bir kadındı ve Beguine hareketi içinde belli bir otoriteye sahipti (Furlong, 1996: 107).

Hadewijch'in Orta Felemenkçe dilinde yazdığı yazılar, onun aşkla birleşme arzusunun ortaya koymak için saray aşkı geleneğini benimsediği yaratıcı gücü aktarmaktadır. Bir kişilik ve bir soyutlama olarak çeşitli şekillerde ele alınan aşk, Hadewijch için hem ilahi bir deneyim hem de bu deneyimin sunduğu mükemmelliğe ulaşmayı temsil eder (Athey, 2001: 315). Yazıları dışında hayatı hakkında pek bir şey bilinmemekle birlikte, 31 mektup, 14 vizyon ve şiirlerinden oluşan iki koleksiyon günümüze ulaşmıştır. İki şiir koleksiyonundan biri dördüklüklerden

³ Brabantlı Hadewijch olarak da bilinmektedir.

(Strofische Gedichten), diğeri ise kafiyeli beyitlerden (Mengeldichten) oluşmaktadır (Suydam, 1996: 2). Zamanının pek çok kadını gibi, Hadewijch de büyük ruhani canlanmada aktif rol almıştır. Reformist yaşam tarzları ve sapkın hareketlerle bağlantılı oldukları iddiaları Beguine topluluğundaki kadınların sık sık zulme maruz kalmalarına neden olmuştur. Mektupları Hadewijch'in zulme uğramasına da en azından eleştiriye maruz kaldığını göstermektedir. Mektuplarında ve şiirlerinde, okuyucu kitlesini yoksullara ve acı çekenlere yardım etmeye teşvik etmiştir (Vanderauwera, 1984: 187).

Hadewijch, özellikle Clairvauxlu Bernard'ın aşk mistisizminden etkilenmiştir (King, 2004: 48). Clairvauxlu Bernard aşk mistisizmi üzerinde duran önemli bir isimdir. Onun mistisizminin temel taşı Tanrı sevgisidir. Ona göre Tanrı aşkın kendisidir (Happold, 1970: 235). Hadewijch de eserlerinde aşkın önceliğine vurgu yapmıştır. Aşk, onun eşi, yoldaşı, öğretmeni ve Tanrısıdır. Aşk, kendisiyle konuşulabilen bir kişi, bir leydi, gücü ve zenginliği övülen bir kraliçedir (King, 2004: 48).

Marguerite Porete

Mistisizm akımının temsilcilerinden biri olarak çalışmamızda yer vereceğimiz son bir isim ise Marguerite Porete'dir. Marguerite Porete eğitilmiş bir Beguine vaiz ve yazardır. Marguerite'nin hayatı hakkında çok az şey bilinmektedir (Swan, 2014: 155). Marguerite Porete bir Beguine olarak XII. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'nın pek çok bölgesinde popülerlik kazanan özgür dini yaşam tarzını benimsemiş bir kadındır (McGinn, 1994: 2). Bununla birlikte, bilginler, Margarita de Hannonia olarak da anıldığı için Hainaut'tan (Flanders ve Brabant'ın güneyinde, bugün Fransa ve Belçika'nın bir parçası olan bir bölge) geldiği konusunda hemfikirdir (Bryant, 1984: 204). Porete, Magdeburglu Mechthild ve Antwerp'li Hadewijch gibi seçkin mistik yazarların çizgisini takip etmiştir (Sells, 1994: 116).

Saf sevgi mistisizmini öğreten bir kitap yazmıştır: Tanrı sevgidir ve sevgi, ruhun her şeyden sıyrılarak ulaşabileceği ve kaynaşabileceği Tanrı'dır. Onun ünlü kitabı *Mirror of Simple Souls* (Yalın Ruhların Aynası)'dur ve eser 1867'de yeniden keşfedilmiştir. Marguerite cesur biriydi, kilise yetkilileri tarafından maruz kaldığı zorbalık ve karşılaştığı sert muhalefete rağmen öğretisinin arkasında durmuştur. Eserleri 1306'da Cambrai piskoposu tarafından kınanmış ve ardından Valenciennes meydanında halka açık bir şekilde yakılmıştır. Dahası kullanımı yasaklanmıştır. Daha sonra Marguerite Paris'te on sekiz ay hapsedilmiştir (King, 2004: 50). Ancak Marguerite yazdıklarına bağlı kalıp, öğretilerinden vazgeçmeyince sapkın ilan edilmiş ve 1 Haziran 1310'da Paris'te kazığa bağlanarak yakılmıştır (Leppin, 2007: 95).

Marguerite sapkınlıkla suçlanmış ve yakılmış olsa da onun yakılmasına sebep olan kitabı "Yalın Ruhların Aynası" hem aslı hem de çevirileri ile manastırlarda elden ele dolaşmaya devam etmiştir. Kitabının büyük kısmı gelenekseldi ve ahlaki açıdan öğreticiydi. Yazar eserindeki muğlak ifadelerin yol açabileceği tehlikelerin farkındaydı ve "basit zihinler tarafından yanlış anlaşılabilirliğini" ifade ediyordu. Ezoterik konuları işleyen ve idrak edilmesi zor olan bu kitap yerel dilde yüksek sesle okunması için yazılmış olmasına rağmen herkese göre değildi (Lambert, 2015: 249-250). Marguerite bir mistik olarak Tanrı ile birleşme arayışını kaleme almıştır. Engizisyon tarafından radikal ve sapkın olarak kabul edilen mistisizmi, amaç açısından çağdaşlarınınkinden farklı olmasa da yöntem bakımından farklıdır. Lerner'in işaret ettiği gibi, -ruhun mükemmelliğe yükselişinin son aşamalarında kilisenin kutsal hizmetini gereksiz kılan- ilahi deneyime ulaşmada iradenin tam ve mükemmel pasifliğini savunması sakıncalı bulunmuştur (Bryant, 1984: 207-208).

Marguerite Porete, okuyucularına çok az açık teolojik ve kozmolojik spekülasyon sağlar, ancak bu mütevazı tanıklık, onun yok olma doktrini için sağlam bir zemin sağlar. Marguerite, onun yaratıcı ve yaratılanlar arasındaki ilişkiyi ve yok olma sürecini anlamasına rehberlik eden üç temel doktrine güvenir. İlk önemli doktrin (öğreti), Baba Tanrı'nın, Üçlü Birlik'in ve bunun uzantısı olarak tüm yaratılışın kaynağı olduğudur. Tanrı bir varlıktır ve tüm varlığın zemini; bu nedenle, yaratılan her şey varlıklarını Tanrı'dan alır. Buna rağmen, Tanrı radikal olarak yaratılıştan farklı kalır. İkinci öğreti (doktrin) ise, Tanrı'nın her şeyi yoktan yarattığı ve tüm yaratılmışların o hiçliğe döneceğidir. Tanrı'nın her şeyinin yanında kendi hiçliğini tanıyan ruh, yok oluşun

anahtarını keşfeder. Son olarak, yok olmaya yol açan dönüşüm, somutlaşmış Kurtarıcı'nın geleneksel aracılığı ile yapıldığı gibi değil, daha çok Kutsal Ruh'un asil ruhlar içindeki çalışmasıyla gerçekleşir. Porete'nin Ayna doktrini, Tanrı hakkında olumlu iddialarda bulunurken, Tanrı hakkında hiçbir şeyin tam olarak kavranmadığını savunur (Robinson, 2001: 52).

Sonuç olarak Marguerite ilahi aşkı ve onu nasıl deneyimlediğini kendi üslubuyla anlatmıştır. Evet bu aşkı çağrıştırmak için kullandığı dil kışkırtıcı ve kasıtlı olarak şaşkırtıcı olabilir. Ancak onun zulme uğramasının ve mahkûm edilmesinin bununla pek ilgisi yoktur. Daha ziyade, ilahi aleme ve kiliseye dair yeni algılar ortaya koymuştur. Onun eşsiz içgörülerini hoş karşılamayan her kademededen din adamını kınamıştır (Dronke, 1984: 217).

Sonuç

Sonuç olarak XII. ve XIII. yüzyıllar her sınıftan çok sayıda kadının özgürleşmeye çalıştığı bir dönemdir. Çünkü bu dönemde Orta Çağ Avrupası'nda kadınlar, ön plana çıkmaya başlamıştı ve bunu da tetikleyen pek çok etken vardı. Özellikle de kilisenin kendi otoritesini yeniden kabul ettirmek uğruna kadınları cadı olarak adlandırarak yaktıkları bir dönemde kadın hareketleri artmaya başlamıştır. Bazı gruplar, bunu sanat ve bilim alanında yaparken bazıları da dini hayat bağlamında yapmıştı. Kadınların her alanda kısıtlanmaya çalışılması, özgürlük hissini tetikliyordu. Bunu da kadınların bir araya gelerek yapması gerekiyordu. Dolayısıyla bu dönemde pek çok yenilikçi kadın grupları ortaya çıkarken bazıları da bunu dini uyanış adı altında yapmışlardır. "Dindar kadın hareketi" sloganıyla tanımlanan bu gelişmenin zirve noktası ise XIII. yüzyılın ilk yarısıdır. Pek çok kadın, bekaret, yoksulluk, dua ve oruç vaadiyle Beguinelerin dindar topluluklarına katılmıştır. Burada bahsettiğimiz Beguine toplulukları XII. ve XIII. yüzyıllar arasındaki geçiş döneminde ortaya çıkmıştır.

Ama şunu da belirtmek gerekir ki, Beguineer oldukça farklı bir bakış açısıyla tanınmaktadırlar. İlk başlarda birkaç kadın tarafından kurulmuş olan bu topluluk zaman içinde çok büyük bir yankı uyandırmıştır. Çünkü bu durum, sadece soylu olan kadınları değil alt sınıftan olan kadınların da dikkatini çekmiştir. Bu hareketin XII. yüzyılda ortaya çıktığı konusunda bir fikir birliği olsa da daha sonra hızlı yayılmışlar ve birçok kesimden kendilerine taraftar bulmuşlardır. Kilise kanununa göre onlar sıradan insanlardı, ancak dini ve sivil gerçeklikte, sıradan insanlar ve dindarlar arasında kendi sınıflarını oluşturmuşlardı.

Genel olarak Beguineer demokratik, işbirlikçi yapılara dayanıyordu ve sosyal statüye göre düzenlenmiyordu. Bu da bu topluluğu daha ilgi çekici hale getiriyordu. Onlar rahibelere göre biraz daha özgür bir yaşam tarzına sahiptiler. Bu nedenle de bir nevi Orta Çağ Avrupası'ndaki kadınların özgürlük hareketinin bir kolunu oluşturdukları da söylenebilir. Kısacası Beguineer, Orta Çağ'da bağımsız yaşayan ve kendi kendine yeten kadınlardı. Aslında Beguine hareketi kadınların özgür yaşam şeklini temsil ediyordu.

Hareketin en büyük özelliği de mistik bir oluşum olmasıdır. Beguine hareketi birçok mistik kadına ev sahipliği yapmıştır. Bunlar arasında çalışmamızda da bahsettiğimiz üzere Antwerpli Hadewijch, Magdeburglu Mechthild ve Marguerite Porete gibi çok önemli isimler vardır. Bunlar gerek düşünceleriyle gerek kaleme aldıkları eserlerle hareketin daha da güçlenmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu mistik kadınlar özellikle Tanrı'ya duydukları aşkı eserlerinde anlatmışlardır. Kilisenin bu mistik kadınlardan korkması onların ne kadar etkili oldukları ve geniş kitlelere hitap edebildikleri gerçeğini yansıtmaktadır.

Sonuç olarak XII. yüzyıldan sonra Beguine hareketi birçok yerde büyük bir popülerite kazanmış ve özellikle Kuzey Avrupa'da birçok Beguine topluluğu kurulmuştur. Ancak, XIII. yüzyılın ortalarında, Katolik Kilisesi Beguine hareketine karşı tavrı almaya başlamış ve bu harekete bağlı olanlar sapkınlar olarak damgalanmıştır. Bundan sonra, Beguineer, Katolik Kilisesi'nin denetimi altında yaşamaları gereken manastırlara yönlendirilmişler veya diğer dinsel kurumlarla birleştirilmişlerdir. Ancak, Beguine hareketinin tamamen yok olduğu söylenemez. Öyle ki bazı ülkelerde hala varlığını sürdürmektedir. Günümüzde, Beguine hareketi tarihsel bir hareket olarak kabul edilir ve özellikle feminist hareketler tarafından ilgi görmektedir.

Kaynaklar

- Abbott, E. (2000). *A History of Celibacy*. New York: Scribner.
- Andritz, M. (2011). *Die Beginen: Wirtschaftliche Aktivitäten und soziale Integration (1310 – 1600)*, Diplomarbeit, der Karl-Franzens-Universität Graz, Graz.
- Athey, A. (2001). Hadewijch (fl. mid-13th c.). (ed. John M. Jeep), *Medieval Germany: An Encyclopedia* (s.315), New York: Garland Publishing.
- Babinsky, E. L. (1993). Introduction. (trans. Ellen L. Babinsky), Marguerite Porete, *The Mirror of Simple Souls* (s.5-62). New York: Paulist Press.
- Beckman, P. Z. (2001). Beguines. (ed. John M. Jeep), *Medieval Germany: An Encyclopedia* (s.45-46). New York: Garland Publishing.
- Bryant, G. (1984). The French Heretic Beguine: Marguerite Porete. (ed. Katharina M. Wilson), *Medieval Women Writers*, (204-226). Athens: The University of Georgia Press.
- Classen, A. (2004). Mechtchild of Magdeburg. (ed. Katharina M. Wilson and Nadia Margolis), *Women in the Middle Ages: An Encyclopedia* (C. II, s. 635-637), Westport: Greenwood Press.
- Dronke, P. (1984). *Women Writers of the Middle Ages: A Critical Study of Texts from Perpetua (203) to Marquerite Porete (1310)*. New York: Cambridge University Press.
- Ellsberg, R. (2005). *Blessed among all Women: Women Saints, Prophets, and Witnesses for Our Time*. New York: Crossroad Publishing Company.
- Feller-Vest, V. (2002). Beginen und Begarden. *Jahrbuch des Historischen Vereins des Kantons Glarus*, B.82, 43-66.
- Freinberger, R. (2013). *Das Gottesbuch Mechthilds von Magdeburg – eine Ressource für spirituelle Theologie heute*, Master-Thesis, Paris-Lodron-Universität Salzburg.
- Furlong, M. (1996). *Visions and Longings: Medieval Women Mystics*. Boston: Shambhala.
- Guidera, C. (1999). The Role of the Beguines in Caring for the Ill, the Dying, and the Dead. (ed. Edelgard E. DuBruck and Barbara I. Gusick). *Death and Dying in the Middle Ages* (s.51-73), New York: Peter Lang.
- Gülmez, D. (2011). *Ortaçağ'da Kadın Örgütleri Anadolu ve Avrupa Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hadewijch: The Complete Works*. (1980). (trans. Mother Columba Hart), New York: Paulist Press.
- Happold, F. C. (1970). *Mysticism: A Study and an Anthology*. New York: Penguin Books.
- Hornbeck, J. P. (2013). Heresy. (ed. Julia A. Lamm), *The Wiley-Blackwell Companion to Christian Mysticism* (s.89-103), West Sussex: Wiley Blackwell.
- Kahveci, K. (2013). Mistik Düğün. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 50, 83-90.
- Kastenhofer, M-R. (2010). *Die neuen Beginen- Eine Anregung für zeitgenössische kirchliche Lebensformen?*, Diplomarbeit, Universität Wien, Wien.
- King, U. (2004). *Christian Mystics: Their Lives and Legacies throughout the Ages*. London: Routledge.
- Lambert, M. (2015). *Ortaçağ'da Dinsel Sapkınlıklar*. (çev. Erdem Gökyaran). İstanbul: Kabcacı.
- Lawrence, C. H. (2015). *Medieval Monasticism*, Fourth Edition, New York: Routledge.
- Leppin, V. (2007). *Die Christliche Mystik*. München: Verlag C. H. Beck.
- McGinn, B. (1994). Introduction: Meister Eckhart and the Beguines in the Context of Vernacular Theology. (ed. Bernard McGinn), *Meister Eckhart and the Beguine mystics: Hadewijch of Brabant, Mechthild of Magdeburg, and Marguerite Porete* (s. 1-14), New York: Continuum.
- Meditations from Mechthild of Magdeburg*. (1999). (ed. Henry L. Carrigan), Brewster: Paraclete Press.
- Oost, K. (2015). Aus Lauter Lieb allein. (hg. Jakobus Kaffanke), *Heinrich Seuse - Bruder Amandus* (Band. 2, s.12-61), Berlin: LIT Verlag.
- Robinson, J. M. (2001). *Nobility and Annihilation in Marguerite Porete's Mirror of Simple Souls*. Albany: State University of New York Press.
- Rückert, M. M. (2009). Regulierung und Differenzierung. Die »weibliche« Klosterlandschaft im deutschen Südwesten im Hochmittelalter. *Rottenburger Jahrbuch für Kirchengeschichte* (band. 27, s.51-71), Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag.
- Sells, M. A. (1994). *Mystical Languages of Unsayings*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Simons, W. (2001). *Cities of Ladies: Beguine Communities in the Medieval Low Countries, 1200–1565*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Suydam, M. A. (1996). The Politics of Authorship: Hadewijch of Antwerp and the Mengeldichten, *Mystics Quarterly* 22/1, 2-20.
- Swan, L. (2014). *The Wisdom of the Beguines*. New York: Blue Bridge.
- Temiztürk, H. (2022). Orta Çağ'da Kilise ve Hristiyan Mistikler Arasındaki Ortodoksi ve Heresi Tartışmasının Temel Nedenleri. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, V/I, 73-88.
- Tobin, F. (2006). Mechthild von Magdeburg (ca. 1207–ca. 1282). (ed. Richard K. Emmersons), *Key Figures in Medieval European: An Encyclopedia* (s. 463-464), New York: Routledge.

- Ülgen, P. (2020). *Orta Çağ Avrupa Tarihi*. İstanbul: Yeditepe.
- Ülgen, P. (2018). *Kadınlar ve Cadılar*. 1.Baskı, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Vanderauwera, R. (1984). The Brabant Mystic: Hadewijch. (ed. Katharina M. Wilson), *Medieval Women Writers* (s.186-203), Athens: The University of Georgia Press.
- Whaley, L. (2011). *Women and the Practice of Medical Care in Early Modern Europe, 1400-1800*. New York: Palgrave Macmillan.
- Witt, G. (2005). *Beginenhöfe: Die Stiftungen der Johanna und Margareta von Konstantinopel, Gräfinnen von Flandern und Henngau (Regentschaft 1206-1280)*, Dissertation, Universität der Künste Berlin, Berlin.

Yazar Katkıları: Fikir-*; Tasarım-*; Denetleme-*; Kaynaklar-*; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi*; Analiz ve/ veya Yorum-*; Literatür Taraması-*; Yazıyı Yazan-*; Eleştirel İnceleme-*

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Author Contributions: Concept -*; Design-*; Supervision-*; Resources-*; Data Collection and/or Processing-*; Analysis and/or Interpretation-*; Literature Search-*; Writing Manuscript-*; Critical Review-*; Other-*

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Tek Parti Döneminde Parti Kurma Girişimleri ve Kurulan Siyasi Partiler (1923-1945)

Attempts to Establish Parties and Established Political Parties During the Single-Party Era (1923-1945)

Refik

AYDEMİR

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tarih
Bölümü, Tokat, Türkiye
e-mail: rfkaydmr75@gmail.com

Geliş Tarihi/Received: 22.03.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 23.06.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Refik Aydemir
rfkaydmr75@gmail.com

Atrf /Cite this article:
Aydemir, R. (2023). Tek Parti Döneminde
Parti Kurma Girişimleri ve Kurulan Siyasi
Partiler (1923-1945). *ETÜT Dergisi*, 6, 20-39.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Siyasi partiler, demokratik bir anlayışla siyasal hayatın temelini oluşturan kuruluşlardır. Temel görevleri, halkın farklı kesimlerinin düşüncelerini önemseyen siyasi politikalar belirleyerek halkı temsil etmektir. Düşünce anlayışlarına göre belirledikleri politikaları topluma parti programları yoluyla aktarırlar. Siyasi partiler hazırladıkları program ve siyasetlerle da yasama ve yürütmeyi şekillendirirler.

Tanzimat Dönemi sürecinde gerçekleşen gelişmeler, Türkiye’de siyasi partilerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ardından II. Meşrutiyet Dönemi’ne giden süreçte çeşitli siyasi partiler kurulmuş, zamanla sayıları artmıştır. Cumhuriyet döneminde ise, TBMM’nin açılmasıyla Mecliste hükümet aleyhinde oluşan muhalif düşünce anlayışı, Mecliste temsil edilen siyasi partilerin oluşmasıyla neticelenmiştir. TBMM’nin açılmasıyla faaliyet gösteren ilk parti Halk Fırkası’dır. Halk Fırkası’nı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası takip etmiştir. Ardından, Halk Fırkası’na karşı muhalif veya taraf olan partiler kurulmuştur. Bazı siyasi partiler ise kuruluş aşamasında iken, program ve vaatleri nedeniyle mevcut hükümet tarafından onay alamamıştır.

Bu çalışmada Cumhuriyetin kuruluşundan sonra Tek Parti Dönemi’nde kurulmuş olan siyasi partiler ele alınmıştır. Partilerin tüzük ve programları incelenerek siyasi düşünce anlayışları değerlendirilmiştir

Anahtar Kelimeler: Tek Parti, Hükümet, CHP, TBMM, Demokrasi.

Abstract

Political parties are organizations that form the foundation of political life with a democratic understanding. The primary responsibility of a political entity is to represent the people through the establishment of political policies that take into consideration the diverse opinions of the population. They prosecute the policies they have determined according to their understanding of thought through party programs. Political parties shape the legislative and the executive with the programs and policies they prepare.

The developments that took place during the Tanzimat Period laid the groundwork for the emergence of political parties in Turkey. Then, in the process leading up to the Second Constitutional Period, various political parties were established and their numbers increased over time. In the Republican period, with the opening of the Grand National Assembly of Turkey, the oppositional mindset formed against the government in the Assembly resulted in the formation of various political parties represented in the Assembly. The first party to operate with the opening of the Turkish Grand National Assembly is the People’s Party. The People’s Party was followed by Progressive Republican Party and Liberal Republican Party. Afterwards, parties that were either opposed to or in favor of the People’s Party were established. While some political parties were in the foundation phase, they could not be approved by the current government due to their programs and promises.

In this study, the political parties established in the Single-Party Period after the republic’s foundation were discussed. By examining the statutes and programs of the parties, their understanding of political thought was evaluated.

Keywords: Single Party, Government, CHP, TGNA, Democracy.

Giriş

Günümüzde neredeyse her toplum ile özdeşleşmiş olan parti sözcüğü Fransızca'dan dilimize girmiştir. Genel anlamda parça, bölüm veya insan topluluğu olarak tanımlanabilir. Demokratik düzen içerisinde kişiler vasıtasıyla oluşturulan sivil toplum örgütleri arasında en önemlisi siyasi partilerdir. Çünkü demokrasi geleneğinin oluşmasında siyasi partilerin varlığı önem arz etmektedir. Aynı zamanda siyasi partiler, toplumun her kesimine hitap eder ve var olan sorunları inceleyerek bir siyasi program oluştururlar. Siyasi parti kavramı, modern demokrasilerde kamuoyunu şekillendiren belirli tüzük ve programlarla geniş halk örgütlerini ele alır (Duverger, 1993: 15). Neredeyse tüm toplumların siyasal düzeninde önemli görevler üstlenen ve mevcut yönetim sistemlerinin temel ögesi olan siyasi parti kavramı ile ilgili çeşitli tanımlamalar mevcuttur.

Türkiye'de siyasi partiler üzerine önemli çalışmaları olan Tarık Zafer Tunaya siyasi parti kavramını şu şekilde ele almaktadır; *"Belli bir siyasi program üzerinde birleşmiş kişilerin, bu programı özellikle olağan seçim yollarıyla gerçekleştirmek amacıyla kurdukları bir örgüttür"* (Tunaya, 1995: 3-4). Ergun Özbudun'a göre; halkın doğrudan desteğini alarak, devlet siteminin kontrolünü ele geçirmek kaydıyla, devamlı ve kararlı bir organizasyona sahip siyasi oluşumdur (Özbudun, 1977: 4). Saim Sezen siyasi partiyi belli bir siyasi tasarı dâhilinde toplanıp örgütlenerek, bu tasarımı siyasi hükümeti ele geçirerek yürütmek kaydıyla oluşan hukuki şahsiyet olarak yorumlamıştır (Sezen, 2000: 54). Alman siyaset bilimci Sigmund Neumann'a göre siyasi parti; *"Toplumun aktif siyasi temsilcilerinin açık bir şekilde örgütlenmesi, hükümet gücünün kontrolü ile ilgilenenler ve başkalarıyla popüler destek için rekabet eden farklı görüşlere sahip grup veya gruplar"* (Maor, 1997: 5) olarak ifade edilmiştir. Siyasi Parti kavramı ayrıca Resmi Gazete'de 22.04.1983 tarihli ve 18027 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 3'üncü maddesinde şu şekilde tanımlanmıştır. *"Siyasi partiler, Anayasa ve kanunlara uygun olarak; Cumhurbaşkanı, milletvekili ve mahalli idareler seçimleri yoluyla, tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık propagandaları ile milli iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir Devlet ve toplumu düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanmış tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır."* (Siyasi Partiler Kanunu, 1983).

Verilen tanımlar birbirini tamamlamakla beraber, özellikle demokrasi toplumlarında devlet yönetimini ele geçirmek için iki veya daha fazla partinin mücadele ettiği siyasi ortamın oluşmasını destekler niteliktedir. Ayrıca tanımlardan hareketle bir kurumsallaşmadan bahsetmek mümkündür. Yani kurum veya kuruluş, daha organize ve disiplinli bir şekilde faaliyet göstermek için kurumsal standartlara, politikalara, programlara ve yönetim sistemlerine uyum sağlar. Böylece kurumsallaşma, kuruluşun sürdürülebilirlik, etkinlik, verimlilik ve uzun vadeli başarı için sağlam bir temel oluşturmasını amaçlar. Siyasi parti kavramından hareketle siyasi partiler, demokratik düzenin olmazsa olmazları olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda geçen tanımlamalardan şöyle bir neticeye varmak mümkündür: Siyasi partiler, belli bir felsefe, amaç ve değere sahip olanların bir araya geldiği ve siyasi bir güç oluşturduğu örgütlenmelerdir.

Siyasal yaşamın temel taşı olan siyasi parti; politik güç kazanma, temsil yeteneği, hükümet ve politika oluşturma gibi alanlarda önemli roller üstlenir. Bu nedenle siyasi partiyi Sivil Toplum Kuruluşları, Dernekler, Sendikalar ve lobiler gibi diğer siyasal oluşum ve gruplardan ayıran belli başlı maddeler vardır. Bunlar arasında en önemlisi şüphesiz siyasi partinin doğrudan iktidarı ele geçirme çabasıdır. Bir diğer önemli madde, siyasi partinin tabanının oluşumunda resmi bir girişimin olması söz konusudur. Üçüncü olarak düzenli bir politika oluşturan siyasi partiler, bu politikaları toplumun birliği ve beraberliğine göre düzenler. Son olarak ortak bir siyasal ideoloji anlayışına sahip olan insanların oluşturduğu siyasal örgütlerdir (Türköne, 2014: 336).

Siyasi partiler, siyasal düzende belirli amaçlar doğrultusunda önemli görevleri üstlenen oluşumlar olarak değerlendirilir. Bu oluşumların temel fonksiyonları kendilerinin varoluş amaçları ile doğru orantılıdır. Yani iktidarda olmak ve kendi oluşturdukları politikalarla halkı temsil etmek siyasi partilerin temel işlevleri arasında yer alır. Yönetimde söz sahibi olmak üzere girişimlerini başlatan siyasi partiler birçok görev üstlenir ve bu görevleri yerine getirirken de kendilerinin vazgeçilmez bir oluşum olduğunu kanıtlarlar. Aksi takdirde siyasal sistemde tutunamazlar. Siyasal düzende siyasi partilerin yerine getirdiği görevler dikkate alındığında birkaç önemli işlevden bahsetmek mümkündür. Bunlar temsil, siyasal devşirme, politika oluşturma, menfaatlerin bir araya getirilmesi, toplumsallaşma ve hükümet teşkilatı olarak sıralanabilir¹. Halka ait olan hâkimiyetin halk tarafından seçilen temsilciler vasıtasıyla kullanılması anlamına gelen *Temsili Demokrasi'de*, *Temsil* siyasi partilerin

¹ Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta, siyasi partilerin işlevlerinin bir genellemeye göre değerlendirilmesi durumudur. Siyasal partiler kendi mevcut düzenlerinde var olan siyasal sistemin durumuna göre işlevler belirlerler. Bu işlevler kültürden kültüre değişiklik gösterebilir. Bu nedenle siyasi partilerin işlevlerini genellemek sakıncalıdır (Türköne, 2014: 337).

işlevleri arasında önem arz eder. Temsil'i belirli bir kalıba koyarak onu kurumsallaştıran bu siyasi oluşumlardır. Halkı temsil etmek de siyasi partilerin temel işlevleri arasında yer alır. *Siyasal Devşirme*, siyasi partilerin içinden çıkan ve var olan siyasi sistemde çeşitli görevleri yapacak üyelerin seçimi süreci olarak değerlendirilir. Bu profesyonel siyasetçilerin devşirilmesi demokratik siyasi toplumlarda seçim mekanizmaları ve siyasi aday gösterme yöntemiyle gerçekleşir (Yanık, 2002: 59). Partiler toplumun her kesiminden topladıkları istek ve tercihleri siyasi sisteme uyarlarlar. Bu istek ve taleplerin uygulamaya konması için plan ve programı olan bir politika üretir ve iktidara gelmek için bu politikaları belirli süzgeçten geçirdikten sonra amaçları doğrultusunda partinin programı olarak düzenlerler. Bu süreç içinde siyasi partiler, toplumun farklı grup ve kuruluşlarının çıkarlarını bir araya getirerek genel bir siyaset alternatifi oluştururlar. Böylece azınlıkta olan gruplar kendini ifade etme fırsatını elde etmiş olurlar. Yani toplum içindeki dağınık düşünce ve görüşlerin ortaya çıkmasında siyasi partiler belirleyici unsur olarak görev yapmaktadırlar. Siyasi partiler bireylerin siyasi anlamda sosyalleşmesine katkıda bulunurlar. Bu vesileyle bireyin siyasi hayata girişinde ve sabit bir siyasi ideolojisinin oluşmasında siyasi partilerin rolü önem arz eder. Kendilerine göre doğru bir parlamenter sisteme sahip olan siyasi partiler oluşturdukları parti programlarıyla yasama ve yürütme organlarını belirli bir kalıba koyarlar. Bir bakıma devletin yasalarını oluşturan veya değiştiren yasama organı ve bu yasama organı tarafından belirlenen kuralların yürürlüğe girmesini sağlayan yürütme organı siyasi partilerin sorumluluğu altındadır (Türküne, 2014: 337).

1. Türkiye'de Siyasi Partilerin Ortaya Çıkışı

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı ile batılılaşma hareketlerinin ivme kazanmasının ardından bir takım siyasi oluşumların ortaya çıktığı görülmektedir. Tanzimat'tan sonraki süreçte askeri ve sivil okullarda Tanzimat'a kıyasla sayısı azımsanmayacak derecede genç bir kuşağın yetiştiği bilinmektedir. Bu genç kuşak siyasi anlamda rejime karşı ilk ayaklanmaları başlatmıştır. Üç aşamada gerçekleşen başkaldırıların birincisi yükseköğretim kurumlarındaki gizli örgütlenmeler, ikincisi subaylar tarafından oluşturulan cuntalar, üçüncüsü ise Avrupa merkezli aydın grupların oluşmasıdır. Her ne kadar bu örgütlenmeler farklı oluşum olarak gözükseler de rejime karşı bir bağlantı oluşturmuşlardır. Bu genç neslin başlattığı örgütlenmeler *Jön Türkler* olarak adlandırılmıştır (Berkes, 2014: 389-390). Jön Türk akımı² olarak başlayan, *Hürriyetçiler* ve *Milliyetçiler* olarak iki farklı gruba bölünen siyasi hareket Türkiye'de siyasi partilerin temellerini oluşturmuştur. Bu sürecin devamında II. Abdülhamit'in siyasi rejimi aleyhinde oluşan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gizli bir örgüt olarak faaliyetlere başlaması önemli etken olmuştur³.

Türkiye'de gerçek anlamda siyasi partilerin doğuşunun II. Meşrutiyet'in ilanı ile başladığı görülmektedir. İttihat ve Terakki Partisi de II. Meşrutiyet'le birlikte partileşerek döneme damgasını vuran örgüt olmuştur. 1908 tarihinde Anayasanın tekrar yürürlüğe girmesiyle birlikte İmparatorluk içinde gerek toplumsal gerekse siyasi alanda çoğulcu bir yaşam döneminin başladığı bilinmektedir. Bu dönemde toplum içinde çeşitli muhalif dernek, parti ve bunlara bağlı olarak basın ve yayın organları artmıştır⁴.

2. Kurulan Siyasi Partiler ve Parti Kurma Girişimleri

Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)

² 19. Yüzyıl Avrupası'nda eski muhafazakâr ve yaşlı kesime karşı Genç sınıfla birtakım siyasi hareketlerin olduğu görülmüştür. Dönemin Osmanlı toplumuna da yansıyan bu siyasi hareketlenmeler sırasında reformcu aydınlar meşrutiyet yönetiminin kurulmasını istemişlerdir. Fakat Avrupa'daki gibi kendilerini genç kavramından ziyade Yeni Osmanlılar olarak tanımlamışlardır. 1876 tarihli ilk meşrutiyetin 1878 yılında II. Abdülhamit tarafından rafa kaldırılmasıyla; genç aydınlar, ordudaki subaylar ve çeşitli bürokratlardan oluşan bir grup II. Abdülhamit'in istibdat yönetimine karşı mücadeleye girişmişti. Aydınların baskıları sonucunda II. Abdülhamit 1908'de II. Meşrutiyet'i yeniden yürürlüğe koymak zorunda kalmıştır. Anayasanın yeniden yürürlüğe girmesini sağlayan bu grup Jön Türkler olarak anılmıştır (Ahmad, 2021: 4).

³ İttihat ve Terakki Cemiyeti ile aynı dönemde faaliyet gösteren Hürriyetçiler (Liberaller) bu süreçte kendi aralarında anlaşmazlığa düşerek farklı gruplara bölünmüşlerdir. Bu gruplar arasında Ahrar Fırkası ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet döneminin önemli muhalefet partileri olmuştur. Fakat bu partiler İttihat ve Terakki karşısında tutunamamışlardır (Lewis, 2011: 289-290).

⁴ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin II. Meşrutiyet Dönemi'nde seçimlerden sonra Mebusan Meclisi üzerindeki egemenliğini artırmakla yetinmeyip, üyelerini bizzat padişahın seçtiği Ayan Meclisinin eski rejim üyelerinin görevlerine devam edip etmemeleri hakkında baskı uyguladığı da olmuştur. Daha ayrıntılı bilgi için *Bak.* (Ahmad, 1999).

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kökeni selefi olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne (A-RMHC) dayanmaktadır (Ayata, 2010: 63). Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kuruluşuna değinmeden önce Mondros Mütarekesi'nden, TBMM'nin açıldığı tarihe kadar yaşanan gelişmelere ve A-RMHC'nin geçirmiş olduğu sürece kısaca değinmek doğru bir yaklaşım olacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi Osmanlı'yı fiilen ortadan kaldırmıştır. Yeni bir devletin kuruluşuna öncülük etmiş olan Mondros, aynı zamanda Anadolu'da ulusal direnişin de başlangıcı olmuştur (Mazıcı, 1984: 3-4). Süreç içerisinde Sivas Kongresi'nde alınan kararlar sonucunda Anadolu'daki bölgesel direniş grupları, A-RMHC çatısı altında birleşerek vatan savunmasına dâhil olmuşlardır. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde kabul edilen Misak-ı Milli kararlarıyla birlikte İstanbul'da güçlenen A-RMHC İtilaf Devletleri'nin tepkisini çekmiş ve 16 Mart 1919 tarihinden itibaren İtilaf Devletleri tarafından İstanbul'un işgali kaçınılmaz olmuştur. Parlamentoda A-RMHC üyesi olan kişiler tutuklanarak sürgün edilmiştir. Parlamentoda yaşanan tartışma ve protestolar Meclisin kendini feshetmesi ile son bulmuştur. Bütün bu gelişmeleri yakından takip eden Mustafa Kemal Paşa Ankara'da yeni bir parlamentonun kurulması için çağrıda bulunmuştur (Ahmad, 2016: 65-66).

İstanbul'daki Meclisin dağılması üzerine Mustafa Kemal Paşa tarafından *Temsil Heyeti Adına* hazırlanan 19 Mart 1920 tarihli tebliğ, gereğinin yapılması üzere Yirminci Kolordu Komutanlığı'na gönderilmiştir. İçeriğinde devletin kurtuluşu için Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir Meclisin kurulacağı, bu Meclise kimlerin katılabileceği, seçim sistemi ve vekillerin nasıl seçileceği hakkında bilgiler yer almıştır (Atase, 1989). Sultan Vahdettin'in İstanbul'da parlamentoyu feshetmesinin ardından Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği tebliğe uygun bir şekilde Ankara'da toplanacak olan parlamento için seçim yapılması kararlaştırılmıştır. Seçimlerin ardından 23 Nisan 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi açılarak faaliyetlerine başlamıştır⁵.

Ankara'da kurulan Meclisin yapısı oldukça karmaşıktı. Çiftçi, İttihatçı, İslamcı, Osmanlıcı liberalci, asker, aşiret reisi, öğretmen gibi daha birçok kesimden temsilcisi bulunan Mecliste ortak bir amaç vardı. Yani ulusal bağımsızlığın ve millet egemenliğinin korunması, ülkenin iç ve dış sorunlarının çözümü, hukukun üstünlüğünün sağlanması, adaletin tesisi, demokratik bir devlet yapısının oluşturulması ve modern bir Türkiye'nin inşa edilmesi gibi hedeflere yönelik çalışmalarda bulunmaktı. Tek bir amaç olmasına rağmen gruplaşmaların olduğu çok sesli bir Meclis ortaya çıkmıştır. İstanbul'dan gelen son Osmanlı Mebusan Meclisi üyeleri dâhil her kesimden birilerini bu Mecliste görmek mümkün olmuştur (Demirel, 1994: 213).

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'un işgalinden itibaren Milli Mücadele sürecinde ulusal direniş hareketini A-RMHC'nin kontrolü altında toplamış, Erzurum ve Sivas'ta yapılan kongrelere başkanlık ederek liderlik vasfını yükseltmiştir. Kendisi, İstanbul'un işgalinden sonra Milli Mücadele sürecinde ulusal direniş aleyhinde politika yürüten İstanbul'a karşı başarılı bir siyasi politika izlemiştir⁶.

Kurulduğu ilk günden itibaren Mecliste görüş bakımından farklı grupların olduğu görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın Mecliste desteğinin artmasından dolayı homojen olmayan Meclis içinde kendi düşüncesine göre örgütlü bir yapı kurması gerekiyordu. Uygulanması mümkün olan kanun ve inkılapların bu çoğunluk aracılığı ile kolay bir şekilde gerçekleştirme düşüncesi hâkimdir. Mustafa Kemal Paşa'nın çabalarıyla, Türkiye'de örgütlü

⁵ Mustafa Kemal Paşa tarafından Meclise verilen önerge ile Meclisin nitelikleri, görev ve sorumlulukları ayrıca Meclis Başkanı'nın sorumlulukları belirtilmiştir. Bu önerge 24 Nisan 1920 tarihli İkinci Birleşim'de kabul edilmiştir. Detaylı bilgi için *Bak.* (BCA, 30-18-1-1 / 1-11-16).

⁶ 5 Ağustos 1921 tarihli Meclis görüşmelerinde, Mustafa Kemal Paşa'ya Başkumandanlık yetkisi verilmesini içeren kanun kabul edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Meclis Reisi iken, 1921 Anayasası'nın sağladığı yetkiyle birlikte yürütme yetkisini de üstlenmiştir. Bu sayede, yasama yetkisiyle birlikte yürütme yetkisini elinde bulundurmıştır. *Bak.* (TBMMZC, 1/62, 1337: 18-19). 1921 Anayasası 9'uncu maddesi gereği yürütme yetkisi Mustafa Kemal Paşa'ya verilmiştir. Maddeye göre, Meclis tarafından seçilen reis diğer bir seçime kadar Meclisin reisi olarak kabul edilmiştir. Meclis reisi seçilen kişi almış olduğu bu sıfatla Meclis adına imza yetkisine ve Heyeti Vekile'nin kararlarına onay yetkisine sahiptir. İcra Vekilleri kendi aralarında bir kişiyi başkan olarak seçerler. Fakat Büyük Millet Meclisi reisi Vekiller Heyeti'nde de reis olarak kabul edilir. *Bak.* (Ceride-i Resmîye, 85/1, 20 Kânunusani 1337: 2).

bir parlamenter yapı kurulma düşüncesi hayata geçirilmiş ve 10 Mayıs 1921’de Mecliste *Birinci Grup*⁷ olarak bilinen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu resmen kurulmuştur (Hâkimiyet-i Milliye, 11.05.1337: 1).

Mustafa Kemal Paşa Meclisin yönetimi ve niteliğini anlatan *Halkçılık Programı*’nı 13 Eylül 1920 tarihinde Meclise sunmuştur. Paşa’nın Meclis konuşmasının ardından, bazı grupların bu programdan esinlenerek kendi teşkilatlanmalarını oluşturduklarını Nutuk’ta anlatmaktadır. A-RMH Grubu’nun Mecliste faaliyete başlamasından önce filizlenmeye başlayan bu gruplar; İstiklal, Tesanüd, Müdafaa-i Hukuk, Islahat Grubu ve Halk Zümresi olarak Mecliste faaliyetlerini başlatmışlardır. Mustafa Kemal Paşa’ya göre kurulan bu gruplar Mecliste disiplinsizliğin oluşmasına sebep oluyordu. Grupların her toplantıya katılması oy birliğinin oluşmasına engel olmaktaydı (Atatürk, 2005: 549-550). Gazi ilk zamanlar için bu grupları birleştirme düşüncesine girmiş, hatta içlerinden birini desteklemeyi düşünmüştür. Fakat bu sürecin böyle devam etmeyeceğini anlayınca, Mecliste kendi grubunu kurma kararı almıştır. Yukarıda adı geçen gruplar dışında Mecliste ve Meclis dışında yasal veya yasal olmayan birçok küçük grubun oluştuğu ve faaliyet yürütmeye başladıkları da bilinmektedir. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ve Türkiye Komünist Fırkası da 1920’lerde kurulan örgütler arasında yer almaktadır (Demirel, 1994: 213). CHF’nin halefi olan A-RMH Grubu dışında kalan siyasi oluşumlar Mecliste *İkinci Grup* olarak adlandırılan örgütlenmeyi oluşturmuştur. Mustafa Kemal Paşa’yı ve onun başında bulunduğu grubu protesto edenlerin başında Hüseyin Avni Bey, Emin Bey (Gevelioğlu), Süleyman Necati Bey ve Vasıf Karakol gibi isimler vardır (Demirel, 1994: 380).

Meclisteki grupların arasındaki mücadeleleri *-her ne kadar siyasi parti olmasalar bile-* iktidar muhalefet algısı içinde olduğunu söylemek yeridir. İkinci grubun Mecliste iktidarı ele geçirme gibi bir düşüncesinin olmadığı ve sadece grup muhalefetinden ibaret olduğunu açıktır. Bunun yanında Milli Mücadele süreci başarılı bir şekilde sona erene kadar ikinci grup, Meclisin birliği ve bütünlüğüne aykırı davranış sergilememiştir (Demirel, 1994: 392). Birinci Meclisteki faaliyetleri süresince eğitim, bilim, sağlık, hak ve özgürlükler, devlet teşkilatı, adliye, maliye, ekonomi ve Millet Meclisine ilişkin konularda görüşlerini dile getirmek amacıyla 27 maddeden oluşan bir program yapmışlardır. Fakat bu program tam uygulamaya konmadan Birinci Meclis dağılmış ve grubun üyeleri 1923 seçimlerine aday belirtmedikleri için Meclisin ikinci döneminde yer almamışlardır (Çoker, 1994: 306-307).

Meclis seçimlere giderken seçim kanununda 3 Nisan 1923 tarihinde önemli değişiklikler yapılmıştır. Seçim kanununda yapılan değişikliklere göre tek dereceli seçim sistemi esas alınmış; ama gelecek üç dönem için iki dereceli seçimin sürdürülmesine karar verilmiştir. Milletvekili olabilmek için ikinci seçmenlerin salt çoğunluğunu almak gerekiyordu. Yeni kanuna göre seçmen yaşı on sekiz olarak belirlenmiş, seçme ve seçilme için vergi verme yükümlülüğü ortadan kaldırılmıştır. Önceki seçimlerde her elli bin erkek başına bir mebus seçilirken bu seçimle birlikte yirmi bin erkek başına bir mebus seçilmesine karar verilmiştir (Demirel, 2013: 28-30).

8 Nisan 1923’te Mustafa Kemal Paşa hazırlamış olduğu *Dokuz Umde Beyannamesi*’ni yayımlayarak CHF’nin kuruluş sürecini başlatmıştır. Beyannamenin içeriğinde A-RMH Grubu’nun yapılan çalışmalar neticesinde Halk Fırkası’na dönüşeceği açıklanmıştır⁸. Halk Fırkası ile halk hâkimiyetinin daimi kılınacağı, maddi ve manevi yönden yenileşmeyi temel kabul eden, kapsamlı ve hukuki temelleri esas alan bir program yapılacağı anlatılmıştır. *Dokuz Umde Beyannamesi* A-RMHC’nin Meclisteki grubu aracılığıyla cemiyetin tüm şubelerine gönderilerek çalışmalara başlanmıştır (Demirel, 2013: 33-34).

⁷ Mecliste kurulan bu grup A-RMHC’nin Meclisteki temsilcisi niteliğinde olmuştur.

⁸ Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin beyannamesindeki ifade şu şekildedir: “Önümüzdeki devrede inşallah takriri müsâlemet müyesser olacağından iktisadi tekemmülâtını temin, her nevi teşkilatımızı itmam ve ikmal ve bu suretle mülk ve milleti refaha nail etmek gaye olacaktır. Yeni devrei mesaide Meclisin ekseriyetini bu gaye etrafında toplamak ve memleketi hâkimiyeti milliye dairesinde siyasi teşkilata mahzar etmek için bir Halk Fırkası teşekkül edecektir. Mecliste elyevm müteşekkil (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu) Halk Fırkası’na intikal edecektir...” *Bak.* (BCA, 490-1-0-0/210-831-1).

Seçim çalışmalarında Mustafa Kemal Paşa kuracağı fırkanın da mebusu olacak kişileri mebus adayları olarak belirlemek amacıyla, Mecliste kendi grup üyelerinden oluşan seçim bürosu kurmuştur. Belirlenen adayların neredeyse tamamına yakını yapılan seçim sonucunda mebus olarak seçilmişlerdir (Demirel, 2013: 35).

Dokuz umde ile temelleri atılan fırkanın kuruluşuna giden süreçte belki de en son adım 1923 seçimleri olmuştur. Seçimin ardından kurulacak olan fırkanın nizamnamesini hazırlamak üzere Mustafa Kemal Paşa Ankara'da seçilen vekiller ile toplantı yapmış ve yapılan toplantıda A-RMH Grubu'nun bundan böyle Halk Fırkası olarak faaliyet göstereceğini belirtmiştir. (Hâkimiyet-i Milliye, 09.04.1339: 1-2) Bu toplantıda hazırlanan nizamname vekillere dağıtılarak eksik yönlerin ve eleştirilerin tartışılması için belirli bir zaman tanınmıştır. Bu süreç Eylül ayına kadar sürmüş ve yapılan düzenlemelerle nizamname son halini aldıktan sonra A-RMH Grubu tarafından onaylanmıştır. Böylece fırkanın kuruluşu 9 Eylül 1923 tarihinde resmîyet kazanmıştır. Fırka kurulduktan sonra başkanlığına Mustafa Kemal Paşa seçilerek yönetim kurulu üyeleri belirlenmiştir (Alpkaya, 1998: 45). Fırkanın kuruluş dilekçesi her ne kadar 23 Ekim 1923 tarihinde verilmiş olsa da, aslında İzmir'in düşman işgalinden arındırıldığı 9 Eylül'ün kuruluş tarihi olarak kabul edilmesi de önemli bir itifaftır. Halk Fırkası için ayrıntılı bir tüzük hazırlanmasına rağmen henüz fırkanın bir programı yoktur. Ama nizamnamede *Umumi Esaslar* adlı bölümde fırkanın temel ilkeleri verilmiştir. Bu bölümde bahsedilen konular arasında birinci maddeye göre, Halk Fırkası'nın halk için halkı temsil edeceği belirtilmektedir. Yani Halk Fırkası, halkın ulusal egemenliğe hâkim olmasında rehber olacaktı ve Türk Devleti'nin muasır medeniyetler seviyesinde bir hukuk devleti olabilmesi için çalışmalar yapacaktı. İkinci madde herkesin kanun önünde eşit olduğu vurgusunu yapmaktadır. Diğer bir söylemle ilerleyen süreçte anayasaya girecek olan ilkeler arasında yer alan halkçılıktan bahsedilmiştir. Üçüncü maddesinde Türk olan herkesin ve Türk kimliğini benimseyenlerin partide kendisine yer bulacağı belirtilmiştir (TBMM, 81-4003/1923). Halk Fırkası kurulduktan kısa bir süre sonra Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Mustafa Kemal Paşa cumhurbaşkanı olmuştur. Fırkanın başına geçen İsmet Paşa, devletin sınırları içerisinde bulunan bütün A-RMHC şubelerinin halk fırkasına katılması için genelge yayınlamış ve A-RMHC'ye ait her şubenin artık bir Halk Fırkası şubesi olduğunu ilan etmiştir (BCA, 490-1-0-0/11-60-5: Demirel, 2013: 62).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Millî Mücadele Dönemi'nde birlikte hareket eden liderler arasındaki fikir ayrılıkları, Meclis'te tartışılan konular üzerinde etkili olmuş ve bu durum Meclis ve ülkede muhalefet olgusunun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Dönemin devrimlerinin hızlı ve ardı ardına gerçekleştirilmesi hem Mecliste hem de basında tepkileri de beraberinde getirmekteydi. Basın aracılığıyla topluma ulaşan inkılap ve devrimler toplumun da tepkisine neden oluyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın yurt gezilerindeki söylemleri basın yoluyla Meclise taşınıyor ve kendisinin diktatörlük hevesi içerisinde olduğu anlatılıyordu (Goloğlu, 2021: 71).

Siyasi otoritenin değişmez merkezi olan TBMM'de bulunan üyelerin büyük çoğunluğu Halk Fırkası üyesi olmasına rağmen Meclis ve fırka içinde birtakım anlaşmazlıkların olduğu açıktır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF) da bu anlaşmazlıkların meyvesi olan muhalif bir fırka olarak kurulmuştur. Fırkanın kuruluşuna giden sürecin temelinde Kurtuluş Savaşı'nın lider kadrosunun görüş ayrılıkları vardır. Devamında Cumhuriyetin ilanı, halifeliğin kaldırılması ve Cumhuriyetin ilk anayasası olan 1924 Anayasası'nın hazırlanışı sürecinde muhalefet olgusu artarak nüfuz bulmaya başlamıştır. Özellikle bu dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhuriyet rejimine uygun kurumlar oluşturarak temel devrimleri gerçekleştirme hedefleri, muhafazakâr kesimin muhalif tavırlar sergilemesine neden olmuştur. Rauf Bey (Öbay), Kazım Karabekir gibi Millî Mücadele'de önemli görevlerde bulunan kişiler ve Adnan Bey (Adıvar) gibi bürokratlar Mustafa Kemal Paşa'dan farklı olarak, devrimlerin ani bir şekilde değil de aşamalı olarak gerçekleşmesi düşüncesindeydiler. Oların düşüncesinde güçlü bir anayasal monarşi var olmakla beraber, dinin göz ardı edilmesi kabul edilemez bir durumdu. Hatta saltanatın kaldırılmasından sonra bizzat Rauf Bey'in sert tepkisi olmuştur. Kendisi Cumhuriyetin ilanı sürecinde Kazım Paşa'ya direktifler vererek onu Mustafa Kemal Paşa'ya karşı kıskırttığı da bilinmektedir. Mustafa Kemal Paşa bu süreci *Nutuk*'ta paylaşmış ve Rauf Bey'in Kazım Paşa'ya; "*Cumhuriyet'in*

ilanını engellemesi için direktifler verdiğini ve bunu başarırca devlet adına faydalı bir hizmet yapmış olacağı” tarzında söylemini eserinde belirterek, Rauf Bey’in ve yakın çevresinin Cumhuriyet karşıtı politika izlediğini söylemiştir (Atatürk, 2005: 747). Kazım Karabekir, Ali Fuat Bey (Cebeşoy) gibi dönemin lider şahsiyetleri Cumhuriyetin kendilerinden habersiz bir şekilde ilan edildiğini basına verdikleri demeçlerde belirtmişlerdir. Kazım Karabekir’in basında “Cumhuriyetin ilanını bize sormadılar” şeklindeki söylemi kararlara tepkili olduğunu doğrular niteliktedir (Dumont, 1997: 49).

Aslında Meclis içinde ve dışındaki muhalifler, Mustafa Kemal Paşa’nın faaliyetlerini durdurmak için engelleyici tedbirler arayışında idiler. Bu süreçte 6 Ekim 1924 tarihli *Son Telgraf Gazetes’inde* verilen haber, muhaliflerin tedbir arayışlarına kamuoyu oluşturmuştur. Verilen haberde Rauf Bey ve Refet Paşa etrafında muhalif bir fırkanın kurulacağı yazılmıştır (Son Telgraf, 06.10.1340: 1-2). Bu haber basında geniş yer bulmuş ve sonraki günlerde muhalif bir fırka kurma düşüncesini destekler nitelikte yayınlar yapılmıştır (Goloğlu, 2021: 71).

TpCF’nin kuruluşunu hızlandıran olay, Kazım Karabekir’in ordu müfettişliği görevinden istifa etmeden önce 20 Ekim 1924 tarihli Meclis oturumunda Mentеше Mebusu Esat Bey’in, dönemin Mübadele İmar ve İskân Vekâleti görevinde bulunan Refet Paşa’ya yönelttiği muhacirler ve onların iskânı hakkındaki soru önergesi olmuştur. (TBMMZC, 2/9-46, 1340: 26). Bu önergede muhacirlerin yerleştirilmesinde Refet Paşa’nın başarısızlığı eleştirilmiş ve paşanın verdiği yanıt ziyadesiyle memnun etmemiştir (TBMMZC, 2/9-48, 1340: 26). Bu önerge bir hafta sonra Mecliste soru gensoruya çevrilmiştir (TBMMZC, 2/9-49, 1340: 81; Tunçay, 1981: 100).

TpCF’nin kuruluşuna giden süreçte 1924 Anayasası’nda önemli değişiklikler yapılmıştı. Bunlardan birisi de yasama bölümündeki 23’üncü madde idi. Maddeye göre; milletvekilliği ve memurluğun bir kişide birleşmeyeceği yönünde karar alınmıştı. Karar gereği, birçok mebus ve memur üzerinde olan görevlerden birini bırakmak zorunda kalmıştır. Bu süreçte bazı muhalif hareketlerin gün yüzüne çıkmaya başladığı görülmüştür. Nitekim devrimlere karşı tepkilerin ortaya çıktığını görmek mümkün olmuştur. Paşaların da dikkatini çeken bu durum onların da tepkisine sebep olmuştur. Anayasanın bu maddesi gereğince Kazım Karabekir, 26 Ekim 1924 tarihinde Mecliste fikirlerini temsil etmek üzere Ordu Müfettişliği görevinden istifa etmiştir (Goloğlu, 2021: 73). Refet Paşa da önce vekillikten istifa ettiğini Meclis Başkanlığı’na bildirmiştir. Ardından Mustafa Kemal Paşa’nın söylediğine göre, Refet Paşa’nın istifası Rauf Bey tarafından geri aldırılmıştır (Atatürk, 2005: 761). 30 Ekim 1924 tarihinde Ali Fuat Bey’in de İkinci Ordu Müfettişliği’nden istifasıyla Meclis içinde tedirginlikler başlamıştır (TBMMZC, 2/10-1, 1340: 6).

Mustafa Kemal Paşa, paşaların ardı ardına istifalarını kendine karşı bir komplo olarak görmüş ve kısa süre içinde gerekli önlemleri almıştır⁹. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa Mecliste verilen soru önergesinin de paşaların komplosunun bir ürünü olduğunu belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın yaşanan bu olaylara verdiği tepki net olmuştur. Ordu üzerinde denetimi artırmayı düşünen Mustafa Kemal Paşa, ordunun üst düzey komutanlarının kendisine bağlılığını gözden geçirmek adına çalışmalarına başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa bu amaçla 30 Ekim 1924 tarihinde dönemin *Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi* olan Fevzi Paşa’ya mebusluk görevini bırakmasını istemesinin yanı sıra hem siyasi hem de askeri görevleri olan tüm komutanlara benzer bir telgraf çekmiştir. Fevzi Paşa ile birlikte 1’inci Kor. K. İzzettin Paşa, 2’nci Kor. K. Ali Hikmet Paşa, 3’üncü Kor. K. Şükrü Naili Paşa ve 5’inci Kor. K. Fahrettin Paşa Mustafa Kemal Paşa’nın emri üzerine mebusluk görevlerini bıraktıklarını Meclise bildirmişlerdir (Zürcher, 2003: 74). 3’üncü Ordu Müfettişi Cevat Paşa ile 7’nci Kor. K. Cafer Tayyar Paşa

⁹ Paşaların istifasını Nutuk’ta değerlendiren Mustafa Kemal Paşa’nın bu komploya karşı yorumu şu şekildedir. “Bu vaziyet ve manzara şöyle tahlil edilip değerlendirilebilirdi: Bir sene evvelden, Rauf Bey’in Heyeti Vekile Riyasetinden çekildiğinden beri, Rauf Bey, Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa ve başkaları arasında bir tertip düşünülmüştür. Bunda muvaffak olabilmek için orduyu ele almak lüzumlu görülmüştür. Bu maksatla, Kazım Karabekir Paşa 1. Ordu Müfettişliği’ne tayin olunduktan sonra eski kumandanlık muntakası olan Doğu vilayetlerinde dolaşırken, Ali Fuat Paşa da politikadan hazzetmediğini ve hayatını askerlik mesleğine hasreylemek istediğini ileri sürerek terfi edip 2. Ordu Müfettişliği’ne gitti. 3. Ordu Müfettişi olan Cevat Paşa’nın ve bu müfettişlik dâhilindeki kolordunun kumandanı olan Cafer Tayyar Paşa’nın da aynı tertibe dâhil olabileceklerini kabul ettiler. Bir sene ordular üzerinde kendi görüşlerine göre çalıştılar ve orduları kendi lehlerinde kazandıkları zehabına kapıldılar. İstifalarından evvel, bazı kumandanları kendileriyle beraber harekete meylettirmek için çalıştılar....” Bak. (Atatürk, 2005: 762-763).

ise mebusluk konusunda ısrar ettikleri için Mustafa Kemal Paşa tarafından görevden alınmışlardır (Atatürk, 2005: 767). Mustafa Kemal Paşa'nın bu süreçteki uygulamaları ordu ile siyasetin bir arada olamayacağı düşüncesinin bir sonucuydu.

İkinci Mecliste gensoru görüşmelerinin yapıldığı 5 Kasım 1924 tarihinde İsmet Paşa'nın "Ordu siyasetle uğraşamaz. Üzerinde Askerlik görevi olan kimse Mecliste bulunamaz, oy veremez, kanun açıktır" sözleri Mustafa Kemal Paşa'yı destekler nitelikte olmuştur¹⁰. Mecliste gensoru tartışmalarının devam ettiği 8 Kasım'da hükümet güvenoyu alarak faaliyetlerine başlamıştır. Ertesi gün aralarında Rauf Bey'in de bulunduğu on mebus Halk Fırkası'ndan istifa etmiştir. Bu istifalar ve paşaların askeri görevlerinden tasfiyeleri, yeni kurulacak olan fırkanın resmi belgeleri niteliğindedir. Bu arada Halk Fırkası'nın tüzüğü'nün 87'nci maddesini değiştirdiği ve fırkanın başına *Cumhuriyet* ibaresini eklediği de basında yer alan haberler arasındaydı. Beklenen olmuş, CHF Dâhiliye Vekâleti'ne verdiği dilekçe ile fırkanın adını değiştirmiştir (BCA, 490-1-0-0/1-1-1).

Nihayetinde muhalif olan paşalar ve destekçileri olan bürokratlar 17 Kasım 1924'te TPCF'yi kurmuştur. Kazım Karabekir, Ali Fuat Bey ve Adnan Bey fırkada öne çıkan isimlerdir. Mustafa Kemal Paşa fırkanın kuruluşuna sert teki göstermiştir. Çünkü onun söylemiyle Cumhuriyeti kurulmadan yıkmak isteyenler fırkalarının adını ilerici ve Cumhuriyetçi olarak isimlendirmişlerdi. Fırka programlarında muhafazakârlığın ağır basması Mustafa Kemal Paşa'ya göre gericiliğin ve gizli ellerin hazırladığı bir programdan ibaretti (Atatürk, 2005: 790-94). Fırkayı destekleyenler arasında II. Meşrutiyet döneminde önemli bir muhalif fırka olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyeleri, ordu içinde muhalif paşaların taraftarları, demokratlar, muhafazakârlar ve dönemin bazı basın organları vardır. Fırka, beyannamesi ve programı yayınlandığı gün hem ekonomik de hem de siyasi anlamda *Liberal Demokrasi* düşüncesini savunmuştur (Tunçay, 1981: 104).

Kurulduktan sonra faaliyetlerine başlayan fırka ilk şubesini İstanbul'da açmıştır. Daha sonra ülke çapında teşkilatlanmak istemişse de bunu gerçekleştirememiştir. Fırka, ülke çapında örgütlenme ve subayların ordudan istifası üzerine Bursa İstanbul ve İzmir'de yapılacak olan ara seçimler için yoğun çaba harcamıştır. 11 Aralık 1924 günü yapılan ara seçimlere tam örgütlenmeden katılıp katılmama arasında kalan fırka, İstanbul'da aday göstermeme kararı almıştır. Aday gösterilmemesinin sebebi ise iki dereceli seçim sisteminin olması ve ara seçim olması durumunda sadece ikinci dereceden seçmenlerin oy kullanması durumuydu. İkinci seçmenler ise, önceki dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat belirlediği seçmenler olduğu için kazanma ihtimalleri düşüktü (Zürcher, 2003: 95-97). Ara seçimlerde İstanbul ve İzmir'de Halk Fırkası seçimi kazanırken, Bursa'da bağımsız aday olan Sakallı Nurettin Paşa galip gelmiştir. Fahrettin Paşa'nın Bursa'da seçimi kazanmasında Terakkiperver Fırkası üyelerinin önemli rolü olmuştur (Okyar, 1980: 361).

Siyasi buhranın yoğun olduğu bu dönemde, iki fırka arasında 1925 yılı bütçe görüşmelerinde şiddetli tartışmalar olmuştur. Özellikle paşalar grubundan bazı mebusların Meclise silahla geldikleri de bilinmektedir. Hatta 9 Şubat 1925 tarihli Meclis gündemi görüşmeleri sırasında çıkan tartışmalar sonucu Ardahan Mebusu olan Halit Paşa silahla vurulmuş ve birkaç gün sonra vefat ettiği duyurulmuştur (TBMMZC, 2/13-1-55, 1341: 302; Goloğlu, 2021: 109). Meclisin böylesine gergin olduğu bu dönemde *Halit Paşa Olayı*'nın hemen ardından 13 Şubat 1925 tarihinde Diyarbakır, Elazığ ve kısmen Tunceli merkezli *Şeyh Sait Ayaklanması* patlak vermiştir. Nakşibendi tarikatı lideri Şeyh Sait'in liderliğinde ortaya çıkan bu isyan karşısında Meclis katı tedbirler almak üzere toplanmıştır. Kısa sürede bastırılmayan isyanın boyutu giderek büyümüştür¹¹. Başbakan Fethi Okyar, 25 Şubat 1925 tarihli Meclis

¹⁰ İsmet Paşa'nın meclisteki konuşmasının tam metni şu şekildedir; "Efendim, mevzuubahis olan mesele iki noktai nazardan haizi ehemmiyettir. Birisi uhdesinde vazifei askeriye bulunan bir zat Meclisi hâde ispatı vücut edemez. Bunu Teşkilâtı Esasiye ile müeyyet bir kanun yaparken düşünüyordum, düşündüğüm nokta bilhassa bu idi. Odu, siyasetle iştigal edemez. Uhdesinde vazifei askeriye bulunan zat bir mesele hakkında burada rey veremez. İkincisi vazifei askeriye, Meclisteki vazifei teşriye bir suretle tesir ettirilemez. Bir Mebus kumandan iken istifa ediyor ve istifayı müteakip hiçbir muameleye intizar etmeksizin Meclise geliyor, mevzuubahis muamele budur, kanun sarihtir." *Bak.* (TBMMZC, 2/10, 1340: 22).

¹¹ Mustafa Kemal Paşa, Genç'te başlayıp Elazığ, Diyarbakır hudutlarına kadar uzayan isyanın başındakileri Asi olarak ilan etmiştir. İsyanın derhal yok edilmesi için kendi imzası ile beyanname yayımlanmıştır. (BCA, 30-18-1-1/13-12-14)

görüşmelerinde isyanla mücadele için gerekli önlemler alınması gerektiğini belirterek sıkıyönetim ilan edilmesi yönünde bir konuşma yapmıştır. Muhalif fırkanın lideri Kazım Karabekir Paşa'nın isyana karşı hükümetin alacağı tedbirleri desteklediğini belirten konuşması Mecliste vatan söz konusu olunca birlik ve beraberliğin esas olduğunu göstermiştir (TBMMZC, 2/14-64, 1341: 309). Geniş çaplı olduğu anlaşılan bu isyan için, sıkıyönetim dışında askeri birliklerin Doğu'ya kaydırılması ve bütçeden ayrıca ek ödenek kullanılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca *Hıyanet-i Vataniye Kanunu*'a dinin siyasetten arındırılmasını sağlayan bir ifade eklenmiştir¹² (Kalafat, 1992: 162-163).

Meclis görüşmelerinde isyanın biran önce bastırılması amacıyla daha sert önlemlerin alınması gerektiği düşüncesi ile CHF grubunun verdiği önerge, Başbakan Fethi Okyar tarafından lüzumlu görülmeyerek reddedilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu sırada yaptığı Meclis konuşması Okyar Hükümeti'nin dağılmasına neden olmuş ve 3 Mart 1925 tarihinde III. İnönü Hükümeti göreve başlamıştır. İnönü'nün ilk faaliyeti isyanı bastırmak için alınan tedbirlerin uygulanmaya konması olmuştur. Bu amaçla 4 Mart 1925 tarihli *Takrir-i Sükûn Kanunu* uygulamaya konulduktan sonra isyanın bastırılması bu kanunla yasallaşmıştır. Bu kanuna TpCF üyeleri sert bir şekilde eleştiri ile karşılık vermişler ve hatta hükümet tezkeresinin okunması ile İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasına yönelik teklifler sırasında TpCF üyeleri Meclisi terk etmişlerdir¹³. TpCF üyelerine göre, kanun ulusal egemenlik anlayışına aykırıydı ve bu yasa toplumun hak ve özgürlüklerine engel teşkil etmekteydi. Hatta TpCF üyesi Tunceli Mebusu Feridun Fikri Bey'in Mecliste yaptığı konuşmadan anlaşılacağı üzere kanuna karşı olan muhalif bir TpCF görmek mümkündür (TBMMZC, 2/15-69, 1341: 133). Cezalandırmanın yanı sıra caydırıcı önlemler almak için oluşturulan yasanın faaliyete geçmesiyle birlikte ülkede huzur ve güvenliği bozan kurumlar ve her türlü oluşum ortadan kaldırılmaya başlamıştır. Özellikle TpCF'ye yakın yayınlar yapan İstiklal, Orak Çekiç, Son Telgraf, Tanin gibi İstanbul merkezli gazete ve dergiler kapatılmıştır (Tunçay, 1981: 142).

İstiklal Mahkemeleri faaliyetlerine başladıktan sonra Diyarbakır'da bulunan mahkeme, bölgede bulunan TpCF şubelerini isyana destek verdikleri gerekçesiyle kapatmıştır. Ayrıca TpCF tarafından Doğu'da parti örgütünü kurması için gönderilen Fethi Bey ve beraberinde birçok parti üyesi tutuklanmıştır. Ankara'daki mahkemede de parti üyelerinin TpCF program maddelerinde dini siyasete alet ettikleri gerekçesiyle tüm şubelerinin aranması için karar çıkarılmıştır. Ankara İstiklal Mahkemesi'nde görüşülen davalar TpCF ile ilişkilendirilerek partinin kapatılması yönünde karar alınmıştır. *Takrir-i Sükûn Kanunu* gereğince 3 Haziran 1925 günü TpCF'nin bütün şubeleri, 5 Haziran'da ise fırka kapatılmıştır (BCA, 30-18-1-1/14-32-19). Şeyh Sait İsyanı sonrası ülkedeki muhalefetin büyük çoğunluğu ortadan kaldırılmıştır. Kalan muhalifler ise İzmir'de meydana gelen suikast girişimi dolayısıyla yargılanarak ortadan kaldırılmışlardır. Bu süreçte önemli gelişme ise, kapatılan TpCF'nin kurucu kadrosunun tasfiye edilmesi olmuştur. Bu kadroda yer alan Kazım Karabekir, Cafer Tayyar Paşa, Ali Fuat Bey ve Refet Bey serbest bırakılmış, ama siyasi faaliyetleri de yasaklanmıştır. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın vefatından sonra hepsi tekrardan siyasete dâhil olmuştur (Karpat, 2021: 141-143). İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasından sonra bu mahkemelerde yargılananlar sadece isyana teşvikte bulunanlar olmamış, ayrıca bu mahkemelerde komünizm propagandası yapanlar, hükümete kaşı muhalif yayın yapan kurum ve kuruluşların üyeleri de dâhil edilmiştir.

Serbest Cumhuriyet Fırkası

¹² 25 Şubat 1925 tarihli meclis görüşmelerinde kabul edilen madde özetle şu şekildedir: "Dini veya kutsal değerleri siyasi amaçlar için kullanarak toplumlar oluşturmak yasaktır. Bu tür toplumları kuranlar veya bu toplumlara dâhil olanlar vatan haini olarak kabul edilir. Dini veya kutsal değerleri kullanarak devletin şeklini değiştirme, güvenliği ihlal etme veya toplum arasına fitne ve ayrılık sokma amacıyla bireysel veya toplu olarak sözlü veya yazılı ifadelerde bulunanlar, fiili olarak hareket edenler, konuşmalar yaparak veya yayınlar yaparak harekette bulunanlar aynı şekilde vatan haini olarak kabul edilir." (TBMMZC, 2/14-64, 1341: 310)

¹³ Takrir-i Sükûn Kanunu'nda üç madde bulunuyordu. Kanuna göre; irtica ve isyan ile memleketin huzurunu bozan yapı ve oluşumlar Cumhurbaşkanının onayıyla ortadan kaldırılacak ve sorumluları İstiklal Mahkemeleri'ne sevk edileceklerdi. *Bak.* (TBMMZC, 2/15-69, 1341: 132). Meclis görüşmelerinde alınan kararlar arasında birisi doğu illerinde Mazhar Müfit Kansu başkanlığında Doğu İstiklal Mahkemesi, ülkenin geri kalanı için de Ali Çetinkaya başkanlığında Ankara İstiklal Mahkemesi kurulmuştur. *Bak.* (Goloğlu, 2021: 136).

Tek parti döneminde Türkiye’de çok partili yaşama geçişin ilk denemesinde TpCF girişimi başarısız olmuştur. Ardından geçen süreçte 1930 tarihine kadar herhangi bir parti kurma girişimi olmamıştır. TpCF’nin kapatılmasından sonra hükümet beş yıl boyunca denetimsiz olarak faaliyetler yürütmüştür.

Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın(SCF) kuruluş nedenleri arasında iç ve dış dinamiklerin etkili olduğu söylenebilir. İç nedenler arasında hem siyasal hem de toplumsal anlamda gerçekleşen köklü devrimler, ülke içinde birtakım sıkıntıların yaşanmasına neden olmuştur. Osmanlı’dan kalan birçok kurumun yerine Cumhuriyet rejimine uygun yeni kurumlar kurulmuştur. SCF’nin kuruluşuna giden bu süreçte hükümet karşısında, yapılan devrimlerin sorgulanmasını, eleştirilmesini denetleyecek bir siyasi oluşumun olmaması temel meseledir. Tahrir-i Sükûn Yasası’ndan sonra basın susturulmuş, muhalif oluşumlar ortadan kaldırılmış, Mecliste muhalif sesler saf dışı bırakılmış ama hem siyasal hem de toplumsal anlamda toplumsal huzursuzluğa ve ekonomik bunalıma çözüm bulunamamıştır. Ayrıca TBMM’nin denetim görevini yerine getiremediği söylemleri de ortaya çıkmıştır. Yolsuzluk söylentileri, rüşvet ve kayırma ithamları her geçen gün artmakta, hatta Türkiye’de bir dikta rejimi olduğu dahi söylenmiştir (Goloğlu, 2021: 299). 1928-30 yılları arasında iç siyasetteki olumsuz hava halkın tepkilerini de beraberinde getirmiştir. Ekonomik buhranın yıkıcı etkileri doğudan batıya ülkenin her tarafında derinden hissediliyordu. Yayıgın ve teşkilatçı bir kadronun olmayışı, Halk Fırkası’nın halk ile olan bağı koparması, halktan uzak dar bir bürokrat hizbi ile hareket etmesi halkın tepkisine sebep olmuştur. İktisadi, siyasi ve mali olumsuzluklardan hareketle Mustafa Kemal Paşa yeni bir teşebbüse yönelmiştir. Bu teşebbüs siyasi bir yönelimle sonuçlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa’ya göre, hükümeti denetleyen, kontrollü bir siyasi fırkanın ortaya çıkması sorunların çözümünde etkili olacaktı (Aydemir, 1969: 385-387). Dış nedenler arasında ise, hem dolaylı hem de doğrudan etki eden durumlar olmuştur. Kurulacak olan fırkanın başkanı Fethi Bey’in Paris Büyükelçiliği görevinde iken, Mustafa Kemal Paşa tarafından fırkayı kurmak üzere ülkeye çağırılması, dış etkenlerin fırkanın kurulmasında etkisi olduğunu anımsatmaktadır. Mete Tunçay’a göre Türkiye kendini Avrupa’ya beğendirmek için böyle bir fırka kurma düşüncesine girişmişti (Tunçay, 1981: 245). Fethi Okyar’ın anılarında anlatılanlara göre Batı, Türkiye’nin bir diktatör rejimi ile yönetildiği düşüncesindeydi. Mustafa Kemal Paşa bu durumun farkında olduğu için bu durumdan yakınmaktaydı¹⁴.

Türkiye’de 1920’li yılların sonlarındaki buhranlı süreçte Osmanlı borçlarının ödenmesi meselesi de dolaylı olarak fırkanın kuruluşunda etkili olmuştur. Borçların ödenme şekli Fethi Bey ile İsmet Paşa arasında anlaşmazlık yaşanmasına sebep olmuştur. Borçların ödenme sürecini yürüten Fethi Bey altın ile ödemeyi kabul ederken, İsmet Paşa Hükümeti ABD’de gerçekleşen buhrana bağlı olarak kâğıt para ile ödemeyi doğru bir yaklaşım olarak kabul etmiştir. İsmet Paşa’ya göre, eğer altın ile ödeme yapılırsa Türk Lirası’nın değer kaybedeceği düşüncesi hâkimdi. Ek olarak 1929 tarihinde ABD merkezli dünyadaki ekonomik buhran nedeniyle Türkiye’de de ekonomik durgunluk mevcuttu¹⁵. Fethi Okyar yaklaşık beş buçuk yıllık Avrupa tecrübesi ile Türkiye’yi yakından takip ettiğini söylemekte ve hükümetin yanlış mali ve iktisadi politika uyguladığını belirtmekteydi. Dünya piyasasında ekonomik buhran sebebiyle hammadde fiyatlarında çok az bir düşüşten bahsederken, Türkiye’de ise yanlış politikanın uygulanmasına bağlı olarak yoğun iktisadi buhranın oluştuğunu savunmaktaydı (Tekeli ve İlkin, 1977: 154-155). Fethi Bey bu süreçte Mustafa Kemal Paşa’ya yazdığı mektupta mali ve idari hataları açıklamıştır (Cumhuriyet, 11.08.1930: 1).

İç ve dış sebeplerin etkisi ile TpCF’nin ilgasından yaklaşık beş yıl sonra 12 Ağustos 1930’da bizzat Mustafa Kemal Paşa’nın girişimi ile SCF resmen kurulmuştur. Fırkanın başkanlığına Fethi Okyar getirilmiştir. Fethi Bey

¹⁴ Dönemin ABD Büyükelçisi John Grew bu konuyla ilgili görüşünü şu şekilde belirtmiştir; “Gazi yavaş yavaş şu görüğe varmıştır ki, tek parti sistemi Avrupa ve Batı ile karşılaştırılınca Türkiye için bir aşağılık işaretidir. Amerikalı ve Avrupalı yazarlar son günlerde çoğunlukla şekil bakımından Batılı, fakat gerçekte Doğulu olarak tasvir ettikleri Türk diktatörlüğünden çok söz etmişlerdir. Türkiye’nin bu şekilde geliştirilmesi Gazi’nin gözüne çarpmış ve hiç hoşuna gitmemiştir. Fransız politik kurumlarına hayranlık duyan Fethi Bey’in Batıda ve özellikle Fransa’da Türkiye hakkında beslenen düşüncelere ilişkin yorumları da bu konuda kuşkusuz çok önemli bir rol oynamıştır.” *Bak.* (Grew, 2000: 83-85; Okyar, 1987: 14).

¹⁵ ABD’de gerçekleşen ekonomik buhranın yaşandığı süreçte Türkiye’de eş zamanlı olarak ekonominin durumu hakkında detaylı bilgi için *Bak.* (Türkmen, 2013: 55-57).

ile birlikte Reşit Galip Bey ve Ağaoglu Ahmet Bey’inde aralarında bulunduğu 15 kişiden oluşan grup fırkanın idare heyetini oluşturmuştur (BCA, 490-1-0-0/435-1804-1). Teşkilatlanma ile alakalı raporlar Halk Fırkası Sekreterliği’ne bildirilerek faaliyetlerine başlamıştır. Yeni kurulan fırkanın programı 13 Ağustos’ta 11 madde olarak yayımlanmıştır (Cumhuriyet, 13.08.1930: 1-4). İsminden de anlaşılacağı üzere serbest yani liberal bir anlayışla kurulan fırka devletçi gelişmeyi yersiz bulmuştur. Ekonomide liberal bir yaklaşımı tercih eden fırka, özel girişimciliği ve yabancı sermayeyi benimsemiştir. Bunun dışında program maddelerinde CHF’den farklı prensip benimsememiştir (Aydemir, 1969: 393-394).

SCF çatısı altında İsmet Paşa karşıtı olanlar, ekonomik buhrandan etkilenen tüccar, esnaf, sanayiciler ve Cumhuriyet ile birlikte laik uygulamalara karşı olanlar toplanmıştır. SCF güdümlü bir siyasi fırka olmasına rağmen kısa süre içinde halk arasında benimsenmiş ve hızlı bir şekilde gelişmiştir. Eylül-Ekim 1930 tarihinde yapılan seçimlerde yeni kurulmuş bir parti olmasına rağmen iyi bir başarı elde etmiştir. Fakat seçimler tek dereceli olduğu halde katılım oranı düşük olmuştur (Tunçay, 1981: 269). Bir bakıma yeni kurulan bu çok partili yaşam deneyimine halkın yeteri derecede ilgi göstermediği anlaşılmaktadır.

Kısa süre içinde önemli ölçüde ilgi gören SCF, kuruluş disiplininin vazgeçerek iktidar hesapları yapmaya başlamıştır. Özellikle 7 Eylül 1930 tarihinde yapılan İzmir mitinginde halkın ilgisi, SCF’nin yöneticilerine cesaret vermiştir. Miting öncesinde yapılan propagandalar dolayısıyla CHF binasının taşlanması ve yaşanan olumsuz olaylar, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere herkesin tepkisini çekmiştir (BCA, 490-1-0-0/1-4-14). Mustafa Kemal Paşa’nın bu olay üzerine 10 Eylül günü yaptığı açıklamayla SCF üzerindeki desteğini çektiğini açıklamıştır¹⁶. Mustafa Kemal Paşa’nın CHF’yi desteklemesi SCF’nin yıkılış sürecini hızlandırmıştır. Hatta Mustafa Kemal Paşa’nın yurt gezilerinde de SCF’ye karşı yoğun eleştiri yaptığı bilinmektedir (BCA, 30-10-0-0/2-9-40). SCF siyasi faaliyetlerine devam etseydi, bizzat Mustafa Kemal Paşa’nın kurulmasında rol oynadığı fırka yine Mustafa Kemal Paşa’ya karşı siyasi mücadele vermek zorunda kalacaktı. Zaten fırkanın kuruluş amacı da iktidarı ele geçirmek değildi (Demirel, 2013: 109). Yaşanan gelişmelerden dolayı SCF, 17 Kasım 1930 tarihinde Dâhiliye Vekâleti’ne vermiş olduğu dilekçe ile fırkanın kendisini lağvettiğini bildirmiştir¹⁷. Serbest Fırka’nın lideri Fethi Bey, Mustafa Kemal Paşa ile siyasi bir mücadeleye girişmemek için fırkayı feshetme kararı aldığını söylemiştir (Cumhuriyet, 18.11.1930: 1-2). 1931 yılına gelindiğinde Serbest Fırka’nın yeniden kurulması yönünde Aydın merkezli bir girişiminin olduğu ve eski SCF’li Dr. Ethem Vassaf Bey’in bu süreci başlattığı basına yansımıştır. Fakat bu girişimin gerçeği yansıtmadığı Dâhiliye Vekili tarafından telgrafla Başvekâlet’e bildirilmiştir (BCA, 30-10-0-0-/79-522-4).

Ahali Cumhuriyet Fırkası

SCF’nin faaliyet sürdürdüğü dönemde parlamento dışı kişiler tarafından kurulan Ahali Cumhuriyet Fırkası, Türk siyasal yaşamında dönemin muhalefet fırkaları arasında yer almıştır. Fırkanın kuruluşuna dair basında ilk olarak 27 Eylül 1930 tarihli Akşam Gazetesi’nde yer alan haberde bahsedilmiştir. Fırkanın kurucusu Abdulkadir

¹⁶ Mustafa Kemal Paşa, İzmir’de yaşanan olaylar nedeniyle kendisine mektup yazan Cumhuriyet Gazetesi’nde başyazar olan Yunus Nadi Bey’e verdiği cevapta, Halk Fırkası’nın genel başkanı olduğunu ve bu siyasi fırkaya tarihen bağlılığını bildirmiştir. Bu bağın da asla kopmayacağını belirterek SCF’den desteğini çektiğini söylemiştir. *Bak.* (Cumhuriyet, 10.09.1930: 1).

¹⁷ ABD Büyükelçisi John Grew kendi Dışişleri Bakanı’na yazdığı 3 Aralık 1930 tarihli telgrafta fırkanın kapatılması ile ilgili şu ifadeler yer vermiştir. “Fethi Bey 17 Kasım’da partisini kapattı... Yeni partinin ölümüne rastlayan günler uğursuzluklarla dolu idi. Fethi Bey, son belediye seçimlerinde Halk Partisi’nin baskı ve hile yaptırıldığını ileri sürerek bu konu üzerinde İçişleri Bakanı için gensoru açtırdı. Fethi’nin söylevi iyi değildi. Kâğıttan okuyarak yaptığı konuşma çok uzun sürdü. İleri sürdüğü delillerden bazıları da çok sağlam sayılmazdı. Centilmen olarak görünen, fakat 1927’de Ankara ve İzmir’deki İstiklâl Mahkemelerinin Başkanlığını yapmış olan Ali Bey (Çetinkaya) Serbest Fırkacılara şiddetle hücum eden söylevinin bir yerinde Fethi Beyi işaret ederek “İşte Mondros Antlaşmasından sorumlu olan adam”, sonra İsmet Paşa’ya dönerek “ve işte Mudanya Antlaşmasından sorumlu olan adam” dedi. Şüphesiz Ali Bey kişilere saldırdığında hiç de güven verici olmayan bir hava meydana geliyor. Oysa halk idam sehpaları kurulacağını düşünmeye ve gizli gizli fısıldamaya başladı. Bu, sözde parlamenter görüşmelerden sonra Fethi Bey kendi taraftarları ile bir görüşme yaptı, sonra Gazi, İsmet Paşa, Kâzım Paşa ve ötekiler ile hepimizde şaşkınlık uyandıran birçok konuşmaya katıldı. Bütün bu işlerin sonucu olarak parti kapatıldı.” *Bak.* (Grew, 1992: 87-88).

Kemali Bey¹⁸, bir gün öncesinde Adana Valiliğine verdiği dilekçede merkezi Adana'da olmak kaydıyla, Türk siyasal yaşamına üçüncü bir siyasi fırka kazandırdığını açıklamıştır. Kurduğu fırkanın mevcut iki fırkanın dışında yeni bir oluşum olduğunu, her iki fırkaya karşı eleştirel bir dil ile yaklaştıklarını fakat fırkaya 200 kişi toplayabildiklerini ve henüz faaliyete geçemediklerini bildirmiştir (Akşam, 27.09.1930: 2). Kemali Bey fırkayı kurma sebebini açıklarken Türkiye'de gerçekte muhalefetin olmadığını, mevcut iki fırkanın da programları itibariyle birbirinin aynısı olduğunu düşündüğü için yeni bir fırkanın gerekliliğini mecburi görmüştür¹⁹.

Kurulan fırkaya on sekiz yaşını doldurmuş ve adli sicil kaydı olmayan herkesin üye olabileceği kararlaştırılmıştır. Fırkanın kurucu ve idari kadrosu çoğunluk olarak avukatlardan oluşmaktaydı. İdari kadrosunda Abdulkadir Kemali Bey, Mustafa Ziya Bey, İhtiyat Zabiti Ali Bey, Ali Vehbi Bey, Bekir Sıtkı Bey ve Çiftçi Hasan Bey bulunmaktaydı. Yine Avukat Hasbi Bey kurucu kadrolar arasında yer almasına rağmen şahsi işlerinden dolayı istifa etmiştir. Kısa bir süre sonra fırkanın kâtipliğine Mahmut Nedim Bey getirilmiştir (Pınar, 2016: 342). Fırkanın teşkilatlanması çok sınırlı kalmış, Adana dışında Kahramanmaraş'ın merkezi ve ilçeleri başta olmak üzere Güneydoğu'da bulunan birkaç ilde şubeler açılmıştır (Tunçay, 1981: 274). Basındaki haberlere göre fırkanın programında genel amaç halkı refaha erdirmek olmuştur. Özellikle üçüncü maddesinde yer alan kısım bunu doğrular niteliktedir. Bu maddeye göre ahalinin parasının hükümet merkezinde israf edilmesine izin verilmeyecektir. Abdulkadir Kemali Bey, Prens Sebhattin ile aynı fikirde birisi olarak kabul edilmiş ve kendisi âdem-i merkezîyetçi olarak değerlendirilmiştir. Dönemin ekonomik şartlarından dolayı programda memur maaşlarını kısıtlayarak, memur sayısını azaltıp israfın önüne geçileceğine dair açıklamalar yapılmıştır. Program maddeleri arasında Ordu kendi yiyeceğini kendisi temin edecek, demiryolları da dâhil olmak üzere tüm inşaatlar durdurulacak, elli yıl boyunca çeviri yapmak yasaklanacak, okullarda seçim ayrı bir ders olarak okutulacak, tüm ilkokullar yatılı olacak gibi bir hayli ilginç maddeler bulunmaktadır (Vakit, 07.10.1930: 5). Vakit Gazetesi'nde fırka programı hakkında yazılan yazı, bir bakıma fırkayı alaylı bir dille eleştirmiştir.

Kemali Bey, fikirlerini daha rahat bir şekilde duyurmak için Ahali Gazetesi'ni kurmuş ve bu gazeteyi daha önce sahibi olduğu Toksöz Gazetesi olarak yayımlamak istemişse de hükümet tarafından izin verilmemiştir. Ulusal basında kendisine ve fırkasına yeteri derecede yer verilmediğini savunarak, Ahali Gazetesi'ni çıkardığını beyan etmiştir. Fırkanın programı diğer fırkalardan farklı olmasına rağmen, SCF gibi Ahali Fırkası da tek dereceli seçim sistemini savunmuştur (Pınar, 2016: 344).

Ahali Fırkası 1930 yerel seçimlerine fırka programı hazırlamasına rağmen girmemiştir. Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yer alan habere göre, Kemali Bey seçimde oy alamayacağı için aday çıkarmamıştır. Seçim öncesinde birçok il merkezine fırkasını yaymak amacıyla mektup göndermiş ama hiçbirinden cevap alamamıştır. Bu süreçte fırka yok olma eşine gelirken, Kemali Bey'in fırkaya üye kaydetmek için üye olmak isteyenlerden 25

¹⁸ Abdulkadir Kemali Ögütçü, İstanbul'un işgali sırasında İngilizler tarafından Malta'ya sürgüne gönderilenler arasında yer almıştır. İstanbul Hukuk Mektebi'nden mezun olmuştur. Kastamonu da savcılık yapmakla birlikte ilk Meclis'te Kastamonu milletvekili olarak görev yapmıştır. İkinci Meclis döneminde vekil olarak seçilemeyince Adana'ya dönerek orada çiftçilikle uğraşmış ve aynı zamanda Toksöz Gazetesi'ni çıkarmaya başlamıştır. Milli Mücadele Dönemi'nde Topçu Subayı olarak görev almıştır. Kendisi aynı zamanda İttihat ve Terakki Fırkası'nın üyesidir. İstiklal Mahkemeleri'nde görev almış ve başkanlık yapmıştır. *Bak.* (Yıldırım ve Zeynel, 2010: 41).

¹⁹ Kendisi Yarın Gazetesi'ne yaptığı açıklamada fırkası ile ilgili şunları söylemiştir. "Aziz hemşerilerim Vatanın bugünkü iktisadi buhran karşısında elimi vicdanım üzerine koyarak iktidar mevkiindeki Halk Fırkası'yla onun yerine geçmeye çalışan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın programlarını okudum. Nasıl çalıştıklarına baktım. Memleketi içinde bulunduğu durumdan kurtarıp kurtaramayacaklarını günlerce düşündüm ve nihayet anladım ve kati bir surette kanaat ettim ki, her iki fırkanın da vatan için sözleri samimi, fakat iş yapmak kabiliyeti noksanıdır. İşte bugün belediye intihabı bu iddiamın sarıh delilidir. Halk fırkası yalnız 33 kişi için rey istedi. Serbest Cumhuriyet iptida 66 namzet gösterdi ve yaptığını yanlış zannederek Halk Fırkası gibi 33'e indirdi. Bu ancak kanunu bilmeyen ve halkı beyhude yoran iş kabiliyetindeki noksanıyeye delalet eden halettir. Vatan ve millet çok acele tedbirler istiyor ve çok iyi bilenlerden tedbirler istiyor. Bu tedbirleri arkadaşların muavenetiyle bir araya toplayarak bir nizamname yapıp üçüncü bir fırka halinde ortaya atılmayı iki fırkadan biri vasıtasıyla tatbik ettirmeye çalışmaktan daha kolay gördüğüm için Ahali Cumhuriyet Fırkası'nı teşkil ettim ve beyannamesini hükümete vererek çalışmaya başladım. Göklerin namütanahiliği gibi intihası ve pürüzsüz samimiyet bizden bize yardım milletten emellerimizle amellerimizi tevfiğ Allah'tandır." *Bak.* (Yarın, 29 Eylül 1930: 1-3).

kuruş ücret talep etmiştir. Hatta bu ücreti vermeyenleri aza olarak almayacağını söylemiştir (Hâkimiyet-i Milliye, 22.10.1930: 2).

Fırkanın kapatılmasına sebep olan olay Ahali Gazetesi'nin Mustafa Kemal Paşa'ya karşı propaganda amaçlı aleyhte yazılar yazması olmuştur. Adana'da faaliyet gösteren gazeteye Adana savcılığı tarafından soruşturma açılmış, gazeteden sorumlu müdür hakkında yakalama kararı çıkarılmış fakat ne gazete müdürü ne de Fırka yetkilerine ulaşamamıştır. Daha sonra basında yer alan haberlere göre, Abdulkadir Kemali Bey ve gazete müdürünün Suriye'ye kaçtığı anlaşılmıştır. Yaşanan olaylar sonucunda Ahali Fırkası ve Ahali Gazetesi'nin kapatılma kararı alınmıştır (Cumhuriyet, 25.12.1930: 3). Cumhuriyet Gazetesi'nin 2 Ocak 1931 günü "*Hainin Herzeleri*" başlıklı haberinde, Kemali Bey'in yakın çevresi ile anlaşarak kaçış planı yaptığı yazmaktadır. Suriye'ye kaçtıktan sonra Fırka Kâtibi Mahmut Bey aracılığı ile yakın çevresiyle iletişim kurmuş, Maraş üzerinden Suriye'ye kendine sadık arkadaşlarından maddi yardım almıştır. Kaçarken söylediği sözler şöyledir; "*Ben Suriye'ye geçiyorum. Oradan İran'a gideceğim. Türkiye'nin güneşi şarktan doğuyor. Ben şarktan Türkiye'ye gireceğim*" (Cumhuriyet, 02.01.1931: 3). Bu sözler kendisinin ve fırkasının faaliyetlerinde hatalı olduğunu doğrulamaktadır. Hakkında herhangi bir tutuklama kararı olmaksızın kaçması, uyguladığı politikalar nedeniyle kendisini suçlu bulduğu anlamına gelmektedir.

Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Fırkası

Bu Fırka Türkiye'nin ekonomik ve sosyal kalkınmasına katkıda bulunmak, işçilerin ve çiftçilerin haklarını korumak ve Türkiye'nin ulusal bağımsızlığına yardımcı olmak amacıyla Mühendis Mimar Kazım Tahsin Bey'in girişimiyle kurulmak istenen bir fırkadır. Basındaki haberlerde, SCF'den sonra bazı muhalif kesimlerin fırka kurma girişimlerinin olduğu yazılmıştır. Vakit Gazetesi'nde Edirne merkezli Cumhuriyetçi Çiftçi ismiyle yeni bir fırkanın kurulma girişiminin olduğu ve gerekli kurumlara müracaatın yapıldığı belirtilmiştir (Vakit, 01.10.1930: 1).

Kazım Bey fırka nizamnamesinde kuracağı fırkayı hem cumhuriyetçi hem de milliyetçi olarak tanımlarken, fırkanın siyasi ve iktisadi açıdan bağımsız olarak faaliyet göstereceğini belirtmiştir. Fırkanın merkezi Edirne olarak belirlenmiş ve kuruluş aşaması tamamlandıktan sonra farklı bir merkezin kurulacağı da belirtilmiştir. Fırkanın amacı kanun önünde her vatandaşın sahip olduğu hak ve özgürlüklerden çiftçi ve ameleli de faydalandırmaktır. Bu sebeple Mecliste amele ve çiftçiyi desteklemek önemli görev olarak kabul edilmiştir. Nizamnamenin dördüncü maddesine göre her türlü yeniliğe açık olan fırka inkılap hareketlerine bağlılığı bildirmekte ve inkılapçı olduğunu belirtmektedir. Her türlü irtica faaliyetlerine ve komünist yaklaşımlara kapalı olan fırka, daima Mustafa Kemal Paşa'nın izinde yenilenen fırka olmayı prensip olarak kabul etmiştir. *Harekât-ı Milliye*'ye karşı düşmanca tavır almış olmayan her Türk vatandaşı fırkanın maddelerini kabul etmek şartıyla fırkaya üye olabilecekti (Türkiye'de Siyasi Dernekler II: 93-102).

Kazım Bey tarafından kurulmak istenen fırka, komünist politikaları destekleyen bir programa sahip olduğu gerekçesiyle kapatılmasına rağmen fırkanın nizamnamesine göre komünist faaliyetlere karşı oldukları düşüncesi hâkimdir. Öyle ki dönemin hükümeti, ekonomik sıkıntılar ve toplumsal sorunlara ek olarak siyasi karmaşanın yoğun olduğu bu dönemde dördüncü bir fırkanın (*CHF, SCF, Ahali Fırkası ve Türk C. Amele ve Çiftçi Fırkası*) kurulmasını doğru bulmamış olabilir. Sonuç olarak, Kazım Bey tarafından kurulmak istenen fırkanın komünist eğilimli olduğu gerekçesiyle faaliyette bulunmasına izin verilmemiştir²⁰.

Laik Cumhuriyet İşçi ve Çiftçi Fırkası

²⁰ Cumhuriyet Gazetesi'nde; "İnşaat müteahhitlerinden Kazım Bey şehrimizde Amele ve Çiftçi Fırkası namı ile yeni bir fırka teşkiline teşebbüs etmiş, beyanname ve nizamnamesini vilayete vermiştir. Fakat bu müracaat şeriatı kanuniyeyi haiz bulunmadığından vilayet makamınca kabul edilmemiştir" ifadesi vilayet tarafından fırkanın kuruluşunun onaylanmadığı belirtilmiştir. *Bak.* (Cumhuriyet, 02.10.1930: 1).

Türkiye’de her dönemde olduğu gibi 1930’lu yıllarda da basının sivri dili daima olmuştur. Bahsi geçen yıllarda da en iyi duyurma aracı olarak gazeteler ve dergiler önemli bir rol oynamıştır. Basılı yayınlar, haberleri ve bilgileri halka ulaştırmak için yaygın olarak kullanılmıştır. Ayrıca, mitingler, konferanslar, radyo yayınları ve afişler gibi diğer iletişim araçları da kullanılarak duyurular yapılmıştır. Ancak gazeteler, halkın bilgi edinme ve haberlere erişim açısından en etkili ve yaygın kullanılan araçlardan biri olmuştur. İşte bu süreçte Gazeteci Arif Oruç da kendi fikir ve düşüncelerini halka yaymak amacıyla hükümet aleyhinde muhalif söylemlerle ortaya çıkmıştır. Elazığ’da doğduğu bilinen Arif Oruç, basın ve yayın hayatına 1913’te muhabir olarak girdiği *Tanin Gazetesi*’nde başlamıştır. Ardından 1914 yılında *Tasvîr-i Efkâr Gazetesi*’nde basın hayatına devam etmiş, İstanbul’un işgaline kadar bu gazetede çalışmaya devam etmiştir (Akdağ Sarı, 2019). İşgalden sonra Kayseri’ye giderek burada *Yeni Dünya Gazetesi*’ni çıkarmaya başlamıştır. Oruç, 1921 yılında Yeni Dünya Gazetesi’nde rejime aleyhinde yazdığı yazılar nedeniyle İstiklal Mahkemelerinde yargılanmış ve af kanunu çıkması sonucunda serbest bırakılmıştır (BCA, 30-18-1-1/3-33-8). Milli Mücadele’den sonra İzmir’e geçerek burada *Yeni Turan Gazetesi*’ni kurarak yayın hayatına başlamıştır. 1926’da İzmir’de Mustafa Kemal Paşa’ya yönelik gerçekleştirilen suikast girişiminde parmağı olduğu gerekçesiyle ikinci defa İstiklal Mahkemeleri tarafından yargılanmış, fakat suikastla ilişkisi olmadığı anlaşılınca soruşturmadan sonra serbest bırakılmıştır (Tunçay, 1981: 279). 1929 yılına gelindiğinde İstanbul’da *Yarın* adlı gazeteyi çıkararak, hükümeti eleştiren yazılar yazmış, eleştirilerinden dolayı hakkında dava açılarak yargılanmıştır (Vakit, 09.02.1930: 1).

Laik Cumhuriyet İşçi ve Çiftçi Fırkası’nın kurulacağına dair *Yarın Gazetesi*’nde haziran ayı itibariyle çeşitli yazılar çıkmaya başlamıştır. Yarın’ın 14 Haziran 1931 tarihli gazete gündeminde “*Yeni Fırka Programı Hazırlanmıştır*” başlıklı yazıyla işçi, çiftçi, memur, esnafın bütün haklarını ve hakiki menfaatlerini bu programda bulacaklarına değinilmiştir (Yarın, 14.06.1931: 1). Ertesi gün gündemde yine kurulacak fırkaya atıfta bulunulmuş, hatta hükümeti eleştirecek nitelikte olan “*efendiler bu paşa derneği değildir*” söylemiyle, daha fırka kurulmadan *Yarın Gazetesi* muhalif yazılar yazmaya başlamıştır (Yarın, 15.06.1931: 1). Fırkayı kuracak kişiler ilk zamanlar gizli kalmışsa da daha sonra açığa çıkmıştır. Fırkayı kuracak olan kişiler *Yarın Gazetesi* ve tahrir üyeleri olarak basına yansımıştır. Fırkanın Arif Oruç, Yarın’ın eski müdürü Süleyman Tevfik, Âdem Habil ve Burhanettin Ali tarafından kurulacağı belirtilmiştir (Son Posta, 12.06.1931: 1).

Fırka programında kendisini bir cemiyet olarak tanımlamış ve cemiyetin işçi, çiftçi, sanatkârlar ve küçük esnaflardan oluştuğunu belirtmiştir. Fırka ülke sınırları içinde Türk Dili ve Türk Milleti dışında hiçbir oluşumu kabul etmemektedir. Programda laiklik vurgusu yapılmış, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı olması savunulmuştur²¹.

Basın hürriyetinin tartışıldığı 1930’lu yıllarda, Meclis’te yapılan konuşmalarda Ali Saip Bey (Urfa) tarafından dile getirilen görüşlere göre, basın aracılığıyla Cumhuriyet’e karşı ciddi saldırılar gerçekleştiği ifade edilmektedir. Ali Saip Bey, basının bu saldırıları önlemek ve kamuoyunu yanlış bilgilendirmekten korumak için etkin önlemler alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Onun düşüncesine göre, Arif Oruç’un kurmuş olduğu *Yarın Gazetesi* ve diğer bu türden oluşumların Cumhuriyetin yıkılması için mücadele eden birinci elden vatan hainleriydi ve bu hainlerin başında bulunan kişi de Arif Oruç’tu (TBMMZC, 3/22, 1931: 16-18). Dolayısıyla Mecliste görüşülen matbuat hürriyeti hakkında yapılan tartışmalardan da anlaşılacağı üzere, Arif Oruç’un siyasi bir parti kurması Cumhuriyetin geleceği açısından tehlike arz ediyordu.

Sonuç olarak, Gazeteci Arif Oruç tarafından İstanbul merkezli kurulmak istenen siyasi bir fırkadır. Fakat komünizm propagandası yapabilecek potansiyele sahip bir fırka olduğu için dönemin hükümeti tarafından gerekçe gösterilmeden faaliyetine izin verilmemiştir (Yarın, 03.07.1931: 1). Zaten fırkanın lideri olan Arif Oruç’un Milli Mücadele ve Cumhuriyetin ilk yıllarında yürüttüğü politikalar bir handikaptı. Ayrıca 1930’lu yıllara gelindiğinde, henüz fırkası kurulmadığı halde yayın hayatında olan gazetesiyle hükümet ve devlet aleyhinde muhalif söylemlere başlayan Arif Oruç’a hükümetin izin vermemesi gayet olağandır.

²¹ Fırkanın programının tamamı için *Bak.* (Yarın, 22.06.1931: 5-6).

Sosyal Demokrat Fırkası

Sosyal Demokrat Fırkası II. Meşrutiyet Dönemi'nde *Bolşevik İhtilali'*nden sonra Dr. Hasan Rıza tarafından kurulan fırkadır. Kurulduğu süreçte yeterince örgütlenememiş ve herhangi bir yayın organı olmamıştır. Mütareke döneminde Meclisin olmadığı bir ortamda parlamento dışında kurulan fırka 1919 seçimlerine katılmış; fakat adayları seçimde herhangi bir başarı elde edememiştir. 1919 seçimlerinden sonra fırkanın adı bir daha duyulmamıştır (Tunaya, 1986: 230-231).

Dr. Hasan Rıza'nın fırkası Milli Mücadele'den sonra TpCF döneminde tekrardan faaliyete geçmek istemiş olsa dahi bunu başaramamıştır. 1930'lu yılların başında basında geçen habere göre, fırkayı faaliyete geçirmek üzere arkadaşlarıyla Dâhiliye Vekâleti'ne müracaat eden Hasan Rıza Bey, fırka olarak siyasi çalışmalara başlamak için izin talep etmiştir. Hatta İstanbul Vilayeti tarafından incelenerek uygun bulunmuş, ama hükümet tarafından onaylanmadığı için siyasi faaliyet gösterememiştir (Vakit, 19.09.1930: 5).

Milliyetperver Liberaller Fırkası ve Sosyal Cumhuriyetçiler Fırkası

Bunalımlı geçen 1930'lu yılların başında, Türkiye'nin siyasi sahnesinde SCF (Serbest Cumhuriyet Fırkası) deneyimiyle birlikte fırka kurma girişimleri yoğun bir şekilde devam etmiştir. SCF'nin kısa ömürlü olması ve kapatılması, muhalif siyasi gruplar arasında yeni siyasi oluşumlar arayışını hızlandırmıştır. Bu dönemde basına yansıyan haberlere göre, Türk basınında, belirsiz bir yerde ve ne zaman kurulacağı tam olarak belli olmayan iki yeni fırka kurulması planlandığına dair haberler yer almıştır. Ancak bu haberlerin ardından herhangi bir somut girişim gerçekleşmemiştir. Basında yer alan haberlere göre, bu kurulacak fırkaların adları "*Milliyetperver Liberaller Fırkası*" ve "*Sosyal Cumhuriyetçiler Fırkası*" şeklinde belirtilmiştir (Akşam, 28.09.1930: 2). Ancak, bahsedilen fırkaların kesin bir şekilde kurulup kurulmadığına ilişkin net bir bilgi bulunmamaktadır, bu nedenle bu girişimlerin sonucu tam olarak belirsizliğini korumuştur.

Bu dönemde siyasi atmosfer oldukça gerilimliydi ve çeşitli siyasi gruplar, ideolojik farklılıkları ve siyasi hedefleri doğrultusunda fırka kurma girişimlerinde bulunmuşlardır. Ancak, politik baskılar, toplumsal koşullar ve yönetim tarafından uygulanan sıkı kontrol önlemleri, yeni fırkaların kurulmasını engellemiş ve bu girişimlerin sonuçsuz kalmasına neden olmuştur.

Çiftçi Fırkası

Çiftçi Fırkası'nı kurma girişiminde olan eski Manisa mebusu Mustafa İbrahim Bey, *Çiftçiler Derneği* adındaki eski bir derneği güçlendirerek fırkaya dönüştürme kararı almıştır. Bahsi geçen dernek, İttihat ve Terakki Fırkası döneminde faaliyete başlamıştır. İlk zamanlar İttihat ve Terakki ile ilişkilerinin yoğun olması, kurucu kadronun İttihat Terakki kökenli olması nedeniyle İttihat Terakki'nin yan kuruluşu olarak bilinmiştir²².

Mustafa Bey basına verdiği demeçte, İttihat ve Terakki Fırkası'nın hükümette olduğu dönemde faaliyet gösteren eski Çiftçi Derneği'ni tekrardan kurarak yakın dostlarıyla teşkilatlanmaya gidileceğini duyurmuştur. Bu süreçte, önceden Meclis-i Mebusan'da Antalya mebusu olarak görev yapan ve Çiftçi Derneği'nin kurucusu olan Hamdullah Emin²³ Paşa'nın tecrübe ve direktifleri doğrultusunda hareket edileceği belirtilmiştir.

Arif Oruç tarafından kurulmak istenen Çiftçi ve İşçi Fırkası'nın çiftçinin gölgesinde amele diktatörlüğünü amaç edindiğini söyleyen Mustafa Bey, Lenin'in kurmuş olduğu fırkanın da bu gaye doğrultusunda hareket ettiğini,

²² Osmanlı Çiftçiler Derneği hakkında daha detaylı bilgi için *Bak.* (Çakan, 2002: 28-89).

²³ Hamdullah Emin Paşa, Osmanlı'da çiftçinin ve milletin temel geçim kaynağının ziraat olduğunu belirterek, fenni bir girişimle ziraattan gelen gelirin memleketin ekonomisine fazlasıyla katkı vereceği düşüncesiyle hareket ettiklerini bildirmiştir. Fenni ziraatı halka aşlamak amacıyla uzman kişilerle fikir alışverişinde bulunularak, bir Ziraat Cemiyeti kurmayı kararlaştırdıklarını söylemiştir. Kurulan Ziraat Cemiyeti aracılığı ile Çiftçiler Derneği oluşturulmuştur. Derneğin faaliyetlerinin düzenli bir şekilde halka aktarılması için Çiftçiler Mecmuası yayın hayatına başlamış ve o güne kadar 12 sayı çıkarılarak yaklaşık 1500 nahiyeye gönderilmiştir. Ayrıca Hamdullah Paşa, derneğin birçok projesinin olduğunu; fakat ekonomik şartlar nedeniyle bu projelerin mecmua aracılığıyla halka ulaştırılması konusunda ekonomik sıkıntıların devam ettiğini zikretmiştir. *Bak.* (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 3/2-63, 05. 03. 1334: 693).

fakat kısa süre içinde çiftçi üzerinde baskısını yoğun bir şekilde hissettirdiğini söylemiştir. Bu yüzden Türk çiftçisinin amele diktatörlüğünü kabul etmesinin mümkün olmadığının da altını çizmiştir (Son Posta, 16.06.1931: 2). Mustafa Bey İstanbul'da kurulacak fırkayı eleştirirken, yakın zamanda kendisinin hükümete beyanname vereceğini ve derneklerin fırkaya dönüştürülmesi için çalışmalar yapılacağını açıklamıştır (Cumhuriyet, 15.06.1931: 2). Mustafa Bey'in bu fırka kurma girişimi sonuçsuz kalmıştır.

Sonuç

Türk toplumunun siyasi partiler ile tanışması II. Meşrutiyet Dönemine denk gelmektedir. II. Meşrutiyet ile başlayan partileşme süreci, günümüze kadar devam eden bir siyasi geleneğin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Bu dönem her ne kadar çok partili bir süreç olarak değerlendirilse de tam bir demokrasi anlayışından bahsetmek mümkün değildir.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde Cumhuriyet Halk Fırkası, kurulduktan sonra Türk siyasal yaşamının simgesi olmuştur. Halk Fırkası aleyhinde Mecliste bulunan muhalif mebusların örgütlenmesinin sonucunda siyasi fırka olarak ortaya çıkan muhafazakâr TıCF ise Şeh Sait İsyanı ile bağlantılı olduğu ve irticayı teşvik ettiği gerekçesiyle kapatılmıştır. Neredeyse beş yıllık tek fırka yönetiminden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat girişimiyle SCF kurulmuş ve bir iktidar alternatifi değil de iktidarı denetlemek amacıyla faaliyetlerine başlamıştır. Fakat yaşanan siyasi olaylar nedeniyle Fethi Bey liderliğindeki SCF kendisini feshetmek zorunda kalmıştır. Bu tarihlerde SCF'den başka, Türk C. Amele ve Çiftçi Fırkası, Laik C. İşçi ve Çiftçi Fırkası ve Ahali C. Fırkası gibi Türkiye'de siyasete yön vermek isteyen çeşitli siyasi fırkalar ortaya çıkmıştır. SCF'den sonra kurulan veya kurulması muhtemel fırkalar ya kapatılmış ya da fırka programlarından dolayı siyasi faaliyette bulunmasına izin verilmeden mevcut hükümet tarafından engellenmiştir.

Tek Parti Dönemi'nde kurulan ve kurulması muhtemel siyasi fırkaların kapatılmalarına neden olan bazı faktörleri görmek mümkündür. Ülkede henüz demokrasinin temelleri oturtulmadığı için, her türlü muhalif oluşum, rejime ve devrimlere karşı olduğu gerekçe gösterilerek susturulmuştur. Bu strateji, mevcut iktidarın siyasi rakiplerini ortadan kaldırarak siyasi gücünü ve kontrolünü koruma amacını taşımaktadır. Ayrıca, tek parti döneminde ideolojik bir birlik ve toplumsal dönüşümü sağlamak amacıyla siyasi arena kontrol altında tutulmuştur. Başka siyasi partilerin varlığı, farklı ideolojik ve politik görüşlerin ortaya çıkmasına ve mevcut ideolojiye meydan okumasına neden olabileceği düşünülmüştür. Bunun yanı sıra, tek parti yönetimi siyasi istikrarı sağlamayı ve hükümetin politikalarını etkili bir şekilde uygulamasını hedeflemiştir. Tehdit algısı da tek parti yönetiminin diğer siyasi partileri kapatma kararını etkileyen bir faktördür. Bu partilerin faaliyetleri, iktidarın gücünü ve Cumhuriyet'in temellerini sarsabilecek bir tehdit olarak algılanmıştır. Son olarak, tek parti döneminde siyasi partilerin kapatılması, iktidarın siyasi alanı kontrol etme ve denetleme ihtiyacıyla da bağlantılıdır. Diğer siyasi partilerin varlığı, iktidarın kontrolünü zayıflatabilirdi. Bununla bağlantılı olarak henüz temelleri sağlam zemine oturtulmamış yeni rejimde muhalefetin güçlenmesi söz konusuydu. Bu nedenle, tek parti yönetimi siyasi gücünü sağlamlaştırmak ve siyasi süreci kontrol altında tutmak için diğer partilerin etkinliğini sınırlama yoluna gitmiştir. Yine Tek Parti Dönemi'nde siyasi özgürlükler ve ifade özgürlüğü ciddi şekilde kısıtlanmıştır. Toplumda farklı düşüncelere sahip kişilerin ifade özgürlüğü sınırlanmış, muhalif sesler bastırılmıştır. Bu dönemde siyasi çoğulculuk eksikliği, demokratik tartışma ortamının zayıf kalmasına neden olmuştur. Siyasi kararlar genellikle tek parti yönetimi tarafından alınmış, alternatif düşüncelerin yeterince dikkate alınmadığı görülmüştür. Bu durum, demokratikleşme sürecinin gelişimi açısından önemli bir zorluk oluşturmuştur.

Sonuç olarak Mustafa Kemal Paşa'nın çok partili hayata geçiş arzusu olmasına rağmen rejimin temellerinin oturtulamaması buna engel olmuştur. Aslında Mustafa Kemal Paşa'nın bu arzusu, yapılan devrimlerin bir destekleyicisi olarak çağdaşlaşma yolunda atılan adımlar olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu fırka kurma girişimlerinin tamamı Mustafa Kemal Paşa'nın yaşadığı dönemde gerçekleşmiştir. Kendisi çok partili yaşama karşı olsaydı, bu fırkaların kurulmasına kesinlikle izin vermezdi. Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyetin ilk on

yılında yaptığı köklü reformlara çok partili yaşamı da eklemek istemiş, fakat sosyo-ekonomik nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal buhran, onun bu amacını gerçekleştirmesine engel olmuştur. Kendisi çok partili yaşama geçiş için henüz erken olduğunu düşünerek, bu girişimi ileriki bir zamana bırakmıştır. Türkiye’de Mustafa Kemal Paşa’nın arzuladığı çok partili demokratik düzene, İkinci Dünya Harbi’nden sonra oluşum sürecini tamamlayan yeni dünya düzeniyle birlikte geçiş yapılmıştır.

Kaynaklar

Arşiv ve Resmi Yayınlar

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA).
 BCA. Kurum: 30-18-1-1/Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928). Tarih: 09.13.1920. Yer No: 1-11-16.
 BCA. Kurum: 30-18-1-1/Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928). Tarih: 09.10.1921. Yer No: 3-33-8.
 BCA. Kurum: 490-1-0-0/Cumhuriyet Halk Partisi. Tarih: 11.16.1924. Yer No: 1-1-1.
 BCA. Kurum: 490-1-0-0/Cumhuriyet Halk Partisi. Tarih: 08.04.1923. Yer No: 210-831-1.
 BCA. Kurum: 30-18-1-1/Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928). Tarih: 00.00.1925. Yer No: 13-12-14.
 BCA. Kurum: 30-18-1-1/Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928). Tarih: 03.06.1925. Yer No: 14-32-19.
 BCA. Kurum: 490-1-0-0/Cumhuriyet Halk Partisi. Tarih: 06.09.1930. Yer No: 1-4-14.
 BCA. Kurum: 30-10-0-0/Muamelat Genel Müdürlüğü. Tarih: 20.12.1930. Yer No: 2-9-40.
 BCA. Kurum: 30-10-0-0/Muamelat Genel Müdürlüğü. Tarih: 04.07.1931. Yer No: 79-522-4.
 BCA. Kurum: 490-1-0-0/ Cumhuriyet Halk Partisi. Tarih: 19.11.1939. Yer No: /11-60-5.
 BCA. Kurum: 490-1-0-0/ Cumhuriyet Halk Partisi. Tarih: 23.08.1940. Yer No: /435-1804-1.
 Siyasi Partiler Kanunu. (1983).
 Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete (2820, 22.04.1983).
 Ceride-i Resmîye (85, 20 Kânunusani 1337).
 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (05.03.1334). Devre 3. Cilt 2. Birleşim 63.
 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
 TBMMZC (05.08.1337). Devre 1. Cilt 12. Birleşim 62.
 TBMMZC (20.10.1340). Devre 2. Cilt 9. Birleşim 46.
 TBMMZC (27.10.1340). Devre 2. Cilt 9. Birleşim 48.
 TBMMZC (30.10.1340). Devre 2. Cilt 9. Birleşim 49.
 TBMMZC (01.11.1340). Devre 2. Cilt 10. Birleşim 1.
 TBMMZC (05.11.1340). Devre 2. Cilt 10. Birleşim 2.
 TBMMZC (14.02.1341). Devre 2. Cilt 13-1. Birleşim 55.
 TBMMZC (25.02.1341). Devre 2. Cilt 14. Birleşim 64.
 TBMMZC (04.03.1341). Devre 2. Cilt 15. Birleşim 69.
 TBMMZC (05.07.1931). Devre 4. Cilt 3. Birleşim 22.

Gazeteler

Akşam, Cumhuriyet, Hâkimiyet-i Milliye, Son Telgraf, Son Posta, Yarın, Vakit.

Modern Çalışmalar

- Ahmad, F. (1999). *İttihat ve Terakki (1908-1914)*. (Çev. Yavuz, N). (5. Baskı). Kaynak Yayınları.
 Ahmad, F. (2016). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. (Çev. Alogan, Y). (15. Baskı). Kaynak Yayınları.
 Ahmad, F. (2021). *Jön Türkler (Osmanlı İmparatorluğunu Kurtarma Mücadelesi 1914-1918)*. (Çev. Demirel, T). (2. Baskı) İş Bankası Kültür Yayınları.
 Akdağ Sarı, K. (2019). "Erken Cumhuriyet Döneminde Muhalefet: Yarın Gazetesi ve Arif Oruç," *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 15, S. 29, 285-315.
 Alpkaya, F. (1998). *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*. İletişim Yayınları.
 Atatürk, M. K. (2005). *Nutuk*. (Haz. Bek, K). Bordo Siyah Klasik Yayınları.

- Güneş Ayata, A. (2010). *CHP (Örgüt ve İdeoloji)*. (2. Baskı). Gündoğan Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (1969). *Tek Adam (1922-1938)*. (C.3). Remzi Kitabevi.
- Berkes, N. (2014). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. (20. Baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi. (1923). *Halk Fırkası Nizamnamesi (1339-1342)*. (Demirbaş: 81-4003). Ankara.
- Çakan, I. (2002). "Mesleki Temsil Arayışları İçinde Çiftçilerin Siyasal Temsiline İlişkin Çabalara Bakış: Osmanlı Çiftçiler Derneği'nden Türkiye Zürra Fırkası'na (1914-1920)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (1), 32-89.
- Çoker, F. (1994). *Türk Parlamento Tarihi TBMM I. Dönem 1. Cilt*. TBMM Yayınları.
- Demirel, A. (1994). *Birinci Mecliste Muhalefet (İkinci Grup)*. İletişim Yayınları.
- Demirel, A. (2013). *Tek Parti'nin İktidarı (Türkiye'de Seçimler ve Siyaset)*. İletişim Yayınları.
- Dumont, P. (1997). *Atatürk'ün Yazdığı Tarih: Söylev*. (Çev. Tanilli, S). Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.
- Duverger, M. (1993). *Siyasi Partiler*. (Çev. Özbudun, E). Bilgi Yayınları.
- Genelkurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı (1989). "Yirminci Kolordu Komutanlığına", *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, 38 (87), 78-80.
- Goloğlu, M. (2021). *Devrimler Tepkiler Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I (1924-1930)*. (5. Baskı). İş Bankası Yayınları.
- Grew, J. (2000). *Atatürk ve İnönü*. (Haz. Aşkın, M). Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık.
- Kalafat, Y. (1992). *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*. Boğaziçi Yayınları.
- Karpat, K. H. (2021). *Türk Demokrasi Tarihi*. Timaş Yayınları.
- Lewis, B. (2011). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (5. Baskı). Arkadaş Yayınevi.
- Maor, M. (1997). *Political Parties and Party Systems*. Routledge.
- Mazıcı, N. (1984). *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926)*. Dilmen Yayınevi.
- Okyar, F. (1987). *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi?*. (Haz. Kırdar, N). İstanbul.
- Okyar, F. (1980). *Üç Devirde Bir Adam*. Tercüman Yayınları.
- Özbudun, E. (1977). *Siyasal partiler*. (2. Baskı). Sevinç Matbaası.
- Pınar, M. (2016). "Cumhuriyet Döneminde Unutulmuş Bir Siyasi Hareket Ahali Cumhuriyet Fırkası". *Tarih Okulu Dergisi*, 9 (XXVI), 337-362. DOI: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh922>.
- Sezen, S. (2000). *Seçim ve Demokrasi*. (2. Baskı). Gündoğan Yayınları.
- Tekeli, İ ve İlkin, S. (1977). *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*. Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1986). *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt II Mütareke Dönemi (1918-1922)*. (2. Baskı). Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1995). *Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952*. Arba Yayınları.
- Tunçay, M. (1981). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1934)*. Yurt Yayınları.
- Türkiye'de Siyasal Dernekler II*. (1950). Emniyet Genel Müdürlüğü Neşriyatı Başbakanlık Devlet Matbaası.
- Türkmen, İ. (2013). *Doğu Kalkınması (1923-1946)*. Konya: Kömen Yayınları.
- Türküne, M. (2014). *Siyaset*. Etkileşim Yayınları.
- Yanık, M. (2002). "Parti İçi Demokrasi" (Yayınlanmamış Doktora Tezi), *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı*.
- Yıldırım, S. ve Zeynel, B. K. (2010). *TBMM Albümü (1920-1950)*. Cilt. I. Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No:1.

Yazar Katkıları: Fikir-*; Tasarım-*; Denetleme-*; Kaynaklar-*; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi*; Analiz ve/ veya Yorum-*; Literatür Taraması-*; Yazıyı Yazan-*; Eleştirel İnceleme-*

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Author Contributions: Concept -*; Design-*; Supervision-*; Resources-*; Data Collection and/or Processing-*; Analysis and/or Interpretation-*; Literature Search-*; Writing Manuscript-*; Critical Review-*; Other-*

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Erzurum'da Kağızmanlı Vakıfları ve Şehrin İktisadi Durumu Hakkında Bazı Tespitler

Some Findings on Kağızmanlı Waqfs and the Economic Situation of the City in Erzurum

Murat

KÜÇÜKÜĞURLU

Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih/Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Erzurum,
Türkiye,
e-mail: kucukugurlu@erzurum.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 28.04.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 26.06.2023

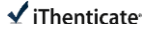
Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Murat KÜÇÜKÜĞURLU
kucukugurlu@erzurum.edu.tr

Atf /Cite this article:

Küçüküğürlü, M. (2023). Erzurum'da Kağızmanlı Vakıfları ve Şehrin İktisadi Durumu Hakkında Bazı Tespitler. *ETÜT Dergisi*, 6, 40-58.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
Noncommercial 4.0 International License.

Öz

17. yüzyılda Erzurum'a yerleşmiş olan Kağızmanlı "Beyler" ailesinden iki kişi, burada iki önemli vakıf kurmuştur. Bunlardan ilki olan Kağızmanlı Hacı Mehmet Efendi, 1751 yılında, Tebrizkapı yakınındaki Mehdi Abbas Türbesi yanında altı odalı bir medrese yaptırmıştır. Gerek bu medresenin giderleri gerekse diğer bazı hayır işleri için 1752 yılında 50 civarında gayrimenkul vakfetmiştir. Aynı aileden olan Kağızmanlı Hacı Ahmet Ağa ise yaptırmış olduğu çeşme ve köprü gibi hayır işleri için 1820'de büyük bir vakıf kurmuştur. Bu makalede her iki vakfın kuruluş belgeleri olan vakfiyeler ve sonraki yüzyıllara ait belgeler birlikte değerlendirilmiş ve vakıfların kuruluşundan mazbut vakıf haline gelmelerine kadar Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte yaşanan gelişmeler bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Diğer taraftan gerek vakfiyeler gerekse sonraki döneme ilişkin belgeler detaylı bir şekilde incelenmiş ve böylece Erzurum şehrinin fiziki yapısı, çarşıların şehir içindeki konumları hakkında önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Makalede ele alınan bu vakıflar Erzurum'un ekonomik ve toplumsal açılardan gelişimin sürecinde önemli rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Kağızmanlılar, Ekonomi, Vakıf, Çarşı.

Abstract

Two people from the "Beyler" family from Kağızman, who settled in Erzurum in the XVII. century, established two essential waqfs here. The first of these, Hacı Mehmet Efendi of Kağızman, had a six-room madrasah built next to the Mehdi Abbas Tomb near Tebrizkapi in 1751. He donated about 50 real estate in 1752, both for the expenses of this madrasah and for some other charitable works. Hacı Ahmet Ağa of Kağızman, who is from the same family, established a significant waqf in 1820 for charity works such as the waqf and bridge he had built. In this article, the waqf documents, which are the waqf documents of both waqfs, and the documents belonging to the following centuries are evaluated together, and the developments in the process from the waqf of the waqfs to their becoming fused waqfs from the Ottoman Empire to the Republic are evaluated from a holistic perspective. On the other hand, the waqf and documents related to the next period were examined in detail. Thus, actual results were obtained about the city's physical structure of Erzurum and the location of the bazaars. These waqfs that reviewed in this article played an important role in the economic and social development process of Erzurum.

Keywords: Erzurum, the peoples from Kağızman, Economy, Waqf, Bazaar.

Giriş

Aslen Kağızmanlı olup “Beyler” diye anılan aileden Hacı Mehmet Efendi’nin ataları 17. yüzyılda Erzurum’a yerleşmişti. Ailenin Erzurum koluna “Kağızmanlılar” veya “Kağızmanlı Mütevelliler” denilmekteydi. Hacı Mehmet Efendi, Erzurum’da bir medrese yaptırdı ve büyük bir vakıf kurdu. O’nun soyundan gelen Hacı Ahmet Ağa da ikinci bir vakıf kurdu. Hacı Ahmet Ağa’nın erkek evladı yoktu. Kızı, ilk eşi öldükten sonra, yine Kağızmanlı “Beyler”den Feyzullah Bey’le evlendi. Hacı Mehmet’in kız torunlarından biri yine Kağızman’dan Erzurum’a gelmiş olan Kağızmanlı “Beyler”den Tufan Bey’le evlendi. Diğer kızı ise Erzurum’un Söğütlü Köyü’nden Mehmet Efendi ile evlenmişti.

Erzurum’a yerleşmiş Kağızmanlı ailesinden isimlerini tespit ettiğimiz kişiler şunlardır:

Kağızmanlı Hacı Mehmet Efendi,

Oğlu Mehmet Efendi,

O’nun oğlu birinci vakfı kuran Hacı Mehmet Efendi,

O’nun oğlu Abdurrahman ve kızları Ayşe, Amine ve Hatice,

Abdurrahman’ın oğlu Muhammet,

O’nun oğlu, ikinci vakfı kuran Hacı Ahmet Ağa,

O’nun kızları Ayşe ve Fatma,

Mehmet Dede Bey,

Mustafa Tevfik Efendi,

Nefise, Saliha, Şefika hanımlar ile Refik, Sabri, Bahri, Şefik ve Arif beyler (Kırzioğlu, 1976: 26-27; ERŞA; VGMA, 618/82; VGMA, 198/140). Aşağıda örnek paragraf şekilleri ve bu paragraflarda doğrudan ve dolaylı alıntı örneklerine yer verilmiştir.

1. Kağızmanlı Hacı Mehmet Efendi Vakfı

Mehmet Efendi’nin oğlu olan Kağızmanlı Hacı Mehmet Efendi, Tebrizkapı yakınındaki Mehdi Abbas Mahallesi’nde, Mehdi Abbas Türbesi’nin yanında “*Muvaffakiye*” isimli bir medrese inşa ettirdi.¹ 1751’de inşa edilen altı odalı bu medreseye 1752 tarihinde 49 dükkân vs. ile değirmenler ve dinkler vakfetti. Bunlar aşağıda sıralanmıştır:

Taşhan kapısında üç zenbilci dükkânı,

Taşhan’ın yakınındaki Bezistan (Bedesten) kapısında iki kemer terzi dükkânı,

Bedesten kapısında bir dökmece dükkânı,

Kuyumcular Çarşısı’nda Mir Aziz Köşesi olarak bilinen yerde bir kuyumcu dükkânı,

Cedit Çarşı’da bir kavukcu dükkânı,

Cedit Çarşı’da iki kazaz dükkânı,

Kaşıkcılar Çarşısı’nda iki bezzaz dükkânı,

Kaşıkcılar Çarşısı’nda bir bakkal dükkânı ve bir kaşıkcı dükkânı,

Kürkçüler Çarşısı içindeki İnce Çarşı’da, Kazazzâde’nin dükkânı yakınında karşı karşıya iki kahve dükkânı,

¹ Medresenin ismi bazı belgelerde “Tevfikiye” olarak geçmektedir. VGMA, 534/138.

Kavafhane Çarşısı üstünde, Kürkçüler Çarşısı ile Osman Ağa dükkânı yanında iki kavaf dükkânı,
 Kavafhane başında iki eskici dükkânı,
 Attarlar Çarşısı üstünde bir kasap dükkânı,
 Bıçakçılar Çarşısı'nda, Küçük Salih Ağa Hanı yanında iki bıçakçı dükkânı,
 İçmeydan'da Lala Paşa Câmî ve medrese yakınında iki kemer kılıcı dükkânı,
 İçmeydan'da bir kahveci dükkânı,
 Sipâhî Çarşısı üstünde iki terzi dükkânı,
 Emir Şeyh kapısı önünde üç alaftar dükkânı,
 Mahkeme-i şerif yakınında bir kebabçı dükkânı,
 Tebrizkapı haricinde, kale hendeği yanındaki Manavlar Çarşısı'nda bir bakkal dükkânı,
 Tebrizkapı'daki musalla yakınında, Hacı Derviş dükkânının yanında bir nalbant dükkânı,
 Tebrizkapı haricinde, Cafer Efendi Vakfı Tabakhanesi yanında ve taş köprü önünde dört bakkal dükkânı ve salhhaneli bir kasap dükkânı, bir börekçi dükkânı ve kebabçı dükkânı ile iki berber dükkânı,
 Akpınar önünde bir börekçi dükkânı, bir berber dükkânı ve bir devahane
 Gülahmet Çarşısı'nda bir demirci dükkânı,
 Gölbaşı'nda bir attar dükkânı,
 Ova köylerinden Tivnik Köyü sınırı dâhilinde, İğdasor Yolu, Hacı Musa Değirmeni ve Kefere mezarlığı ile çevrili bir göz değirmen ve bir göz dink,
 Meymansor Köyü sınırı önünde ve Serçeme Suyu üzerinde bir dam içinde üç göz değirmen ve bir göz dink,
 Lalapaşa Camii yanında Sipahi Çarşısı'nda bir terzi dükkânı.

Bunların kira geliriyle müderrise günlük 20 akçe, medrese talebelerine 12 akçe, ferraşa 2 akçe, vakfın mütevellisine 20 akçe, nazırına 20 akçe, cabisine 20 akçe, kâtibe 2 akçe ve sucuya 20 akçe verilecekti.

Vakfın mütevellisi Mehmet Efendi'nin kızı Ayşe Hatun olacaktı. Diğer kızı Amine Hatun nazır olacaktı. Diğer kızı Hatice ise cabi olacaktı.

Yukarıda belirtilen ücretler verildikten sonra fazla kalan para ile öncelikle medresenin tamir ve bakımı yapılacaktı. Bundan da fazla kalır ise vakfı kuranın evlatları arasında taksim olunacaktı.

Mehmet Efendi hayatta oldukça medresenin müderrisliğini kendisi yapacaktı. Kendisinden sonra neslinden liyakatli kişiler müderris olacaktı. Bunların tayin ve azli yetkili vakfın mütevellisi olacaktı (ERŞA: 30-34; BOA, EV. d, 12115/16; BOA, EV. d, 11166/6).

Vakfın Hayır Şartlarında ve Gelir Kalemlerinde Meydana Gelen Değişmeler

19. yüzyılın başlarına ait belgelere göre Hacı Mehmet Efendi Vakfı'nın gelirlerinden bir kısmı şehirdeki çeşme ve suyollarına harcanıyordu. 1839 tarihli Erzurum Evkaf Muhasebe Defteri'nde, vakfın gelirlerinin bir kısmıyla şehirdeki 19 çeşmenin suyollarının bakım ve onarımının yapıldığı belirtilmektedir. Bu iş için belirtilen tarihte 681 kuruş harcanmıştır ki, bu kalem, o tarihte en fazla masraf yapılan kalemdir (BOA, EV. d, 11166/6). Aynı döneme ait bir başka belgede ise bu çeşmeler ve suyolları hakkında şu bilgiler verilmektedir:

Nazik Çarşısı'na akan iki lüle su,

Tabakoğlu Hanı'na akan su,

Gavur (?) Sokağı'na akan su,

Çirpik (?) Sokağı'na akan su,

Mahallebaşı'nda büyük taksimden külhan önündeki tekneye kadar suyolu,

Duhan Gümrüğü önünden Penbecizade Sokağı'na dek suyolu (BOA, EV. d, 12115/16).

Tespitimize göre böyle bir hayır işi vakfiyede yoktu ve anlaşıldığı kadarıyla vakfa sonradan eklenmişti. Aslına bakılırsa gerek vakfın gelirleri gerekse yaptığı hayır işlerine harcanan giderleri konusunda, vakfiyede olmayan pek çok husus, 19. yüzyıla ait vakıfla ilgili belgelerde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin vakfın gayrimenkulleri arasında yarım sabunhane, Ayaspaşa Çarşısı'nda iki dükkân, mumhane ile Tuzcu Köyü yolu üzerinde ve Kırkdeğirmenler mevkiindeki üç değirmen 19. yüzyıl belgelerinde varken, ulaştığımız vakfiyelerde, yani vakfın ilk halinde mevcut değildir (BOA, EV. d, 11166/6).²

Erzurum vakıfları hakkında tespit edebildiğimiz en kapsamlı ve sağlam vakıf muhasebe defteri olan 1843 tarihli Mustafa Hayali Efendi Defteri'nde Kağızmanlı Mehmet Efendi Vakfı'nın gelir gider durumu aşağıdaki tablolarda verilmiştir:

KAĞIZMANLI MEHMET EFENDİ VAKFI				
Gelir			Gider	
Kuruş	Nevi	Müsteciri	Kuruş	Nevi
1.000	Nazik Çarşısı'nda 16 odalı Tabakoğlu Hanı	Hacı Mehmet Ağa	60	Müderres efendi ücreti
100	Sipahi Çarşısı'nda dükkân	Oturakçı Tellalbaşı	36	Altı odadaki talebelerin her birine ikişer akçeden
100	Yanında dükkân	Oturakçı İbrahim Ağa	120	Nazır ücreti
90	Yanında dükkân	Oturakçı İbrahim	48	Kâtip ücreti
80	Yanında dükkân	Oturakçı Osman	120	Cabi ücreti
50	İçmeydan'da çubukçu dükkânı	Çubukçu İslam	50	Ferraş ücreti
25	Yanında mücellit dükkânı	Mücellit Burhan Usta	180	Sucu ücreti
100	Yanında köprü altında kahvehane	Kahveci Ali	550	Vakfiyede yoksa da suyollarına masraf
20	Ayaspaşa Çarşısı'nda	Kamacı Ahmet		Yıl içinde İlave Masraf

² Vakfiyede olmayıp 1839 tarihli belgede yer alan diğer hayır işleri ise üç kurban kesilip fakirlere dağıtılması ve helva yapılarak yine fakirlere dağıtılmasıydı.

	dükkân	Usta		
20	Yanında dükkân	Kamacı Mehmet Usta	6.254	1843'te Sipahi Çarşısı, İçmeydan, Ayaspaşa Çarşısı ve Kavafhane'deki yangında yanan 14 dükkân ve kahvehanenin inşası
25	Yanında kalaycı dükkânı	Kalaycı Kırkor		Muhasebesi Görülmüş Olan 1842 Yılı Masrafı
25	Kavafhane başında dükkân	Kavaf Hacı Ahmet	570	Nazik Çarşı'daki iki lüle suyun kav ve ağaç pöhrenk ve lüle ve kazavil ve ırgat masrafı
12	Yanında eskici dükkânı	Eskici Ahmet	320	Tabakoğlu Hanı'na akan suyun masrafı
12	Yanında dükkân	Muhtar Ali Usta	160	Gavur Sokağı'nda akan su masrafı
100	Yanında kahvehane	Kahveci İbrahim	115	Çirik Sokağı'nda akan su masrafı
20	Taşhan önünde dükkân	Dikici Aşık Usta	175	Mahallebaşı'nda büyük taksimden külhan önündeki tekneye kadar su masrafı
20	Yanında dükkân	Abacı Anastas	122	Duhan Gümrüğü önünden Penbecizâde Sokağı'na dek su masrafı
12	Kuyumcular başında kömürcü dükkânı		93	Taşhan önündeki dükkânlar ve Kavafhane'Deki ve Tebrizkapı'Daki dükkânlar tamiri
300	Tebrizkapı'da köprü yanında yağlıcı dükkânı	Yağlıcı Ali Usta	397	Tabakoğlu Hanı'nın önünde yıkılan mahallin tamiri
90	Kevelciler Çarşısı'nda kahvehane	Kahveci Yunus		1842'de yanan Tabakoğlu Hanı'nın tamiri
60	Tebrizkapı'da çarıkçı dükkânı	Çarıkçı Hasan	720	Altı adet yalhi (?) odun
60	Tebrizkapı'da çarıkçı dükkânı	Çarıkçı Hasan	2.475	40 adet orta odun
100	Yanında bakkal dükkânı	Bakkal Ali	480	Üçü birlik 32 odun
70	Yanında alaftar dükkânı	Şerif Ağa	320	80 adet şamhi tahta

35	Tebrizkapı başında alaftar dükkânı	Hamit	180	120 adet tavan tahta
35	Tebrizkapı başında nalbant dükkânı	Hamit	300	150 batman kireç
120	Gülahmet Çarşısı'nda demirci dükkânı	Avidis zimmi	200	400 tuğla
40	Nazik Çarşı'da duhancı dükkânı	Duhancı Ovannes	750	Usta ücreti
75	Mahallebaşı'nda yarım sabuncu dükkânı	Sabuncu Mesrob zimmi	1.050	Irgat ücreti
50	Mahallebaşı'nda kahveden bozma bakkal dükkânı	Bakkal Ahmet	450	75 kıyye demir parası
60	Meymansur Köyü'nde bir parça çayır		75	Cil parası
200	Tuzcu Köyü yolu üzerinde bir değirmen	Değirmenci Hurşit	100	Hırdavat parası
135	Kırkdeğirmen Boğazı'nda bir göz değirmen	Değirmenci Mehmet	125	Hamal ve araba kirası
140	Kebaphane	Ovannes zimmi	220	Tetkikat sonucunda tespit edilen fazla para
Harap	Bedesten ve Taşhan yakınında dükkân (Rus işgali sırasında harap olmuştur.)		1.400	Handan çıkan çürük odunların satışı
Harap	Aynı yerde dükkân			
Harap	Aynı yerde dükkân			
Harap	Kazazhane'de geçen sene yanan dükkân			
Harap	Aynı şekilde			
Harap	Aynı şekilde			
Boş	Küçük Kavafhane			

	başında dükkân			
Boş	Aynı yerde			
Boş	Aynı yerde			
Harap	Tebrizkapıda kira damı (Rus işgali sırasında harap olmuştur.)			
Harap	Kira damı (Rus işgali sirasında harap olmuştur.)			
Boş	Mahallebaşı'nda fırın			
Boş	Mahallebaşı'nda devehane			
Harap	Kırkdeğirmen Boğazı'nda değirmen			
Harap	Tivnik Köyü'nde değirmen			
Harap	Meymansur Köyü'nde değirmen			
Harap	Tortum'da Osit/Osbik (?) Köyü'nde bahçe (sel harap etmiş)			
3.361			12.988	

Tablodan anlaşıldığı üzere, vakfın en büyük gelir kaynağı, Nazik Çarşı yakınındaki Köse Ömer Ağa Camii karşısında bulunan Sögütlü Çarşı'daki Tabakoğlu Hanı'ydı. Bu han, muhtemelen vakfa sonradan eklenmişti.³ 1843 yılı itibarıyla vakfın kira getiren mülkleri, Tabakoğlu Hanı ile birlikte 27 dükkân, iki kahvehane, Meymansur Köyü'nde bir çayır, Tuzcu Köyü yolu üzerinde bir değirmen ve Kırkdeğirmen Boğazı'nda bir değirmendi. Bu gayrimenkullerin kira geliri yıllık 3.361 kuruş olup bu gelire medresenin müderrisine⁴ yıllık 60 kuruş verilmekteydi. Ayrıca medresenin altı odasındaki talebeye 32 kuruş, medresenin temizlikçisine 50 kuruş, sucuya 180 kuruş, nazıra 120 kuruş, kâtime 48 kuruş ve cabiye 120 kuruş verilmekteydi (BOA, EV. d, 12115/16).

Bu dönemde vakfın 17 gayrimenkulü kira geliri getirmiyordu. Bunlardan Bedesten ve Taşhan yakınında bulunan üç dükkân 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi sırasında yıkılmıştı. Kazazhane'deki üç dükkân, Ağustos 1843 Yangını'nda yok olmuş ve arsa haline gelmişti. Küçük Kavafhane başındaki üç dükkân boş durmaktaydı. Tebrizkapı'daki kira damı da Rus işgali sırasında harap olmuştu. Mahallebaşı'ndaki fırın boş durmaktaydı. Aynı

³ Zeki Başar'ın yaptığı bir araştırmaya göre bu hanın bir adı da "Nemlizade Hanı"ydı. Aslen Trabzonlu olan Nemlizadeler bu handa uzun müddet ticaret yaptıkları için bu adla anılmaktaydı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında hanın yeri arsa halindeydi. Sonraları yerinde Şekerci Kemal Bey'in imalathanesi yapılmıştı. Zeki Başar, "Erzurum Hanları", Millet'in Sesi, 22 Temmuz 1991.

⁴ Aynı yüzyılın sonlarında medresenin müderrisi, Erzurum'un meşhur alimlerinden Ali Avni Efendi'dir. VGMA, 198/95.

semtteki devehane yıkılmış ve arsa haline gelmişti. Kırkdeğirmenler Boğazı'ndaki değirmen haraptı. Tivnik ve Meymansur köylerindeki değirmenler de haraptı. Tortum'un Osit/Osbik (?) Köyü'nde, çay kenarında bulunan bahçe selden dolayı harap hale gelmişti.

Anlaşıldığı kadarıyla bunların dışında kalan diğer bazı gayrimenkuller de harap iken, 1843 yılında bir hayli masraf yapılarak ihya edilmişti. Bunların başında Tabakoğlu Hanı gelmekteydi. Bu han 1842'de yanmış ve ertesi yıl 7.225 kuruş harcanarak yeniden inşa edilmişti. 1843 Yangını'ndan zarar gören 14 dükkân ve kahvehane 7.359 kuruş harcanarak yeniden inşa edilmişti. Bu dükkânlar Sipahi Çarşısı, İçmeydan, Ayaspaşa Çarşısı, Kazazhane ve Kavafhane Çarşısı'nda yer almaktaydı (Küçükugurlu, 2023: 53).

Gider tablosuna bakıldığında, vakfiyede "akçe" hesabıyla ücretler belirlenmişken, bu dönemde "kuruş" birimine geçilmişti. 1 kuruş: 120 akçe olarak hesaplanmıştı. Buna göre vakfiyede günlük 20 akçe olan imam ücreti, 1843 itibarıyla yıllık 60 kuruş olarak veriliyordu. Medrese talebelerine günlük 12 akçe verilmekteyken, şimdi yıllık 36 kuruş veriliyordu. Nazır ücreti 20 akçe iken yapılan %50 zamla birlikte yıllık 120 kuruş olmuştu. Cabi ücreti de aynı şekildeydi. Ferraş ücreti günlük 2 akçe iken yapılan 44 kuruş zamla birlikte yıllık 50 kuruşa çıkarılmıştı. En fazla zam sucu ücretinde yapılmıştı. Vakfiyede günlük 20 akçe olan sucu ücreti zamlarla birlikte yıllık 180 kuruşa çıkarılmıştı (BOA, EV. d, 12115)

1860'lara gelindiğinde Kağızmanlı Vakfı'na ait büyük bir han ile 50'ye yakın dükkân ve benzeri yapı mevcuttu (BOA, EV. d, 42861/1). Anlaşıldığı kadarıyla 19. yüzyılın ilk yarısında yok olan gayrimenkuller yeniden ihya edilmişti. Bu dönemde vakfın gelir gider durumu aşağıdaki tabloda verilmiştir (BOA, EV. d, 19490/15).

KAĞIZMANLI MEHMET EFENDİ VAKFI				
Gelir			Gider	
Kuruş	Nevi	Müsteciri	Kuruş	Nevi
4.500	Tabakoğlu Hanı		160	Müderri Ali Efendi ücreti
300	Tenekeci dükkânı		180	Talebe ücretleri
200	Mutaf dükkânı		120	Sucu Mağdis ücreti
200	Attar dükkânı		120	Cabi Ahmet Efendi ücreti
250	Bezzaz dükkânı		60	Nazır Hacı Ahmet ücreti
150	Terzi dükkânı		150	Vakfın ruhu için kurban
200	Yarım hisse oda		180	Helva masrafı
200	Bezzaz odası		20	Gürcü Mehmet Camii'ne yağ mumu
100	Abacı dükkânı		1.270	Vakıf binalarının tamir masrafı
150	Kuyumcu		489	Vakıf binalarının kontrato tezkireleri harcı

	dükkânı			
40	Kuyumcu dükkânı		709	Maaş-ı muharrer
100	Tüfenkçi dükkânı		177	Harc-ı muhasebe
200	Mücellit dükkânı		13.303	Gider fazlası olup mütevelliyeye verilen
200	Duhancı dükkânı			
60	Kaltakçı dükkânı			
150	Kamacı dükkânı			
150	Kalaycı dükkânı			
80	Kavaf dükkânı			
30	Kavaf dükkânı			
250	Kahvehane			
150	Oda			
30	Saraç dükkânı			
30	Saraç dükkânı			
20	Eskici dükkânı			
300	Kahvehane			
200	Yorgancı dükkânı			
180	Terzi dükkânı			
200	Oturakçı dükkânı			
350	Terzi dükkânı			
300	Oturakçı			

	dükkânı			
100	Attar dükkânı			
350	Nalbant dükkânı			
300	Alaftar dükkânı			
350	Kahvehane			
350	Bakkal dükkânı			
300	Attar dükkânı			
350	Attar dükkânı			
300	Yarım hisse bezzaz dükkânı			
350	Attar dükkânı			
700	Sarraflar dükkânı			
600	Fırın			
300	Kahvehane			
300	Demirci dükkânı			
150	Alaftar dükkânı			
250	Kalaycı dükkânı			
270	Duhancı dükkânı			
400	Kasap dükkânı			
250	Kireçhane			
200	Duhancı dükkânı			
200	Narmanlı Mahallesi'nde bir menzil			

100	Samanlık			
450	Değirmen			
300	Bir çayır			
100	Bir çayır			
16.940			16.940	

Kağızmanlı Hacı Mehmet Efendi Vakfı'na ait olup Cumhuriyet dönemine intikal eden gayrimenkuller ise şunlardır:

Emir Şeyh Mahallesi Tebriz Kapı Caddesi'nde Ezirmikli Hanı yanında kasap dükkânı ve Tayyar Bey Hanı önünde dükkân,

Narmanlı Mahallesi'nde Derviş Mehmet Vakfı dükkânı yanında dükkân, Tophaneli Vakfı dükkânları sırası içinde yarım dükkân, Caferiye Vakfı Tabakhanesi önünde iki dükkân ve yarım dükkân,

Camiikebir Mahallesi beden arsası önünde dükkân,

Cedit Mahallesi'nde fırın, aşhane ve kahvehane,

Taşmescit Mahallesi'nde üç dükkân, yarım dükkân ve han arsası,

Veyis Efendi Mahallesi'nde aşhane dükkânı ve fırın,

Alipaşa Mahallesi Nazik Çarşı'da, Dar Han bahçesi yanında Dabakoğlu Hanı arsası,

Dere Mahallesi Boğaz mevkiinde ve Kadı Hafızade Değirmeni yanında değirmen arsası, bahçe ve harman yeri (Doğu gazetesi, 26 Ağustos 1938).

Vakfın Mütevellileri ve Evkaf Nezaretinin İdaresine Girmesi

Vakfiyesine göre Mehmet Efendi kendisi hayatta olduğu müddetçe vakfın mütevellisi olacaktı. Kendisinden sonra yukarıda zikredilen Ayşe Hatun mütevelliyeye olacaktı. Ondan sonra vakfı kuranın Erzurum'da sakin olan evlatlarının en büyükleri nesilden nesile mütevelliyeye olacaktı (ERŞA; BOA, EV. d, 12115/16; BOA, EV. d, 11166/6).

Tespitimize göre 19. yüzyıl başlarında vakfın mütevellisi "Seyyit Ahmet"ti. Bu kişi aşağıda anlatacağımız Kağızmanlı Ahmet Ağa olmalıdır. Nitekim aynı dönemde kendisine "Kağızmanlı Mütevelliyeli" de denilmekteydi. Ahmet Ağa 1843 yılı itibarıyla mütevellilik görevini ifa etmekteydi (VGMA, 2502/13; VGMA, 12115/16). O'ndan sonra kızı Ayşe Hatun Kağızmanlı Mehmet Efendi Vakfı'nın mütevelliyesi oldu. Bu kişi aynı zamanda babasının kurmuş olduğu vakfın da mütevelliyesiydi (VGMA, 2502/13). Kendisinden sonra Ahmet Ağa'nın diğer kızı Fatma Hanım mütevelliyeye oldu. O'nun 1902'de ölümü üzerine yine vâkıfın evladından Mehmet Dede Bey mütevelliyeli oldu. Onun 1919'da ölümü üzerine ise yine vâkıfın evladından Mustafa Tefvik Efendi mütevelliyeli oldu. Bu kişinin vefatından sonra, 1932'ye gelindiğinde, vakfın hayrî ve fiilî hizmetinin kalmaması nedeniyle, Kağızmanlı Mehmet Efendi Vakfı, mazbut vakıf statüsüne dahil edildi. Böylece Erzurum Vakıflar İdaresi tarafından yönetilmeye başlandı. Bu tarihlerde vakfın evladından olanlar Nefise, Saliha, Şefika hanımlar ile Refik, Sabri, Bahri, Şefik ve Arif beylerdi (VGMA, 198/140). Aşağıda anlatacağımız Kağızmanlı Hacı Ahmet Ağa Vakfı da aynı süreçte mazbut hale gelmiştir.

Kağızmanlı Ahmet Ağa Vakfı

Abdurrahman'ın torunu ve Mehmet Efendi'nin oğlu Kağızmanlı Hacı Ahmet Ağa⁵ Tebrizkapı yakınındaki evinin karşısında bulunan ağaç köprüyü ve Tebrizkapı meydanındaki musallayı tamir ettirmişti. Yine Soğukçermik Köyü'nde eskiden beri akan çeşme ve yakınındaki tuvaletleri, harap hale geldikleri için yeniden yaptırmıştı. Bunlar ve diğer bazı hayır işleri için 30 Zilhicce 1235 (8 Ekim 1820) tarihinde⁶ aşağıdaki gayrimenkulleri vakfetmişti:

Erzurum'un suru haricinde, Demirayak Mahallesi⁷ Mahallebaşı mevkiindeki cebir kapısının⁸ iç kısmında, bir tarafında tabya, bir tarafında hendek ve bir tarafında Pasin yolu olan iki kireçhâne,

Mahallebaşı'nda, Cennetzâde Sabunhanesi yanındaki sabunhanenin yarısı,⁹

Mahallebaşı'nda bir alaftar ve bir nalbant dükkânı,

Mahallebaşı'nda bir nalbant dükkânı,

Nazik Çarşısı'nda, Tabakoğlu Hanı yanında bir eskici dükkânı,

Nazik Çarşı'da bir dükkân,

Nazik Çarşı'da bir dükkân ve içinde bir oda,

Nazik Çarşı'da bir mutaf dükkânı ve içinde iç içe iki dam,

Tebrizkapı'da Taşköprü'nün hemen yanında bir hatab damı,

Tebrizkapı'da Sabuncular Çarşısı sırasında üç dükkân,

Tebrizkapısı'da musallâ karşısında bir kahvehâne,

Tebrizkapı'da Çarıkçılar Çarşısı sırasında bir dükkân,

Tebrizkapı'da Narmanlı Camii karşısında bir çitçi damı,

Ayaspaşa Çarşısı'nda yarım dükkân,¹⁰

Sipahi Çarşısı'nda yarım dükkân,¹¹

İçmeydan'da birbirlerine bitişik iki mücellit dükkânı,

Bakırcılar Çarşısı¹² yakınında bir kundakçı dükkânı,

Büyük Kavafhane'deki Cennetzâde dükkânı yanında bir kavaf dükkânı,

Yine Büyük Kavafhane'de dört kavaf dükkânı,

⁵ Ahmet Ağa, 19. yüzyılın başlarındaki bazı belgelerde "*Seyyit Ahmet*" olarak geçmektedir. VGMA, 2502/13; Ahmet Ağa 1843 yılı itibarıyla Kağızmanlı Mehmet Efendi Vakfı'nın mütevellilik görevini ifa etmektedir. VGMA, 12115/16; Muhtemelen bu tarihten sonra vefat etmiştir.

⁶ Bizim gerek Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde gerekse Erzurum Şehir Arşivi'nde ulaştığımız vakfiye suretleri 1235 (1820) tarihlidir. Bkz. VGMA, 618/80-82; ERŞA, Kağızmanlı Elhac Ahmet Ağa'nın Vakfiyesi Sureti. Rahmetli Kırzioğlu hocamızın yayımladığı vakfiye sureti ise 1262 (1846) tarihlidir. Kırzioğlu, "Kağızmanlızâdeler'in İki Vakfiyesi", s.28.

⁷ Bu mahallenin ismi sonraları Eminkurba Mahallesi olmuştur.

⁸ Fahrettin Kırzioğlu, bu kelimeyi "çeperin" olarak okumuştur. Hâlbuki bizim ulaştığımız metinde "cebrin" şeklinde yazmaktadır. Bize göre doğrusu da budur. Bahsedilen yer, büyük ihtimalle Erzurum Kalesi'nin dış surlarında yer alan cebir kapılarından birisidir.

⁹ Bu sabunhanenin yarısı cedit Kağızmanlı Hacı Mehmet Efendi Vakfı'na aitti. Anlaşıldığı kadarıyla bu sabunhane Kağızmanlı Mehmet Vakfı'na sonradan dahil edilmişti.

¹⁰ Bu dükkânın yarısı Kağızmanlı Mehmet Efendi Vakfı'na aitti.

¹¹ Bu dükkânın yarısı Kağızmanlı Mehmet Efendi Vakfı'na aitti.

¹² Değerli hocamız Prof. Dr. Kırzioğlu, bu kısmı yanlış bir şekilde "*çarşu bacası*" olarak okumuştur. Çünkü yararlandığı vakfiyenin bu kısmındaki ilk harfin noktası çıkmamıştır. Kırzioğlu, "Kağızmanlızâdeler'in İki Vakfiyesi", s.62; bizim yararlandığımız nüshalarda ise "*çarşı-yı nuhas*" yani "*bakırcılar çarşısı*" olarak geçmektedir. VGMA, 618/80-82; ERŞA, Kağızmanlı Elhac Ahmet Ağa'nın Vakfiyesi Sureti.

Küçük Kavafhane başında, Kazazzâde dükkânı yanında üç kavaf dükkânı,
 Küçük Kavafhane’de üç dükkân,
 Küçük Kavafhane’de Kağızmanlı Mehmet Efendi dükkânı yanındaki üç kavaf dükkânı,
 Küçük Kavafhane’de Cennetzâde dükkânı, Kağızmanlı dükkânı ve Kazazlar Çarşısı yanında bir dükkân,
 Taşhan Kapısı karşısında iki abacı dükkânı,
 Büyük Saraçhane’de bir saraç dükkânı,
 Alipaşa Mahallesi’ndeki İt Uyutmaz Hanı önünde bir saraç dükkânı,
 Erzincankapı’da, Cennetzâde Fırını yanında bir bakkal dükkânı,
 Kırkdeğirmenlerde Tuzcu Köyü yolu üzerinde yarım değirmen,¹³
 Değirmen bitişiğinde dört got (80 kg) hinta tohumu kullanılan bir tarla,
 Karaz Köyü’nden yukarı Karasu boyundaki saz zemininde bir çayır.

Bunların geliriyle yukarıda bahsedilen ağaç köprü, musalla ve çeşmenin bakım ve onarımı yapılacak, her sene altı kıyye berat mumu dökülüp Gürcü Mehmet Paşa Camii’ne konulacak, Kurban Bayramı’nda bir koyun kesilip fakirlere dağıtılacak, altı kıyye yağ ve baldan helva yapıp dağıtılacaktı. Ayrıca vakfın suyolcusu, nazırı, kâtibi, cabisi ve mütevellisinin ücretleri verilecekti. Suyolcusuna günlük 20 akçe, müteveliye 60 akçe, nazıra 40 akçe, cabiye 40 akçe, kâtime 40 akçe verilecekti.

Vakfın şartları yerine getirildikten sonra fazla para kalırsa vâkıfın erkek ve kız evlatları arasında paylaşılacaktı. Kendisi hayatta olduğu müddetçe müteveli olacaktı. Kendisinden sonra kerimesi Ayşe müteveliye olacaktı. Kerimesi Fatma nazıre, eşi Atife Hatun cabi olacaktı. Ayşe Hatun’dan sonra vakfı kuranın neslinden en yaşlı olan erkek ve kadınlar müteveli olacaktı. Eğer soyu kesilirse Kağızmanlı Mehmet Efendi’nin yaptırdığı medresede müderris olanlar müteveli olacaktı. Bu müderrisler vakfın şartlarını yerine getirdikten sonra, fazla kalan parayı medresede okuyan talebelere dağıtacaklardı (VGMA, 618/80-82; ERŞA).

Kağızmanlı Ahmet Ağa Vakfı’nın 1845 yılı gelir gider tablosu aşağıda verilmiştir:

KAĞIZMANLI AHMET AĞA VAKFI				
Gelir			Gider	
Kuruş	Nevi	Müsteciri	Kuruş	Nevi
50	İçmeydan’da iki mücellit dükkânı		120	Müteveli ücreti
30	Erzincankapı’da bakkal dükkânı		120	Nazır ücreti
70	Kilisekapı’da bakkal dükkânı		120	Cabi ücreti
140	Taşhan önünde üç dükkân		120	Kâtip ücreti

¹³ Bu değirmenin yarısı Kağızmanlı Mehmet Efendi Vakfı’na aitti.

150	Tebrizkapı'da üç dükkân		100	Soğukçermik Köyü'ndeki çeşmenin suyolcusu ücreti
20	Kaşıkcılar Çarşısı'nda bir dükkân		25	Gürcü Mehmet Paşa Camii'ne berat mumu
20	Mahallebaşı'nda dükkân		40	Vâkıfın ruhu için bir koyun kurban
120	Nazik Çarşı'da iki mutaf dükkânı		75	Vâkıfın ruhu için helva
25	Kavafhane başında iki eskici dükkânı		75	Soğukçermik Köyü'ndeki çeşmenin suyolları tamiri
40	Tebrizkapı'da köprü bitişiğinde odun damı		50	Dükkân tamiri
120	Tebrizkapı'da kahvehane			
30	Nazik Çarşı'da eskici dükkânı			
30	Narmanlı Camii karşısında dam			
Boş	Küçük Kavafhane'de dükkân			
Boş	Saraçhane'de dükkân			
Arsa	Kazazhane'de üç dükkân			
845			845	

Kağızmanlı Hacı Ahmet Ağa Vakfı'na ait olup Cumhuriyet dönemine intikal eden gayrimenkuller ise şunlardır:

Narmanlı Mahallesi Tebrizkapı Caddesi Şerif Bey Sokak'ta ve Hakkı Paşa varisleri dükkânı yanında dükkân ve kahvehane,

Hamam Sokak'ta hane ve merak,

Karaköse Mahallesi Boyahane Sokak'ta hane,

Cedit Mahallesi Köprübaşı mevkiinde merak,

Camiikebir Mahallesi Tebrizkapı mevkiinde Şeyhler Vakfı mağazası yanında ve beden arsası önünde iki mağaza,

Alipaşa mahallesi Nazik Çarşı'da Mansuroğlu Hanı yanındaki mağaza,

Boğaz mevkiinde bir değirmen arsası,

Mahallebaşı Karskapı Caddesi'nde ve Askeri talimhane yanındaki kireçhane (Erzurum gazetesi, 27 Temmuz 1931; Erzurum gazetesi, 14 İkincikanun 1937).

Vakfiyelerde Geçen Yer İsimleri

Kağızmanlı Mehmet Efendi ve Ahmet Ağa vakfiyelerinde geçen bazı ifadeler Erzurum şehrinin çarşıları ve bazı yapıları hakkında önemli detaylar içermektedir. Bunlardan birisi "Taşhan" ve "Bedesten"dir. Vakfiyede bu iki yapı birbirinden bağımsız olarak zikredilmektedir. Bu durum, günümüzde Taşhan olarak anılan Rüstempaşa Kervansarayından ayrı olarak şehirde bir de Bedesten'in bulunduğu yönündeki fikrimizi kuvvetlendirmektedir (Küçükkuşurlu, 2020: 64-65).

Vakfiyelerde geçen bir diğer mekân ise Tabakoğlu Hanı'dır. Kağızmanlı Mehmet Efendi Vakfı'na ait olan bu han, Nazik Çarşı'da bulunmakta olup 16 odalıydı. Bu hanın yakınında Darhan ve Serdar Hanı bulunmaktaydı. Bu han 1843'te tamamen yanmış ve yaklaşık 9.000 kuruş harcanarak yeniden yapılmıştı (BOA, EV. d, 12115-16). Hanın 1860'ların sonundaki yıllık kira geliri 4.500 kuruştur (BOA, EV. d, 19490). Cumhuriyet'in ilk yıllarında hanın yeri arsa halindeydi (Küçükkuşurlu, 2020: 73).

Diğer bir han ise İt Uytmaz Hanı'dır. Alipaşa Mahallesi'ndeki bu han, Erzurum Valisi Yazıcızade İbrahim Paşa'nın kızı olan Muhsine Hatun tarafından 1793 yılında vakfedilmişti. Hanın içinde 23 oda, iki mağaza, bir ahır ve bir avlu vardı. Arkasında Saraçhane ve Komisli Hanı bulunuyordu. Bu han muhtemelen I. Dünya Savaşı sırasında yıkılmış ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında arsa olarak tapuya kaydedilmiştir (Küçükkuşurlu, 2020: 74).

Vakfiyelerde ismi geçen bir diğer önemli yer ise Kırkdeğirmenler'dir. Erzurum'un sosyal ve iktisadî tarihinde önemli bir yeri olan Kırkdeğirmenler Deresi'nin başlangıcı, Palandöken tarafındaki Sultan Sekisi Tepesi'nin batısında, şimdiki Yıldızkent'in üst tarafında, eskiden güzel bir mesire yeri olan Boğaz mevki idi. Bu derenin suyu, kuzeye doğru "Nüzhetü'l-Hazra" denilen Köşk civarından şehre doğru akıyor, Çaykara Deresi'ni takip ederek ve Erzincankapı civarından inerek Gez Mahallesi'ne ulaşıyor ve ardından Erzurum Ovası'na kavuşuyordu. Bütün bu güzergâh üzerinde tespitimize göre 40 civarında değirmen vardı (Küçükkuşurlu, 2018: 241-245). Bunlardan birisi olan Kağızmanlı Vakfı'na ait değirmen, derenin başlangıç kısmındaki Boğaz mevkiinde bulunuyordu. Bu değirmen zaman içinde yıkılmış ve arsası 1931'de satılığa çıkarılmıştır (Erzurum, 27 Temmuz 1931).

Kağızmanlı Mehmet Efendi ve Ahmet Ağa'nın vakfettiği gayrimenkuller vakfiyelerde anlatılırken, şehirdeki pek çok çarşının ismi geçmektedir. Vakfiyelerde ismi geçen Osmanlı dönemi Erzurum çarşıları hakkında aşağıda bilgi verilmiştir:

İçmeydan: Paşa Sarayı çaprazındaki Lala Mustafa Paşa Camii'nin kuzey tarafındaki bölge "İçmeydan" olarak anılmaktaydı. Buradan itibaren daha kuzeydeki Rüstempaşa Kervansarayını (Taşhan) ve Gürcükapı'ya kadar uzanan bölgede pek çok çarşı vardı (Küçükkuşurlu, 2018: 119).

Sipahiler Çarşısı: Sipahiler veya Sipahi Çarşısı, Erzurum'un en eski ve en meşhur çarşılarından birisiydi. Üstü örtük olan bu çarşı, Lalapaşa Camii'nden Esatpaşa Camii'ne doğru uzanmaktaydı (Küçükkuşurlu, 2018: 121).

Kuyumcular Çarşısı: Taşhan önündeki Kuyumcular Çarşısı, Erzurum'un en eski ve önemli çarşılarından birisiydi. Nitekim 1565 yılında Erzurum Beylerbeyi olan Ali Paşa, Cennet Pınarı'nın yakınındaki bu çarşıda bazı dükkânları vakfetmişti (VGMA, 2152/134). Tarihçi Abdürrahim Şerif Beygu'nun notlarından anlaşıldığına göre bu çarşının üstü kapalıydı (Küçükkuşurlu, 2018: 126).

Kaşıkçılar Çarşısı: Şimşir ağacından kepçe ve kaşık yapan kaşıkçılar, Taşhan civarında faaliyet gösteriyordu. Beygu'nun Erzurum Şehir Arşivi'ndeki notlarına göre Kaşıkçılar Çarşısı, Cennet Pınarı'nın üst tarafında, Boyahane Camii'nin önündeydi. Bunun üzerinde ise Büyük Saraçhâne bulunuyordu. Burası Taşhan'ın güneyindeydi. Kaşıkçılar Mescidi de aynı bölgede, Büyük Kavafhâne tarafındaydı (Küçükkuşurlu, 2018: 128-129).

Kürkçüler Çarşısı: Taşhan civarındaki Kürkçüler Çarşısı, Kavafhâne ile Saraçhâne arasında bulunuyordu (Küçükkuşurlu, 2018: 127).

Attarlar Çarşısı: Attarlar Çarşısı, Lalapaşa Camii civarındaki İçmeydan'da bulunmaktaydı (Küçükkuşurlu, 2018: 129).

Bıçakçılar Çarşısı: Tespitimize göre Bıçakçılar Çarşısı Taşhan yakınındaydı (Küçükkuşurlu, 2018: 130).

Manavlar Çarşısı: Bu çarşı, Tebrizkapı haricinde, kale hendeği yanındaydı (ERŞA, Kağızmanlı).

Gülâhmet Çarşısı: Bu çarşı, Dervişağa Camii yakınında, Taşmağazalar'dan Mahallebaşı'na çıkan bölgedeydi.

Nazik Çarşı: Nazik veya Nazikoğlu Çarşısı, şehrin kuzey kısmında, Köse Ömerağa Camii ile Alipaşa Camii arasındaki bölgedeydi.

Sabuncular Çarşısı: Tebrizkapı civarındaydı.

Çarıkçılar Çarşısı: Tebrizkapı civarındaydı.

Ayaspaşa Çarşısı: Caferiye Camii ile Lalapaşa Camii arasındaki bölgede Ayaspaşa Çarşısı vardı. Bu çarşıda Ayaspaşa Vakfı ve diğer vakıflara ait pek çok dükkân vardı. Ayaspaşa Hamamı da buradaydı (Küçükkuşurlu, 2023: 214).

Bakırcılar Çarşısı: Tespit edebildiğimiz ilk bakırcılar çarşısı Gürcükapı'da, Hacılar Hanı arkasındaydı (Küçükkuşurlu, 2018: 221).

Büyük Kavafhane: Taşhan civarında, Kürkçüler Çarşısı'nın yanındaydı.

Küçük Kavafhane: Gürcükapı tarafında, kale surlarının dışındaydı (Küçükkuşurlu, 2018: 221).

Kazazlar Çarşısı/Kazazhane: Kazazlar Çarşısı veya Kazazhane, Gürcükapı tarafında, kale surlarının dışındaydı (Küçükkuşurlu, 2018: 221).

Büyük Saraçhane: Taşhan'ın üst tarafındaydı (Küçükkuşurlu, 2018: 220).

İnce Çarşı: Bu çarşı, Taşhan civarındaki Kürkçüler Çarşısı içindeydi. Bu çarşının varlığına dair tek belge Kağızmanlı Ahmet Ağa Vakfı'na ait 1839 tarihli muhasebe kayıdır (BOA, EV. d, 11166/6). Ahmet Ağa'ya ait ulaştığımız üç vakfiye suretinde (transkripsiyonunda) bu ifade "İnce Sokak" olarak yazılmıştır. Büyük ihtimalle orijinal vakfiyedeki "sûk" ibaresi "sokak" olarak çevrilmiştir.

Cedit Çarşı: Lalapaşa Camii'nin kuzeyindeki İçmeydan'da yer alan Sipahi Çarşısı'nın alt kısmında, Bıçakçılar Çarşısı'nın içinde, Yeni Çarşı ismiyle yeni bir çarşı ortaya çıkmıştı. İşte bu çarşıda Kundakçı Abdurrahman Ağa tarafından bir cami yaptırıldı ve ismine "Yeni Camii" denildi (Küçükkuşurlu, 2023: 72).

Sonuç

17. yüzyılda Erzurum'a yerleşmiş olan Kağızmanlı "Beyler" ailesinden iki kişi, burada iki önemli vakıf kurmuştur. Bunlardan ilki olan Kağızmanlı Hacı Mehmet Efendi, Tebrizkapı yakınındaki Mehdi Abbas Türbesi yanında altı odalı bir medrese yaptırmıştır. Gerek bu medresenin giderleri gerekse diğer bazı hayır işleri için büyük bir vakıf kurmuştur. İlmiye sınıfından olan Hacı Mehmet Efendi, kurduğu medresenin müderrisliğini de yapmıştır. Aynı aileden olup ikinci vakfı kuran kişi ise Hacı Ahmet Ağa'dır. Ahmet Ağa'nın kurmuş olduğu vakıf, Mehmet Efendi'nin medresesiyle de ilgili olmakla birlikte, daha çok çeşme ve köprü gibi hayır işlerini esas almıştır.

Her iki vakfiyede dikkati çeken hususlardan birisi, kurucuların vakfettiği gayrimenkuller anlatılırken, bunların içinde bulunduğu pek çok Erzurum çarşısının zikredilmiş olmasıdır. Bu husus, Erzurum şehir tarihini ve ilgili dönemlerde şehrin iktisadi durumunu aydınlatma noktasında oldukça önemlidir. Diğer taraftan gerek vakfiyelerde gerekse sonraki döneme ilişkin belgelerde, vakfedilen dükkânların hangi amaçlar için

kullanıldığının belirtilmiş olması, şehirdeki iş kolları ve esnaf teşkilatları bakımından önemli ayrıntılar sunmaktadır. Yine vakfiyelerde “Bedesten” ve “Taşhan” ayrımının yapılması, ilgili dönemlerde Taşhan dışında ayrı bir Bedesten binasının varlığı konusundaki fikrimizi desteklemektedir.

Bu makalede her iki vakfın kuruluş belgeleri olan vakfiyelerle, sonraki yüzyıllara ait belgeler birlikte değerlendirilmiş ve vakıfların kuruluşundan mazbut vakıf haline gelmelerine kadar Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan süreçte yaşanan gelişmeler bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

Kaynaklar

- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA).
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA).
Başar, Z. (1991, Temmuz 22). Erzurum hanları. Milletın Sesi.
Doğu Gazetesi.
Erzurum Gazetesi
Erzurum Şehir Arşivi (ERŞA)
Kırzioğlu, M. Fahrettin. (1976). 1753 ve 1846 Yıllarında Erzurum Çarşıları Ve Esnafını Tanıtın Kağızmanlızâdeler'in İki Vakfiyesi. *Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, (7).
Küçükuğurlu, M. (2018). Erzurum Çarşı Pazar, Eski Erzurum Çarşıları ve Üretim Mekanları. Çizgi Kitabevi.
Küçükuğurlu, M. (2020). Geçmişten Günümüze Erzurum Hanları. Zafer Ofset.
Küçükuğurlu, M. (2023). Tanzimat Dönemi Erzurum Vakıfları, Mustafa Hayâlî Defteri. Zafer Ofset.

Yazar Katkıları: Fikir-*; Tasarım-*; Denetleme-*; Kaynaklar-*; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi*; Analiz ve/ veya Yorum-*; Literatür Taraması-*; Yazıyı Yazan-*; Eleştirel İnceleme-*

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Author Contributions: Concept -*; Design-*; Supervision-*; Resources-*; Data Collection and/or Processing-*; Analysis and/or Interpretation-*; Literature Search-*; Writing Manuscript-*; Critical Review-*; Other-*

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Muğlalı Ali ve Divançesi

Ali of Muğla and His Diwance

Elanur

MİNDİVANLI

Bilim Uzmanı, Erzurum, Türkiye
e-mail: elanur_23_89@hotmail.com

Bu makale, 2022 yılında tamamlanan *Muğlalı Ali Divançesi* başlıklı Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi/Received: 19.05.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 30.06.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Elanur MİNDİVANLI
elanur_23_89@hotmail.com

Atrf /Cite this article:
Mindivanlı, E. (2023). Muğlalı Ali ve Divançesi. *ETÜT Dergisi*, 6, 59-71.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Osmanlı Devleti'nin siyasi ve sosyal açıdan önemli değişimler yaşadığı 19. yüzyıl, hiç şüphesiz edebî alanda da büyük değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir yüzyıldır. Bu değişimler kuşkusuz olarak toplumun var olduğu her bir alanı özellikle edebiyat sahasını da etkilemiştir. Bu dönemde edebiyat, önceki yüzyılın bir tekrarı olmaktan öteye gidememiştir. Bu dönemde edebî anlamda niteliğin düştüğü ve bir önceki yüzyılda yaşamış şair ve ediplerin tekrar edildiği; nicelik açısından şair sayısında ciddi bir artışın olduğu görülmektedir. Yine bu yüzyılda âşık tarzı söyleyiş, şehirlerde gelişen halk dili ve de dîvân tarzı söyleyişin birleşmesi ile ortaya çıkan Mahallileşme Akımı'nın iyice revaç bulduğu gözlenmektedir. 19. yüzyılda, Mahallileşme Akımı'nın adı sanı bilinmeyen temsilcilerinden biri de Çaylıoğlu Muğlalı Ali'dir. Edebiyat tarihlerinde ve tezkirelerde hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan Muğlalı Ali'nin 19. yüzyılda yaşadığına tanıklık eden yegane eseri Divançe'sidir. Divançe'sindeki biyografik kayıtlardan hareketle hakkında bilgi edinilebilen Muğlalı Ali'yi merkeze alan bu makalede, Muğlalı Ali'nin Divançesi'nden hareketle onun hayatına, edebî şahsiyetine ve Divançe'sinin şekil özelliklerine değinilecek; şiirlerinden bazı örnekler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Muğlalı Ali, Âşık Edebiyatı, Hayatı, Divançe.

Abstract

The 19th century, in which the Ottoman Empire experienced significant political and social changes, was undoubtedly a century of great change and transformation in the literary field. These changes have undoubtedly affected every area of society, especially literature. In this period, it is observed that the literary quality decreased, and the poets and literati of the previous century were repeated; however, there was a significant increase in the number of poets in terms of quantity. In 19th century, it is observed that the Localization Movement, which emerged with the combination of minstrel style discourse, folk language developed in the cities, and diwan style discourse, became more popular. In this century, one of the unknown representatives of the Neighborhoodization Movement is Çaylıoğlu Muğlalı Ali. The only work of Muğlalı Ali, about whom there is no information in literary histories and tezkires, which testifies that he lived in the 19th century, is his Diwance. In this article, which focuses on Muğlalı Ali, about whom information can be obtained from the biographical records in his Diwance, Muğlalı Ali's life, literary personality, and the formal characteristics of his Diwance will be discussed, and some examples of his poems will be presented.

Keywords: Ali of Muğla, Minstrel Literature, Life, Divance.

Giriş

19. yüzyıl, Osmanlı sahasında siyasi ve hukuki olarak köklü değişimlerin meydana geldiği bir yüzyıl olmuştur. Bu değişimler kuşkusuz olarak toplumun var olduğu her bir alanı özellikle edebiyat sahasını da etkilemiştir. Bu dönemde edebiyat, önceki yüzyılın bir tekrarı olmaktan öteye gidememiştir. Şairler orijinal olmaktan uzak, yapmacık bir üslubu benimsemişlerdir. Yine bu dönemde divan şiirinde etkili olan Mahallileşme Akımı devam ederken âşıklar da divan edebiyatının etkisi altında aruz ile şiirler yazmaya yönelmişlerdir. Bundan ötürü âşıklar, aruz ve heceyle karışık şiirler kaleme almışlardır. Bu dönemde yaşamış olup ve divançesi ile adından haberdar olduğumuz şairlerden biri de Muğlalı Ali'dir.

Çeşitli kaynaklardan yapılan araştırmalara rağmen kendisine ait herhangi bir biyografik bilgi bulunamayan Ali'nin hayatı hakkında edinebildiğimiz bilgiler, Divançe'sine dayanmaktadır. Eserin sonunda yer alan 1259/1843-4 tarihi ve oğlu Edhem'in 1275/1858-9 yılında doğumu üzerine kaleme aldığı manzumedan hareketle onun 19. yüzyılda yaşadığını düşünmekteyiz. Bu bilgelere ek olarak onun Muğlalı olduğu bilgisine de yine Divançe'den ulaşmaktayız. Hayatına dair bu iki unsurdan başka onun hayatı hakkında herhangi bir malumat bulunmamaktadır.

Muğlalı Ali'nin Divançe'si Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Koleksiyonu 18660 numarada bulunmaktadır. Bu nüsha dışında başka bir nüshası bulunmayan bu eser, sosyolojik açıdan olduğu gibi edebî anlamda da dönemine ışık tutmaktadır. Bu makalede söz konusu nüshadan yola çıkarak Ali mahlasıyla şiirler kaleme alan Çaylıoğlu Muğlalı Ali'nin hayatına, edebî şahsiyetine ve şiirlerinin biçim özelliklerine değinmeye gayret edeceğiz.

1. Hayatı

19. yüzyılda yaşadığını düşündüğümüz Ali'nin hayatı hakkında yaptığımız araştırmalara rağmen kaynaklarda herhangi bir biyografik bilgiye ulaşamadık. Onun hakkında malumat sunan yegâne kaynak Divançe'sidir ve biz de buradan hareketle Muğlalı Ali'nin biyografisine dair bazı malumatlara ulaşıyoruz.

Divançe'deki şiirlerde bulunan ibarelere dayanarak şairin adının Ali, lakabının ise Çaylıoğlu olduğunu şu beyitten öğreniyoruz:

Şöhretim Çaylıoğlu 'Alî'dir benim

Baħr-i muħiṭe qarışan ırmağ meskenim (94/2)

Şair, Muğlalı olduğunu yine bir başka dizesinde şu şekilde ifade etmektedir:

Mevlidimden su'âl idenler hele

Mevlidim livâ-i Menteşe'de diyâr-ı Muğla (94/1)

Muğlalı Ali'nin 18 Safer 1275/21 Eylül 1858 tarihinde Edhem adında bir oğlunun dünyaya geldiğini kaleme almış olduğu şiirindeki dizelerden öğrenmekteyiz:

Hüdâ'nın verdiği zât-ı mübhemiñ

Ṭıfl-ı nâzeninim diyu ad verdiğim Edhem'iñ

Velâdet etdiği eyyâmı demisiñ

Yetmiş beş senesi mâh-ı şaferü'l-hayriñ

On sekizinci günü dünyâya gelüp

Sitâre hâ-yı gîsû-dârîñ zuhûr vaḫti

Ali'nin hayatına dair edinebildiğimiz bilgiler Divançe'deki bu birkaç dizeden ibarettir. Müellif nüshası olduğunu tahmin ettiğimiz Divançe'nin sonunda yer alan temmet kaydında bulunan 125/1843-4 tarihinden yola çıkarak onun 19. yüzyıl şairi olduğunu ileri sürebiliriz. Fakat bu tarihi ferağ kaydı olarak değerlendirdiğimizde şairin oğlu için kaleme almış olduğu şiirdeki tarihle bir tezat oluşmaktadır. Bu sebeple ferağ tarihine ihtiyatla yaklaşmakla beraber her iki tarih de Muğlalı Ali'nin 19. yüzyıl şairlerinden olduğuna işaret etmektedir. Şiirleri muhteva ve şekil açısından incelendiğinde Ali'nin düzenli bir medrese eğitimi görmediği fakat tasavvuf kültürüne ait unsurlara aşina olduğu ileri sürülebilir.

2. Edebi Şahsiyeti

19. yüzyıl şairi olduğunu düşündüğümüz ve kendisi hakkında biyografik ve bibliyografik eserlerde hiçbir malumat bulamadığımız Muğlalı Ali'nin edebi şahsiyetini yine Divançe'sinden yola çıkarak ortaya koymaya çalışacağız.

Muğlalı Ali'nin içinde bulunduğu dönem, Osmanlı Devleti için en kritik ve en problemlidir. Bu kritik dönemde Osmanlı Devleti bir yandan Batı karşısında mevcudiyetini korumaya çalışırken diğer yandan da Batı'dan gelen düşünce sistemlerinin etkisinde kalarak hem siyasi hem de sosyal açıdan bazı değişim ve dönüşümler geçirmiştir. Bu değişim ve dönüşümler hiç şüphesiz ki edebiyat alanında da kendisini göstermiştir (Artun, 2014: 201; Şentürk, 2016, 613). Nitekim kaynaklar bu dönemin Türk edebiyat tarihinde şekil ve muhteva açısından ciddi değişim ve dönüşümlere sebep olduğunu ifade etmektedir (Artun, 2014: 200). Bu dönemde aynı zamanda divan edebiyatında Mahallileşme Akımı artarken, âşık şiiri divan edebiyatı etkisine daha fazla girerek halktan ve halk zevkinden uzaklaşma eğilimi göstermeye başlamıştır (Artun, 2014: 201; Kaya, 2014: 90). Bu yüzyıldaki âşıklar, daha çok Âşık Ömer ve Gevherî etkisinde kalarak aruz ölçüsünü, divan şiiri nazım şekillerini daha çok kullanmaya başlamışlardır. Bununla ilişkili olarak yazılan şiirlerde Arapça ve Farsça kelime ve terkip kullanımının oldukça yaygın olduğu görülmektedir (Artun, 2014: 200). Bu durumu Ali'nin Divançe'sinde de görmek mümkündür. Nitekim Muğlalı Ali, hece ölçüsü ile yazdığı şiirlerinde halk diline yakın bir üslupla benimserken aruzla yazdığı şiirlerinde Arapça-Farsça kelime ve tamlamaları yoğun bir şekilde kullanmıştır. Şiirlerinde genellikle dinî konulara yer veren Ali'nin zaman zaman hikmetli şiirler söylemeye gayret ettiği ve insanlara çeşitli nasihatlerde bulunduğu görülmektedir. Şu şiirler onun şiir üslubuna örnek olarak sunulabilir:

Ceddile cehd ide sülük ide gör bunda

Gider kıalmaz bak bu fırsat elde

Şoñra pişmân olmağ ne fâ'ide anda

Yüri nihâñi bir gence olagör mâlik (52/5)

Tutarsñ cãnla ' Ālī bu pendı

Bu pend ile bulur göñlüñ murādı

Deryāya irer bulan āb-ı Fırātı

Aldanma fenā dünyāya dil verme (30/9)

Bunlarıñ yüzi şuyına ' afv ide cürmüm Kırdgār

Çünkü ħasbe'l-beşer işledim cürm ü cināyet bī-şumār (108/7)

Mürīd oldur mu' ĩn oldur bu derde andadır dermān

Ehl-i derdiñ derdine şanma dermāni ħekīm ider (48/3)

Ali, her ne kadar bir âşık edebiyatı şairi edasında şiirler kaleme almış olsa da bazı şiirleri onun bir tekke şairi olduğuna işaret etmektedir. Eser dikkatli bir şekilde incelendiğinde Muğlalı Ali'nin tasavvufi bir yönü olduğu da aşikârdır. Fakat onun hangi tarikata bağlı olduğu yahut şeyhinin kim olduğu hakkında Divançe'sinde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte bir sufi edasıyla tasavvufi terimleri şiirlerinde kullandığını belirtmek gerekir. Bu terimler şiirlere bir derinlik katmayıp ikincil bir anlam dünyasına işaret etmemektedir. Aşağıdaki şiirler onun tasavvufi neşvesini gösterir mahiyettedir:

Diler vahdet bahârını bu keşretle şitâ ider

Diler bir zemherîr içre hemân ' ayn-ı bahâr ider (48/1)

Vahdeti keşretde bulan eylemez ' âşıkâ ziyân

İns ü ciniñ mañlûbdur işbu ' ilmiñ gâyeti (55/3)

Tutanlar râh-ı Hâk' da dâmen-i pîri

Erişdi menzile kalmadı geri

Ki pîrsiz kaç' olunmaz bu menâzil

Pîr eteğın tutanlar niçün kâldı geri (58/1)

Ali'nin, klasik anlayışa yakın ürünler vermeye gayret etmesine rağmen bu husus da çok başarılı olamadığı; çoğu zaman bir şairden beklenmeyecek anlam, kafiye ve vezin hatalarına düştüğü görülmektedir. Bu durum bizlere Divançe'nin müellif hattı ve belki de müsvedde nüsha olabileceğine işaret etmektedir. Zira bu yüzyılda âşıkların birçoğu okuryazardır nitekim bu âşıklar aynı zamanda eski geleneğe bağlı şiirler terennüm ederek âşıklık geleneğini sürdürmeye devam etmişlerdir (Artun, 2014: 201). Bu noktada Ali'nin Divançe'sindeki eksiklerin yahut var olan şekli kusurların varlığı onun tam bir medrese eğitimi alamamış olmasından kaynaklıdır denilebilir. Çünkü eseri incelediğimiz zaman hem hece hem de aruz ile yazılan şiirlerde kullanılan ölçü ve kafiyelerde ciddi hatalar bulunmaktadır. Yine yer yer şiirin kendi içerisinde ölçülerin değiştiğini yahut her beyit ya da mısra da belli bir ölçüde sabit kalınmadığını görmekteyiz. Tüm bunlar dönemin diğer şairleri ile kıyaslandığında Ali'nin usta bir şair olmaktan uzak olduğunu göstermektedir.

Divançe ile ilgili diğer bir husus ise manzumelerde görülen doldurma kelimelerin çokça yer alması, şiirlerdeki vezin değişiklikleri ve kafiye kusurları Ali'nin irticalen şiirler söyleyen bir halk şairi olabileceğine de işaret etmektedir. Fakat bu hususta kat'i bir şey söylemek pek mümkün görünmemektedir.

Tüm bu gözlemlerimizden yola çıkarak Ali'nin gerek klasik edebiyat sahasında gerekse halk edebiyatı sahasında iyi bir şair olarak kabul edilemeyeceğini belirtmek gerekir.

3. Divançe'nin Şekil Bilgisi

Divançe' de aruz ve hece ölçüsü bir arada kullanılmıştır. Eserde bulunan 109 şiirin 43'ü aruz ile yazılmış iken 10'u hece ölçüsü ile yazılmıştır. *Divançe'* deki 56 şiir ise ölçüsüz olarak kaleme alınmıştır.

Divançe' de 6 farklı aruz kalıbı kullanılmış olup bunlardan en çok kullanılan vezin, Hezec bahrinin en yaygın kalıbı olan *Mefâ'ülün / Mefâ'ülün / Mefâ'ülün / Mefâ'ülün*'dür. Bu vezin *Divançe'* de 31 farklı şiirde kullanılmıştır. Aruz ile yazılan şiirler çoğunlukla kendi içinde tutarlı olmayıp çeşitli kusurları ihtiva etmektedir. İmale ve zihaf gibi aruz kusurlarının yanı sıra fazla yahut eksik hece kullanımından ötürü çoğu zaman vezin aksamalarına rastlanmaktadır. Bu aksaklıklar kimi zaman tamir edilmekle beraber çoğu zaman aksaklıkların tamir edilmesi mümkün olmamaktadır. Örneğin *Mefâ'ülün / Mefâ'ülün / Mefâ'ülün / Mefâ'ülün* aruz kalıbıyla yazılan şiirin ilgili beytinin ilk mısraının son tefilesinde iki hecenin fazla olmasından dolayı vezin aksamaktadır:

Deryā-yı vaḥdetde ğavvās olanlar dürr-i ma‘ rifet şaḫlar

Vīrānede bulunan cānā genc-i bī-pāyān şaḫlar (3/5)

Divançe' de hece ölçüsüyle yazılmış olan şiirlerde genel itibarıyla 7'li, 8'li, 11'li, 16'lı kalıpları kullanılmıştır. Fakat hece ölçüsü ile yazılan şiirlerin durumu da aruz vezni ile kaleme alınan şiirlerden pek farklı değildir. Hece ölçüsü ile kaleme alınmış şiirlerin hece sayılarında da -tıpkı aruzdaki gibi- tam bir tutarlılık görülmeyip eksik ya da fazla hece kullanıldığına tesadüf olunmaktadır. Örneğin aşağıdaki şiirde ilk 6 dörtlük, 8'li hece ölçüsü ile yazılmışken bu manzumenin son 3 dörtlüğü 11'li hece ölçüsü ile kaleme alınmıştır. Şiirlerde karşımıza çıkan kusurlardan bazıları şöyledir:

8'li hece ölçü ile yazılmış olan bu şiirin son mısraı 11 heceden meydana gelmektedir.

Ki küllü men ‘ aleyhā fān

Ḥaber verdi bize Ḳur’āñ

Ki gerçektir buña inan

Aldanma fenā dünyāya dil verme (30/4)

Yine 11'li hece ölçüsü ile yazılmış olan şiirin üçüncü mısraı 12 heceden oluşmaktadır.

Keselim ‘ ırķını nefis-i bed-ḥ‘āhiñ

Bildirelim ruḫa ‘ ilmin Allāh’ñ

Ḥaydin ala bu gönül meşel bir şāhiñ

Böyle bir tevḫiñ refiḫ et bize (75/2)

Makalede sadece birkaçını örnek olarak verdiğimiz bu eksiklikler/fazlalıklar yahut vezin hataları eser boyunca devam etmektedir. Tüm bunlardan yola çıkarak Çaylıoğlu Muğlalı Ali'nin, şiirlerinde daha çok anlamı ön planda tutarak şiirler yazmaya gayret ettiğine yahut ilhama önem vererek irticalen şiirler söyleyen bir şair olabileceğine işaret etmektedir.

Ahengin ve Türk şiirinin en önemli iki unsuru olan kafiye ve redif kullanımında, Ali'nin hem aruzla hem de heceyle yazdığı şiirlerinde çok da başarılı olmadığı görülmektedir. Nitekim şiirlerinde kafiye ve redif kullanımını çoğu zaman göz ardı edip redif ile kafiye yaptığı görülmektedir. Kafiyenin çoğu zaman manzumenin tamamında bir tutarlılık arz etmediği de dikkat çeken bir diğer husustur. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda Ali'nin kafiye hususunda da pek başarılı olmadığını ifade etmek gerekir. Örneğin, aşağıya aldığımız beyitlerde sadece redif üzerinden kafiye yapıldığı görülmektedir:

Ḳarabāğ ittişālinde çayrlar sebze-zār olmuş

Gönül ‘ aşķ-ı ilāhīde bugün āşüfte-ḫāl olmuş (13/1)

Yā İlāhī yaḫ beni ‘ aşķ u maḫabbet nārına

Tā maḫabbet ile bulam ṭođrı yol dergāhına (76/1)

Hece ölçüsü ile yazdığı şiirlerde Muğlalı Ali, çoğunlukla tam ve zengin kafiye kullanmıştır. Kullanılan kafiye çeşitleri yer yer aksamakta yahut şiir içinde değişkenlik göstermektedir. Şairin zaman zaman bir şiirin içinde hem tam hem de zengin kafiye kullandığı; tıpkı aruz ile yazdığı şiirlerindeki gibi redif ile kafiye oluşturduğu görülmektedir.

Divançe' de kullanılan nazım şekilleri ise gazel, mesnevi ve terci-i benddir. *Divançe*, klasik tertibin dışına çıkarak 4 beyitlik bir gazelle başlamıştır. Gazellerin konu itibarıyla dinî içerikli olup türü itibari ile tevhit ve münacat olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte na't ve çeşitli konular üzerine yazılmış gazelleri de bulunmaktadır. *Divançe'* de bulunan aşağıdaki şiir tevhit türüne örnektir:

Ḥudādır mebde-i 'ālem hüve'l-Evvel hüve'l-Āḥir
Ḥudādır maḳşad-ı ādem hüve'l-Bātin hüve'z-Zāhir

Eger enfüs eger afāk görünen oldurur bir baḳ
Saña senden açılsa bāb hüve'l-Bāhir hüve'l-Ḳāhir

Kimiñdür görünen yüzler ki bu yüzde gören gözler
Ḳamu gözler anı özler hüve'l-Nāzir hüve'l-Manzūr

İdüp sālikleri irşād vişāli ile kıldı şād
Elemlerden idüp āzād-ı hüve'l-Ḳādir hüve'l-Maḳdūr

Kimiñdür görülen işler kimiñdür bunca cünbüşler
Ki her yüzde işin işler hüve's-Sātir hüve'l-Mestūr

Bu 'Ālī kemtere iḥsān iden oldur Ġani Sübhān
Ki iḥsānı cümleye şâyān hüve'l-Ġāfir hüve'l-Maḡfūr

*Divançe'*deki 71 numaralı şiir ise na't türüne bir örnektir:

Rāh-ı Ḥaḳ'da reh-nümādır sālikleriñ rüşengeri
Dil levḫiniñ şayḳalıdır ehl-i dilin himmetleri

Tut dāmenin 'aşıklarıñ kıl ḥidmetin şadıklarıñ
Ma' nevi Mi' rāc'a yoldur şadıklarıñ şoḫbetleri

Her kim irer bu şoḫbete vuşlat bulur hem firḳate
Vāşıl olup ol ḥazrete dā'im olur rütbeleri

...
Muştafā'nıñ varışları dā'im açık dergāhları
Her kim gelür bu meclise şâyāndır ni' metleri

Ehl-i diller şoḫbetinden dūr olma 'Ālī dem-be-dem
Bunlar durur ehl-i kerem yār eylemez yārānları

*Divançe'*de vezinsiz olarak yazılmış bir Elifnāme bulunmaktadır:

Elif İlāhī cümlemin ma'būd sensin ey Ḥudā
Be Bir üç ḥāke iḥsān eylediñ bunca 'aḫā

Te Tövbesini ḳabül ḳıl saña 'āşiniñ şehā
Şe Şenā vü raḥmed ü bī-ḥad sañadır ey pür 'aḫā

Cim Cemāli pākiñi ḳılam 'aşıklardan cüdā
Ḥa Ḥabībiñ ḥürmetine baḳma cürmin 'aşıḳıñ

.....

Ye Yarın meskenimiz kılma ol livā³-i şāh gününden cüdā
Çün yaratdñ anı kıldñ zāt-ı pāke aşinā

*Divançe'*de çeşitli edebî sanatlara da rastlanmaktadır. Ali, şiirlerinde en fazla teşbih ve iktibas sanatlarını kullanmakla beraber yer yer telmih sanatına da başvurmuştur. Kullanılan edebî sanatlarla ilgili örnekler şöyledir:

Ali, kendini bülbüle benzeterек cevri ü cefadan bülbül gibi feryat ve figan ettiğini dile getirmiştir.

Fiğān etmez mi bülbüller gülistāne erişdikde
Ki bir şūrīde bülbül-veş ‘aceb efgāne düşdüm ben (17/4)

Bir başka beyitte ise Ali, âşıkların pervane gibi ateş etrafında dönmesini istemiş ve kendisini aşk oduna atan bülbüle benzetmiştir.

Pervāne-veş dönsün dönen yansun bu nāre cān u ten
Bülbül gibi ‘aşk odına ‘Ālī yanarsın gel berü (21/4)

Ali, iktibas sanatı ile salikin “Küllī şeyéin hĀlikün” ayetinin rehberliğinde seyr ü sülük etmesini ve bu geçici olan dünyaya aldanmayıp sonsuz olana sığınmasını öğütlemek üzere kullanmıştır (Yılmaz, 2013: 393):

Küllī şey’in hĀlikün hakimin giyüpdür sâlikā
Gel gel fenāya eyleme beķāya eyle ilticā (36/2)

Ali bir başka beyitte ise nâkıs iktibas ile nâkıs iktibas yapılarak Allāh’a gönülden bağı olan aşğın Allāh tarafından korunacağını dile getirmiştir (Keleş, 2013: 27):

Ĥaķ’ı cāndan seven ‘āşık gece gündüz unutmaz hıç
Ki *lā-ħavfun* ‘aleyhimle kılar ĥaķ bunları iħfāz (42/4)

*Divançe'*deki bir diğeri sanat ise iade sanatıdır:

Küllī şey’in ĥālikun ĥükümün giyüpdür sâlikā
Gel gel fenāya eyleme beķāya eyle ilticā

İlticāsı ism-i Ĥaķ olsa [e]ger bir meskenin
Meskeni olsa ‘aceb mi dünyāda dārü’l-beķā

4. Muğlalı Ali Divançesi’nden Örnek Şiirler

1

Mefāī¹ lün / Mefā¹ ilün / Mefā¹ ilün / Mefā¹ ilün

1 Gönül bir dem karar etmez ĥayāl-i yāre düşdüm ben
İçüp cām-ı ezel ‘aşkı yanar bir nāre düşdüm ben

Bu keşret ‘āleminde şandılar sevķ u ticāretde

Bu sevķ u mağrifet içre ‘ aceb bir kâre düşdüm ben

- 3 Meferrler muħakķıklar Ĥudâ ‘ ilminde ‘ âcizdir
Bu ‘ ilm-i ma‘ firet içre ‘ aceb bir ĥâle düşdüm ben

Fiğân etmez mi bülbüller gülistâne erişdikde
Ki bir şūrīde bülbül-veş ‘ aceb efgâne düşdüm ben

- 5 Açılmış ĝonceler gördüm o yârīñ bāğ-ı ĥüsnünde
Anıñçün her seħerler nâle vü efgâne düşdüm ben

Ėamu eşyâ sürüp yüzler o dergâha seħerlerde
Anıñçün cinsi mişli yok devâsız derde düşdüm ben

- 7 Ėalan deryâ-yı ĥayretde bulur mı ĥiç kenâr ‘ Ālī
Anıñçün ĥa‘ rı yok deryâ-yı bī-pâyâne düşdüm ben (5a/17)

2

Müstef ilün / Müstef ilün / Müstef ilün / Müstef ilün

- 1 Cennet içinde cennete girmek dilerseñ gel berü
Gülzâr içinde gülşene irmek dilerseñ gel berü

Cennet seniñ cânıñdurur gülşen seniñ göñlüñdurur
Ėonce senin feyziñdurur dirmek dilerseñ gel berü
- 3 Cennet saña hâzırdurur Mevlâ sanâ nâzırdurur
Dâ’im cemâli nūrını görmek dilerseñ gel berü
- 4 Pervâne-veş dönsün dönen yansun bu nâre cân u ten
Bülbül gibi ‘ aşķ odına ‘ Ālī yanarsıñ gel berü (5b/21)

3

11’li hece ölçüsü

- 1 Bilüp cürmüm ĥapuna ‘ afve geldim
Kerem eyle bizi reddetme âħir

Sürüp yüzler bugün dergāha geldim

Kerem eyle bizi reddetme āḥir

Varan yollar saña ḳuldan ḥaḫādır

Ḳula senden gelen her dem ‘aḫādır

Bi-ḥaḫḳ-ı nūr-ı pāk-i Muḫḫafā’dır

Kerem eyle bizi reddetme āḥir

3 Çü şeyḫān eyledi fermānıñı red

Anuñçün oldu mel‘ün-ı müebbed

Bilüp Ādem suçun oldu müeddeb

Kerem eyle bizi reddetme āḥir

Yitirdi niceler yolun varlık yüzünden

Ayırdı niceler izin kāmīl izinden

Bizi ayırma sen mürḫid izinden

Kerem eyle bizi reddetme āḥir

5 Bu yolda nefis ile ḥālīm mükedder

Hidāyet ḳıl olam aña muḫaffēr

Bi-ḥaḫḳ-ı sırr-ı pāk-ı ḫāh-ı Ḥayder

Kerem eyle bizi reddetme āḥir

6 Ḳılur ‘Ālī saña her dem maḫabbet

Sen et anı zümre-i merdāne hem-zād

Edüp lüḫfuñ ile her dem hidāyet

Kerem eyle bizi reddetme āḥir (6b/26)

4

12’li hece ölçüsü

1 Tefriḫa bezminde kerem olsa zamāñ

Açulur elbet ‘āḫıḫa dārü’l-emān

Bulmadım yol vaḫl-ı cānāna diyü

Olma nedāmetle ey dil peḫīmān

Anıñ meydān-ı ‘aşkında eyle cevlan
 Ki tā kim kıpasın top ile çevgāñ
 Degerini yoķ yere ħārmān şavurma
 Ele girmez cihādsız kūy-ı cānān

- 3 Gel cihād-ı ekber et emmāre nefse
 Ki maḥşerde gezersin sonra sekrān
 Arayup bul evvel bir dil düşen zamīri
 Yüzüñ sür dāmenine ‘Ālī her ān (14a/57)

5

Mefā’ ilün / Mefā’ ilün / Mefā’ ilün / Mefā’ ilün

- 1 Ĥudā raḥm eyleyüp ‘abd-ı faķırāne
 Bildirüp sırr-ı esmāyı erişirdi müsem māya

 Başıret gözünü açdı keremden ol kerem-kānı
 Neler izhār ider Mevlā nazār kıldıķca ekvāne

 3 Cihānde cümle mevcūdāt aña kılluķda hep dā’im
 Lisānınca ider tesbīḥ dehān aşdıķca Mevlā’ya

 Nebātāt u gerek ḥayvān gerek mūr u gerek arslan
 Kıamu tesbīḥle yeksān teveccühde o Subḥāna

 5 Niçün ġafletdedir insān ki zıkr etmez Ĥudā ismin
 Tecelli ism-i Raḥmān’dan kılar dā’im bu ekvāne

 6 Cān u dilden gel ey ‘Ālī Ĥudā ismini zıkr eyle
 Raḥīm ismiñ tecellisi kıılır elbette ‘uķbāya (26b/99)

Sonuç

Bu makalede Muğlalı Alı’nın divançesinden yola çıkarak hayatı, edebî şahsiyeti ve yaşadığı dönem hakkında düşüncelerimizi sunmaya çalıştık. Eserin temmet kaydında geçen 1259/1843-4 tarihi ve oğlu Edhem için yazdığı şiirdeki 1275/1858-9 tarihinden yola çıkarak onun 19. yüzyıl şairi olduğu kanaatine vardık.

Alı’ye dair biyografik kaynaklardan hiçbir malumat bulamamıza rağmen divançede kendisi hakkında birkaç malumat vermiştir. Bu bilgiler ışığında onun Muğla’da yaşadığını ve kendisinin Çaylıoğlu olarak bilindiğine

ulaşabilmektedir. Bunların haricinde şahsi hayatına dair malumatlar bulunmamaktadır. Yine kendisinin edebî şahsiyetini hakkında *Divançe'*sinden hareketle yorum yapabilmektedir. Eseri bir bütün olarak incelediğimizde kendisinin çok iyi bir eğitim almadığı kanısına vardık. Buna rağmen aruz ile şiirler yazmıştır. Bu şiirlerin birçoğunda ciddi aruz kusurları bulunmaktadır. Bu durumun onun iyi bir eğitim almamasından kaynaklandığını düşünmektedir. Onun şiirlerinde tasavvufi terimlerin ve hatta ayet ve hadis iktibaslarının yoğun olması münasebetiyle bir mutasavvıf olduğu kanısındayız. Nitekim onun tasavvufi yönüne şiirlerden yola çıkarak kani olmamıza rağmen bağlı oluğu tarikat yahut şeyhi hakkında eserinde herhangi bir iz bulunmamaktadır.

Ali, aruz vezni ile yazdığı şiirlerin yanı sıra hece vezni ile yazmış şiirleri de bulunmaktadır. Bu şiirlerde de aruz vezni ile yazılmış şiirlerde olan kusurlar bulunmaktadır. Aynı zamanda hece ile yazdığı şiirlerinde bulunan doldurma sözcükler kullanması ve dönemin özelliklerini de göz önünde bulundurarak onun bir aşık edebiyatı şairi olduğu öngörülmektedir. Hece ile yazdığı şiirlerinde ağırlıklı olarak din-tasavvufi özellik taşımaktadır.

Kaynaklar

- Akkuş, M. (2008). *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası*. Fenomen Yayıncılık.
- Artun, E. (2014). *Türk Halk Edebiyatına Giriş*. Karahan Kitapevi.
- Baba, S. (1998). *Tasavvuf Terimleri*. Heten Keten Yayınları.
- Canım, R. (2010). *Divan Edebiyatında Türler*. Grafiker Yayınları.
- Cebecioğlu, E. (1997). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimler Sözlüğü*. Rehber Yayıncılık.
- Dilçin, C. (2004). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu.
- İpekten, H. (2014). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. Dergâh Yayınları.
- Kaya, D. (2014). *Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimler Sözlüğü*. Akçağ Yayınları.
- Keleş, R. (2013). *Divan Şiirinde Lafzî Âyet ve Hadis İktibasları* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Levend, A. S. (2018). *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*. Dergâh Yayınları.
- Oğuz, Öcal vd. (2015). *Türk Halk Edebiyatı*. Grafiker Yayınları.
- Onay, A. T. (2021). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Saraç Y. (2014). *Klâsik Edebiyat Bilgisi*. Gökkube Yayınları.
- Şentürk, A. A. & Kartal, A. (2016). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. Dergâh Yayınları.
- Taşkesenlioğlu, L. (2017) Divan Edebiyatında Elifnameler ve Bilinmeyen İki Elifname Örneği. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 58, 159-202.
- Yılmaz, M. (2013). *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*. Kesit Yayınları.

Yazar Katkıları: Fikir-*, Tasarım-*, Denetleme-*, Kaynaklar-*, Veri Toplanması ve/veya İşlemesi*, Analiz ve/ veya Yorum-*, Literatür Taraması-*, Yazıyı Yazan-*, Eleştirel İnceleme-*

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Author Contributions: Concept -*, Design-*, Supervision-*, Resources-*, Data Collection and/or Processing-*, Analysis and/or Interpretation-*, Literature Search-*, Writing Manuscript-*, Critical Review-*, Other-*

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Eyüp
KUL

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Tarih Bölümü,
Rize-Türkiye
e-mail: eyupkul@gmail.com

Geliş Tarihi/Received: 18.05.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 29.06.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Eyüp KUL
eyupkul@gmail.com

Atrf /Cite this article:

Kul, E. (2023). Kul, E. (2023). *Makedonya'da Yayınlanan İki Kitap Vesilesi ile: Salim Kadri Kerimi'nin "II. Dünya Savaşı Sonrası Makedonya Türklerinin Türkiye'ye Göçü" ve "Yücel Teşkilatının Kaderi- Yücelcilere Karşı Yürütülen Yargı Süreci" Adlı Kitaplarına Dair* [Review of *II. Dünya Savaşı Sonrası Makedonya Türklerinin Türkiye'ye Göçü ve Yücel Teşkilatının Kaderi- Yücelcilere Karşı Yürütülen Yargı Süreci*, by S. K. Kerimi]. *ETÜT Dergisi*, 6, 72- 79.

Kitap 1 Bilgi/Book 1 info:

Yazar /Author: Salim Kadri Kerimi
Kitap Adı/Book Title: *II. Dünya Savaşı Sonrası Makedonya Türklerinin Türkiye'ye Göçü*
Dil/ Language: Makedonca/Macedonian
ISBN: 978-608-231-374-0

Kitap 2 Bilgi/Book 2 info:

Yazar /Author: Salim Kadri Kerimi
Kitap Adı/Book Title: *Yücel Teşkilatının Kaderi- Yücelcilere Karşı Yürütülen Yargı Süreci*
Dil/ Language: Makedonca/Macedonian
ISBN: 978-608-66368-3-8

This article checked by

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
Noncommercial 4.0 International License.

Makedonya'da Yayınlanan İki Kitap Vesilesi ile: Salim Kadri Kerimi'nin "II. Dünya Savaşı Sonrası Makedonya Türklerinin Türkiye'ye Göçü" ve "Yücel Teşkilatının Kaderi- Yücelcilere Karşı Yürütülen Yargı Süreci" Adlı Kitaplarına Dair

On the Occasion of Two Books Published in Macedonia: Salim Kadri Kerimi's "The Migration of Macedonian Turks to Turkey after World War II" and "The Fate of Yücel Organization - The Judicial Process Against Yücelists"

Giriş

Osmanlı Türkleri, 1352 yılında Gelibolu'ya adım atarak Balkan siyasetinde yerini almıştır. Sultan I. Murad'ın daha şehzadeliği sırasında 1361 yılında zapt ettiği Edirne'nin ardından akınları sıklaştıran Osmanlılar, Sofya merkezli fetih siyasetini Balkan coğrafyasında sağ, orta ve sol kol olmak üzere üç yönde devam ettirmiştir. Nitekim günümüz Makedonya'sına bağlı İştib, Manastır, Pirlpe ve Ohri, Sultan I. Murad döneminde ele geçirilmiş, ülkenin hâlihazırdaki başkenti Üsküp de 6 Ocak 1392 tarihinde fethedilmiştir (İnalçık, 2019:45; İnalçık, 2008:233; İnbaşı, 2015:808; Ѓорѓиев-Николова, 2008:11; İnbaşı, 2012:377). 500 yıldan daha uzun bir süre Osmanlı hâkimiyeti altında ve Anadolu'nun ayrılmaz bir parçasını oluşturan bölge, I. ve II. Balkan savaşlarını takip eden süreçte Osmanlı egemenliğinden çıkmış ve ardı ardına farklı devletler ve sistemler tarafından idare edilmiştir. Nitekim 1913-1915 Sırp, 1915-1918 Bulgar, 1918-1929 Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, 1929-1941 Krallık Yugoslavya'sı, 1941-1944 Makedonya'nın Mihver Devletleri tarafından işgali, 1944-1991 yılları arasında Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti (Yugoslavya) ve 1991 yılı sonrasında ise Makedonya Cumhuriyeti/Kuzey Makedonya Cumhuriyeti bu devletleri oluşturmuştur (Hacısalıhoğlu, 2003:441-442). Bu hızlı dönüşüm sürecinde meydana gelen olayların tarihi arka planı, Makedonya'da ilki 2021 yılında, ikincisi 2022'de yayımlanan ve tanıtıma konu olan bu iki eserin kaleme alınmasına neden olmuştur. Osmanlı Türkleri, 1352 yılında Gelibolu'ya adım atarak Balkan siyasetinde yerini almıştır. Sultan I. Murad'ın daha şehzadeliği sırasında 1361 yılında zapt ettiği Edirne'nin ardından akınları sıklaştıran Osmanlılar, Sofya merkezli fetih siyasetini Balkan coğrafyasında sağ, orta ve sol kol olmak üzere üç yönde devam ettirmiştir. Nitekim günümüz Makedonya'sına bağlı İştib, Manastır, Pirlpe ve Ohri, Sultan I. Murad döneminde ele geçirilmiş, ülkenin hâlihazırdaki başkenti Üsküp de 6 Ocak 1392 tarihinde fethedilmiştir (İnalçık, 2019:45; İnalçık, 2008:233; İnbaşı, 2015:808; Ѓорѓиев-Николова, 2008:11; İnbaşı, 2012:377). 500 yıldan daha uzun bir süre Osmanlı hâkimiyeti altında ve Anadolu'nun ayrılmaz bir parçasını oluşturan bölge, I. ve II.

Balkan savaşlarını takip eden süreçte Osmanlı egemenliğinden çıkmış ve ardı ardına farklı devletler ve sistemler tarafından idare edilmiştir. Nitekim 1913-1915 Sırp, 1915-1918 Bulgar, 1918-1929 Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, 1929-1941 Krallık Yugoslavya'sı, 1941-1944 Makedonya'nın Mihver Devletleri tarafından işgali, 1944-1991 yılları arasında Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti (Yugoslavya) ve 1991 yılı sonrasında ise Makedonya Cumhuriyeti/Kuzey Makedonya Cumhuriyeti bu devletleri oluşturmuştur (Hacısalihoglu, 2003:441-442). Bu hızlı dönüşüm sürecinde meydana gelen olayların tarihi arka planı, Makedonya'da ilki 2021 yılında, ikincisi 2022'de yayımlanan ve tanıtıma konu olan bu iki eserin kaleme alınmasına neden olmuştur.

Özellikle 1943 yılında Yugoslavya Antifaşist Ulusal Kurtuluş Konseyi'nin (AVNOJ) Yayçe'deki toplantısında her milletin kendi dilini, dinini, kültürünü, bayrağını serbestçe kullanmasını içeren kararı (Bozkurt, 2010:53), Makedonya'yı da etkilemişti. Bu karar çerçevesinde temelleri atılan ve ortak mensubiyete vurgu yapan Mareşal Yosib Broz Tito'nun önderliğinde Yugoslavya Devleti, başkenti Üsküp olan Makedonya'yı altı eşit federal devlet statüsü ile bünyesine katmıştı. Bu süreçte Makedonya'daki Türkler, Yugoslavya'nın kuruluş felsefesindeki eşitlikçi söylemin etkisi ile de çoğunluğunu öğretmenlerin oluşturduğu Yücel Teşkilatı önderliğinde bir araya gelmişti. Bu teşkilat üyeleri Türkçe yayın yapan Birlik Gazetesi'ni çıkardığı gibi (Orman, 1975:187-189) Tefeyyüz İlköğretim Okulu'nu Üsküp'te açarak Türkçe eğitimin temellerini atmış, müfredatlarında milli duyguları geliştirecek içerikler hazırlamış, öğretmen adaylarına pedagojik eğitim vermek suretiyle Türkçe öğretime önemli katkı sunmuştu (Türksoylu, 2020:85, 102-112). Bunun yanı sıra Türkçe radyo yayını ve pek çok önemli kitabının yurtdışından getirilerek dağıtımını sağlamıştı. Ancak 1947 yılından itibaren Sosyalist rejim tarafından ülke için tehlikeli unsur olarak nitelenen teşkilat üyelerinin önde gelenlerinin idamı Makedonya Türkleri arasında toplumsal bir travma meydana getirmişti (Çalışkan, 2014:141-143).

Temelde 1945 sonrası Yücel Teşkilatı ve Yücel Teşkilatı üyelerinin idamı sonrasında Türkiye'ye doğru yaşanan büyük göç dalgası üzerinde duran bu çalışmaların yazarı Salim Kadri Kerimi, 1950 yılında Resne'ye bağlı, Gorna Bela Crkva köyünde doğmuştur. İlköğrenimini memleketinde, liseyi Struga ve Debre'de tamamladıktan sonra Üsküp Felsefe Fakültesi'nden mezun olmuş, Makedonya Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı görevlisi olarak 1979-1991 kadar Makedonya'nın Dış İlişkiler Sekreteryası'nda ve 1991-2014 yılları arasında ise Dışişleri Bakanlığı'nda olmak üzere 35 yılı aşkın bir süre görev yapmıştır (Kerimi, 2022: 354-362). Yazar, emekliliğinin ardından kurduğu kişisel blog sayfası başta olmak üzere, çeşitli mecralarda Türkçe, Makedonca, Arnavutça, Sırpça, Boşnakça ve İngilizce dillerinde olmak üzere tarih, demografi ve diplomasi konularında yüzün üzerinde yazı kaleme almıştır (<https://salimsblog.wordpress.com/blog/>, Erişim Tarihi: 14 Mayıs 2023).

Yazarın bu çalışmalarına ilaveten ilki 2021 yılında *II. Dünya Savaşı Sonrası Makedonya Türklerinin Türkiye'ye Göçü* ve ikincisi bir yıl sonra *Yücel Teşkilatının Kaderi - Yücelcilere Karşı Yürütülen Yargı Süreci* adları altında iki kitap yayınlamıştır (Kerimi, 2021; Kerimi, 2022). Bu yazının yazılma sebebini de teşkil eden bu iki eserin kaleme alınma nedeni, yazar tarafından farklı şekillerde açıklanmaktadır. İlk olarak Üsküp, Belgrad ve Tiran'daki çeşitli arşivlerde araştırma yaptığı sırada Yücel Teşkilatı'na verilen cezaların ve teşkilatın dört liderinin idam edilmesinin Türklerin bölgeden göç etmesindeki büyük etkisini fark ettiğini ve Makedonya vatandaşı, tarihçisi ve Makedonya Türk toplumunun bir mensubu olarak bu trajik olaylara daha fazla ışık tutmak için araştırma çalışmalarına başladığını dile getirmektedir. Makedonya'daki Türklerin ve diğer Müslüman nüfusun göçü hakkında yazılan kitap ve makalelerin konuyu açıklamaktan uzaklığı da yazarın eserleri kaleme almasındaki ikinci sebeptir¹. Kerimi, Yücel Teşkilatı ile ilgili yazdığı kitabının girişinde de ifade ettiği üzere, konu ile ilgili

¹ Kerim Lita'nın Arnavutça kaleme aldığı eserde Arnavut nüfusunun göçünü ele aldığı, Türkler ve bu nüfusun göçü ile ilgili olarak yanlış ve yanıltıcı bilgiler sunduğu; Aneta Svetieva, Violeta Açkovska, Borçe İlievski, Todor Çepreganov, Stoyan Kiselinski, Mihaylo Minovski ve diğer birkaç yazar tarafından geçmişte Makedon dilinde bu konuyla ilgili çeşitli makaleler yayınlanmakla birlikte Aneta Svetieva dışındaki diğer Makedon yazarların, gerçekleri tam olarak ortaya koymadıkları; Abdülmecid Nuredin'in söz konusu meselenin sadece belirli yönlerini ele aldığı iki kitabı dışında, Makedonyalı Türk tarihçiler, yazarlar ve gazetecilerin söz konusu soruya yeterince ilgi göstermedikleri

katıldığı toplantılarda, toplantıya iştirak eden organizatörler ve konuşmacılarının mevcut bilgileri tekrarlayan olgulara odaklanmış olmasını (Керими, 2022:11) da bu çalışmaya başlamada etkili sebepler arasında ifade etmektedir.

Her iki kitap da Makedonca olarak kaleme alınmıştır. Yazar, eserleri Makedonca yazmasına sebep olan asıl olayı ise “Türkçe bilmeyenlerin dahi okuyabilmesini ve Makedonya Türkleri için önemli olan bu konulardaki bilgi ve görüşlerimin Makedonya’daki ilgili kurum ve kişiler tarafından tanınmasını sağlamak” (Иселувањето на Турците..., Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2023) olarak açıklamaktadır. Salim Kadri Bey, Makedonca, Sırpça, Arnavutça ve İngilizce dillerini bilmesi hasebiyle, bu dillerde yazılan kaynakları da eleştirel bir gözle eserlerinde kullanmıştır².

Kitapların Bölümleri

II. Dünya Savaşı Sonrası Makedonya Türklerinin Türkiye’ye Göçü	Yücel Teşkilatının Kaderi-Yücelcilere Karşı Yürütülen Yargı Süreci
Balkanlardan Türklerin Göçlerinin Temeli	Vardar Makedonya’sında Türk Nüfusu
Krallık Yugoslavya’sının Türkiye ve Arnavutluk ve FHC Yugoslavya ile Sosyalist Yugoslavya’nın Müslümanlara Yönelik Politikası ve Tutumu	Yücel Teşkilatının Oluşumu ve Faaliyetleri
Türklerin İkinci Dünya Savaşı Sonrası Makedonya’dan Göçü	Yücelcilerin Yargılama Süreci
Bazı yazarların II. Dünya Savaşından Sonra Makedonya’dan Türkler ve diğer Müslümanların Türkiye Cumhuriyeti’ne Göçlerine İlişkin Görüşleri	Bazı Politikacıların ve Diğer Kişilerin Yücelcilere Karşı Kampanyadaki Rolü ve Sonuçları
II. Dünya Savaşı Sonrası Makedonya’daki Türklerin ve Diğer Müslümanların Şahitlikleri	Yücelciler Hakkındaki Mahkeme Süreci Aşamalarındaki Dış Faktörlerin Etkisi
II. Dünya Savaşı Sonrası Makedonya’dan Türkiye’ye Göç Eden Türkler ve Diğer Müslümanların Şahitlikleri Çerçevesinde Kaleme Alınan Yazılar	Yücel Örgütü Üyelerini Yargılama Sürecinde Yurtiçi ve Yurt Dışındaki Bazı Medya Organlarının Rolü
Son Bulgular ve Gözlemler	Yücel Üyelerinin Yargılanması ile İlgili Yazılan Eserlerinin Analizi
Ekler	Son Bulgular ve Gözlemler

ve Makedonya’dan Sabina Paçariz’in ise sadece Sancak bölgesinden Müslüman nüfusun göçünü konu alan çok kapsamlı bir İngilizce kitap yayınladığı yazar tarafından belirtmektedir. “Иселувањето на Турците беше смислена политика: Интервју со историчарот Салим Керими”, www.nezavisen.mk/iseluvaneto-na-turcite-beshe-smislena-politika-intervju-so-istoricharot-salim-kerimi/, Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2023.

² 2016 yılında araştırma incelemelerde bulunmak üzere bulunduğum Üsküp/Makedonya’da, Makedonya Bilim ve Sanat Akademisi Kütüphanesi’nde (MANU) tanıştığım ve neredeyse üç ay her gün birlikte çalıştığım Salim Bey’in özverili çalışmasına şahit olmuştum. Kitapları yazmak için büyük bir mesai harcayan Salim Bey, hâlihazırda başta Makedonya olmak üzere diğer Balkan ülkelerinde ve çeşitli platformlarda konuyu gündemde tutmaktadır.

Tabloda da görüldüğü üzere ilk eser Türkler başta olmak üzere bölgedeki Müslüman nüfusunun göç ettirilmesi amacıyla yürütülen faaliyetler ve bu faaliyetlerin sonucunda bölgeden Türkiye'ye yaşanan göçlerin değerlendirilmesine odaklanmaktadır. İkinci eser ise doğrudan Yücel Teşkilatı ve bu teşkilat mensuplarının faaliyetleri, yargılama süreçleri ve akıbetleri ile bu konu hakkında kaleme alınan eserlerin analizini konu edinmektedir.

“II. Dünya Savaşı Sonrası Makedonya Türklerinin Türkiye'ye Göçü” adlı eser³, yazar tarafından ilk olarak yayımlanan kitap olmakla birlikte, aslında göçün arka planında Yücel Teşkilatı'nın başına gelenleri de konu edinen bir çalışmadır. Nitekim Yücel Teşkilatı'nın başına gelen idam olaylarının ve bu idam hadisesi sonrasında yaşanan propaganda faaliyetleri 1950 sonrası göçü üzerinde büyük bir etki bırakmıştır (Kerimi, 2021:145-149). Kerimi, kitabının önemini, uzun araştırmalar sonucunda sorunu bir bütün olarak ele almış olması ve Türklerin göçü konusuna özel bir vurgu yapmış olması olarak nitelendirmektedir. Zira yazar, Türklerin göçünün doğal bir süreç olmadığını, siyasi bir motive ile desteklendiğini ve uygun bir ortamın oluşturulduğunu, Yugoslavya-Türkiye arasında imzalanan centilmenlik anlaşmasının Türk ve Müslüman nüfustan kurtulmak gayesiyle Yugoslavya Devleti tarafından kullanıldığını yazmaktadır. Salim Bey, II. Dünya Savaşı sonrası 400 bin Müslümanın Yugoslavya topraklarından göç ettiğini, bunların 120 bini Türk olmak üzere sadece Makedonya'dan 250 bin Müslüman vatandaşının adeta yurtlarını terk etmeye zorlandığını dile getirmektedir (Иселувањето на Турците..., Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2023). Yazar bu noktada Türkiye'nin göç politikasını da değerlendirmektedir. Ona göre Türkiye, II. Dünya Savaşı öncesindeki Türk ve Müslüman nüfusun ülkeye kabul edilmesi noktasında yürüttüğü göç politikasında haklıdır ancak savaş sonrasındaki dinamikler değişmiştir. Son yıllarda Türkiye Cumhuriyeti'nin konuyu sahiplenmesi (Yeni Balkan Gazetesi, <https://yenibalkan.com/tr/gundem/yucel-sehitleri-aniti-tefeyyuz-ilkokulunda-dikildi>, Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2023) ve TİKA sorumlularının Türklerin Makedonya'daki yurtlarını terk etmemesi yolundaki demeçlerini de eserine aktaran ve destekleyen Kerimi, iyi niyetlerine rağmen, devrin yöneticilerinin göçe karşı çıkmadıklarını belirtmektedir (Kerimi, 2021:458-460). Konu hakkında yayınlanan eserleri eleştirel bir gözle analiz eden yazarın, görsel malzeme ile kitabını zenginleştirdiği de görülmektedir.

³ Bu kitabın tanıtımları Sırbistan ve Bosna-Hersek'teki dergilerde yapılmıştır. **Vladan Jovanović**, “Salim Kadri Kerimi, Iseluvanjetto na Turcite od Makedonija vo Turcija, po vtorata svetska vojna, (Iseljavanje Turaka iz Makedonije u Tursku, nakon Drugog svjetskog rata), Akademski pečat, Skopje 2021, 565 str.”, *Historijski Pogledi*, 5/7 (2022), Tuzla 2022, s.482-486; Ферид Мухић, “Салим Кадри Керими. Иселувањето на Турците и другото муслиманско население од Македонија во Турција, по Втората светска војна. Скопје: Академски печат, 2021, 565.”, *Токови Историје*, 2 (2022), Београд 2022, s.339-341. Bu kitapla ilgili Makedonya'da çeşitli medya organlarında tanıtım toplantıları ve kitap ile ilgili yazarla yapılan söyleşiler bulunmaktadır. “Нова Книга: Иселувањето На Турците Од Македонија Во Турција, По Втората Светска Војна”, www.bibliotekaohrid.mk/2021/12/27/нова-книга-иселувањето-на-турците-о/, Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2023; “Иселувањето на Турците беше смислена политика: Интервју со историчарот Салим Керими”, www.nezavisen.mk/iseluvanjetto-na-turcite-beshe-smislena-politika-intervju-so-istoricharot-salim-kerimi/, Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2023; *OhridNews*, “книгата “иселувањето на турците од македонија во турција, по втората светска војна” во охридската библиотека”, <https://www.ohridnews.com/knigata-iseluva-eto-na-turcite-od-makedoni-a-vo-turci-a-po-vtorata-svetska-vo-na-vo-ohridskata-biblioteka/>, Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2023; Haber Makedonya, “2. Dünya Savaşından Sonra Makedonya Türkleri'nin Türkiye'ye Göçü” Kitabının Tanıtımı Yapıldı”, <https://habermakedonya.net/2-dunya-savasindan-sonra-makedonya-turklerinin-turkiyeye-gocu-kitabinin-tanitimi-yapildi/>, Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2023.

Салим Кадри Керими (историчар-кариерен дипломат во пензија - истражувач), е роден на 21 март 1950 година, во село Горна Бела Црква, Ресен, НР Македонија. Основно образование стекнал во родниот крај, средно во гимназиите "Нико Нестор", во Струга и "Здравко Чочковски" во Дебар, додека високо на Филозофскиот факултет при Универзитетот "Кирил и Методиј" во Скопје. Првите две години од неговата кариера работел како професор по историја во ОУ "Борис Кидрич", Сарај - Скопје, а преостанатите 35,5 години од кариерата ги поминал во Републичкиот секретаријат за меѓународни односи, односно Министерството за надворешни работи на Република Македонија.

Во периодот меѓу декември 1993 и јули 2011 година, во три наврати работно бил ангажиран во дипломатско конзуларните претставништва на Република Македонија во Тирана - Република Албанија, Анкара - Република Турција и Копенхаген - Кралството Данска. Во својство на министер советник, подолг период ја вршел и должноста шеф на ДКП-та на Република Македонија во Анкара и Копенхаген.

Автор е на ова и на следните други, сè уште необјавени, книги: "Судбината на Организацијата Јучел и Јучелциите"; "Полемика со некои ставови на одделни автори"; "Преспанските Турци - Антропологска студија" и "Аспекти на југословенско-албанските и македонско-албанските односи и соработка (1945-2000)".

На неговите веб. портали (salimblog.wordpress.com и Salim Kerimi-LinkedIn), последните неколку години, на турски, македонски, албански, англиски и српски јазик, има објавено повеќе од 90, главно полемички прилози, на теми од историјата, демографијата и дипломатијата. Во наведениот период, дел од неговите прилози беа објавени во Списание на ИНИ - "Гласник", во Списание на Дипломатскиот клуб - Скопје - "Дипломатски летопис", во албанскиот веб. портал "Gazeta Imrakt" и во весниците "Yeni Balkan", "Утрински весник", "Независен весник" и "КОНА".

Салим Кадри Керими

ИСЕЛУВАЊЕТО НА ТУРЦИТЕ ОД МАКЕДОНИЈА ВО ТУРЦИЈА, ПО ВТОРАТА СВЕТСКА ВОЈНА

ИСЕЛУВАЊЕТО НА ТУРЦИТЕ ОД МАКЕДОНИЈА
ВО ТУРЦИЈА, ПО ВТОРАТА СВЕТСКА ВОЈНА

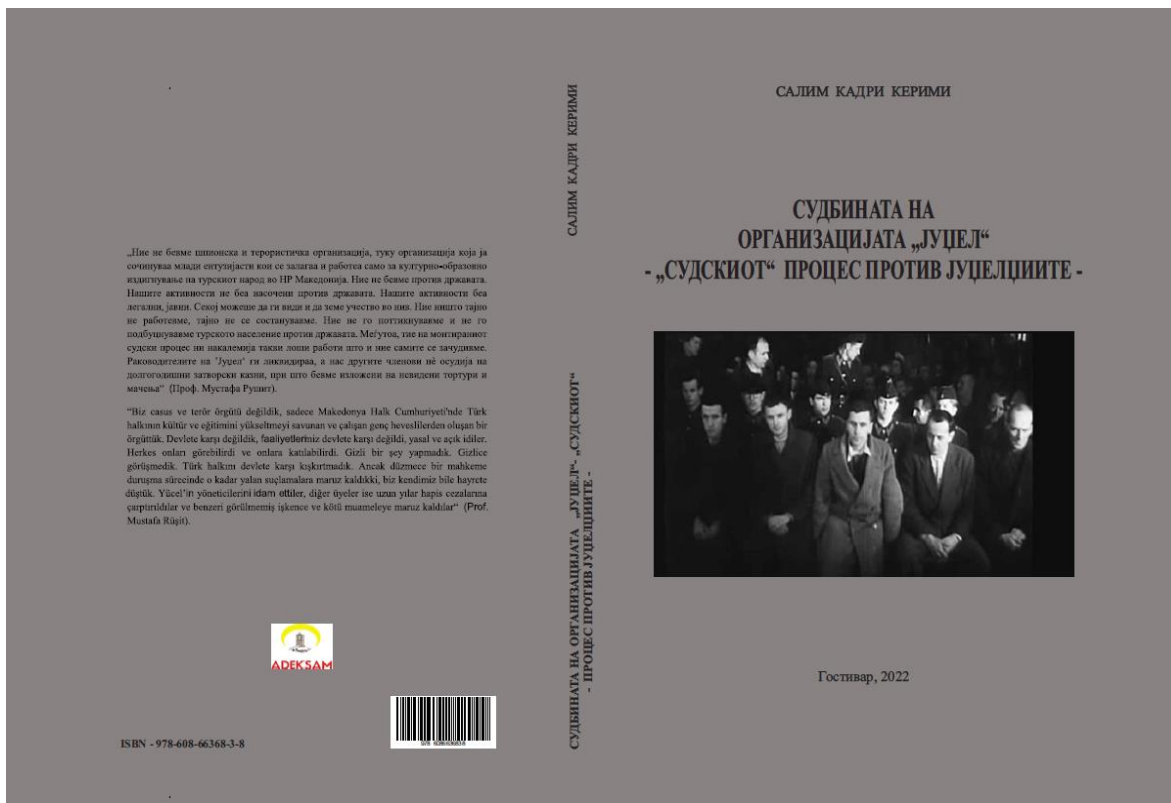
Салим Кадри
Керими

ISBN 978-608-231-373-3

Скопје, 2021

"*Yücel Teşkilatının Kaderi - Yücelcilere Karşı Yürütülen Yargı Süreci*" adlı eser ise bu konu ile ilgili daha önce yazılan kitaplardan (Orman, 1975; Şerif, 1991; Ağanoglu, 2012; Türksoylu, 2020; Eriş, 2022; Eriş, 2023) farklı olarak Makedonca yazılan ilk eserdir. Kitabın Makedonca kaleme alınması, konuyu Makedon toplumu gündemine taşıması açısından önem arz ettiği gibi eserin yazımı sırasında birincil el kaynakların kullanılması da kitabın önemini artırmaktadır (Güler, 2023: XIX). Kerimi, eseri kaleme alırken Birlik Gazetesi eski gazetecilerinden Cemal Süleyman ile yaptığı görüşmeler yoluyla, o devri daha da iyi bir şekilde yansıtmaya gayret göstermiştir (Kerimi, 2022:7). Aslında esere yakından bakıldığında dördüncü ve altıncı bölümlerinin diğer çalışmalardan ayrılan en önemli noktalar olduğu görülecektir. Bu bölümlerde yazar, Yücel Teşkilatı üyeleri aleyhinde karalama kampanyası yürüten kişilere odaklanmaktadır. Bu kişilerin gizli veya açık isimler adı altında Sosyalist Makedonya Cumhuriyeti'nin resmi propaganda aracı haline gelen ve Türkçe yayın yapan Birlik ile Makedonca yayımlanan Nova Makedonya, Politika ve Borba gazetelerindeki yayınlar analiz edilmekte, konunun dış basına yansımaları ve bunun göç üzerindeki etkisi ayrıntılı olarak incelenmektedir. Eserin dikkate değer bir diğer noktası ise çağdaş siyasetçilerin meseleye etkisi ve girişimlerine yer vermiş olması, siyasetçilerin Yücelcilere karşı yürüttükleri karalama kampanyası kapsamında konuşmaları, yazıları ve makalelerinin analizini yapması, sadece konu ile ilgili Makedonya'da kaleme alınan yazıları değil, bölgedeki diğer ülkelerde yazılanları da inceleyerek esere aktarmış olmasıdır. Keza yazar bunları yaparken, Türkiye Cumhuriyeti'nin o dönemdeki siyasetini de dikkate almakta ve konuyu tüm cepheleri ile birlikte tartışmaktadır (Musli, <https://yenibalkan.com/tr/gundem/idam-edilislerinin-75-inci-yildonumu-yucelcilere-yoneltelen-teror-ve-ajanlik-suclamalari-asilsizdir>, Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2023; Yeni Balkan Gazetesi, <https://yenibalkan.com/tr/makedonya/salim-kadri-kerimi-nin-kaleminden-yucel-teskilatina-karsi-yurutulen-yargi-sureci>, Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2023).

Yücel ile ilgili bu kitabın en can alıcı sorusu, Yücel üyelerinden idam edilen Şuayib Aziz İshak, Nazmi Ömer Yakup, Adem Ali Adem ve Ali Abdurrahman'ın mezarlarının nerede olduğu sorusudur. Nitekim son yıllarda başta Türkiye Cumhuriyeti Üsküp Büyükelçiliği nezaretinde olmak üzere Üsküp Tefeyyüz İlköğretim Okulu bahçesindeki anıt önünde düzenlenen anma etkinliklerinde (Time Balkan, <https://timebalkan.com/yucel-sehitleri-uskupte-anildi/>, Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2023) ve daha önceki yıllarda yazılan kitaplarda da olduğu üzere bu eserde de, Yücel Teşkilatı üyelerinin mezarlarının nerede olduğu sorusu sorulmaktadır. Kerimi, arşivlerin açılmaması nedeniyle bu hususun yine karanlıkta kaldığını kitabında ifade etmektedir. Nitekim yazar, kitabı ile ilgili Yeni Balkan Gazetesi'ne verdiği röportajda bu konu hakkında "Yücelcilerle ilgili arşivler hala kapalı duruyor. Bu evrakların gün yüzüne çıkması çok önemli. Fakat bir soru işareti daha var, arşivlerde Yücelcilerle ilgili bütün evraklar duruyor mu, yoksa birileri onları ortadan kaldırdı mı? Ben ve benim gibi bu konuyu araştıran, üzerine makaleler, kitaplar yazarların iddialarının doğruluğunun teyit edilmesi açısından evrakların gün yüzüne çıkması büyük önem taşıyor." şeklinde haklı olarak sorularını sormakta ve şimdilik bir cevap alınmadığını gerek kitabında gerekse gazeteye verdiği röportajında belirtmektedir. Dahası Kerimi, Yücel Teşkilatı üyelerine yöneltilen uluslararası ajanlık suçlamalarının yersiz olduğunu, üyelerin asla böyle bir girişimde bulunmadıklarını, hatta Şuayib Aziz'in Ulusal Arnavut Demokratlar Teşkilatı'nın işbirliği teklifini dahi reddettiğini belirtmektedir (Musli, <https://yenibalkan.com/tr/gundem/idam-edilislerinin-75-inci-yildonumu-yucelcilere-yoneltelen-terror-ve-ajanlik-suclamalari-asilsizdir>, Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2023).

Son söz olarak, Makedonya'da yaşayan Türk toplumu başta olmak üzere Müslümanları da yakından ilgilendiren bu iki kıymetli çalışmanın Türkçe olarak ülkemizde de yayımlanması, konu üzerinde araştırma yapan uzmanlara, siyasetçilere, Türkiye'ye göç eden bölge insanına ve devletin ilgili kurumlarına yol gösterici olabilecektir.

Kaynaklar

Ağanoğlu, H. Y. (2012). *II. Dünya Savaşı'nda Yugoslavya'da Bir Direniş Mücadelesi Yücel Teşkilatı*, Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları.

Bozkurt, G. S. (2010). Tito Sonrası Dönemde Eski Yugoslavya Bölgesindeki Türkler ve Müslümanlar, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, X (2), 51-95.

Çalışkan, B., (2014). 1953 Göçü Sonrası Yücelcilerin Memleket/Yugoslavya ve Ana Vatan/Türkiye Algıları, *İnsan ve Toplum*, 4 (8), 132-167.

Eriş, E. A., (2023). *Yugoslavya'da Türk Direnişi Yücelci Mehmet Ardıcı'nın Hatıratı*, Mavi Gök Yayınları.

Eriş, E. A., (2022). *Yücelciler Yugoslavya'da Gizli Türk Teşkilatı*, Üsküp Sahafhane Yayınları.

Güler, Z., (2023). *Evlâd-ı Fatihân Diyarı Balkanlarda Yücelcilerden ve Son Devrin Din Mazlumlarından Abdül Fettah Rauf Efendi Hayatı-Sanatı-Eserleri*, ed. Nazlı Rana Gürel-Rabia Betül Gürel, Berikan Yayınevi.

Hacısalihoğlu, M., (2003). Makedonya, *DİA.*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 437-444.

İnalçık, H., (2008). Rumeli, *DİA.*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 232-235.

İnalçık, H., (2019). *İki Karanın Sultanı, İki Denizin Hakanı, Kâyser-i Rûm Fatih Sultan Mehmed Han*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnbaşı, M., (2015). Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti, *Yeni Türkiye Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı*, 66 (1), 805-819.

İnbaşı, M., (2012). Üsküp, *DİA.*, C. 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 377-381.

Jovanović, V., (2022). Salim Kadri Kerimi, Iseluvanjetu na Turcite od Makedonija vo Turcija, po vtorata svetska vojna, (Iseljavanje Turaka iz Makedonije u Tursku, nakon Drugog svjetskog rata), *Akademski pečat, Skopje* 2021, 565 str., Historijski Pogledi, 5 (7), 482-486.

Orman, A. D., (1975). *Yugoslavya'da Müslüman Türk'e Büyük Darbe*, Boğaziçi Yayınları.

Şerif, D. M., (1991). *Yücelciler 1947*, İnsan Yayınları.

Türksoylu, E., (2020), *Yugoslavya Türklüğünün Direniş Mücadelesi Yücel Teşkilatı (1945-1948)*, Astana Yayınları.

Ѓоргиев, Д.-Николова, Д., (2008). Скопската Османлиска Монетарница, Скопје: Ну Музеј На Македонија Институт За Национална Историја.

Керими, С. К., (2021). Иселувањето На Турците Од Македонија Во Турција По Втората Светска Војна, Скопје: Академски Печат.

Керими, С. К., (2022). Судбината На Организацијата “Јуџел”-“Судскиот” Процес Против Јуџелциите, Гостивар: Адексам.

Муџић, Ф., (2022). Салим Кадри Керими. Иселувањето на Турците и другото муслиманско население од Македонија во Турција, по Втората светска војна. Скопје: Академски печат, 2021, 565., Токови Историје, 2, Београд, 339-341.

Elektronik Kaynaklar

Haber Makedonya, 2. Dünya Savaşından Sonra Makedonya Türkleri'nin Türkiye'ye Göçü Kitabının Tanıtımı Yapıldı, <https://habermakedonya.net/2-dunya-savasindan-sonra-makedonya-turklerinin-turkiyeye-gocu-kitabinin-tanitimi-yapildi/>, Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2023.

Нова Книга: Иселувањето На Турците Од Македонија Во Турција, По Втората Светска Војна, www.bibliotekaohrid.mk/2021/12/27/нова-книга-иселувањето-на-турците-о/, Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2023.

Hüseyin Musli, İdam edilişlerinin 75'inci yıldönümü: 'Yücelcilere yöneltilen terör ve ajanlık suçlamaları asılsızdır', Yeni Balkan Gazetesi, Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2023.

<https://www.ohridnews.com/knigata-iseluva-eto-na-turcite-od-makedoni-a-vo-turci-a-po-vtorata-svetska-vo-na-vo-ohridskata-biblioteka/>, Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2023.

<https://salimblog.wordpress.com/blog/>, Erişim Tarihi: 14 Mayıs 2023.

Иселувањето на Турците беше смислена политика: Интервју со историчарот Салим Керими, www.nezavisen.mk/iseluvanjetto-na-turcite-beshe-smislana-politika-intervju-so-istoricharot-salim-kerimi/, Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2023.

[OhridNews](#), книгата “иселувањето на турците од македонија во турција, по втората светска војна” во охридската библиотека, Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2023.

Time Balkan, Yücel Şehitleri Üsküp'te anıldı, <https://timebalkan.com/yucel-sehitleri-uskupte-anildi/>, Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2023.

Yeni Balkan Gazetesi, Salim Kadri Kerimi'nin kaleminden Yücel teşkilatına karşı yürütülen yargı süreci, <https://yenibalkan.com/tr/makedonya/salim-kadri-kerimi-nin-kaleminden-yucel-teskilatina-karsi-yurutulen-yargi-sureci>, Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2023.

Yeni Balkan Gazetesi, Yücel Şehitleri Anıtı Tefeyyüz ilkokulunda dikildi, <https://yenibalkan.com/tr/gundem/yucel-sehitleri-aniti-tefeyyuz-ilkokulunda-dikildi>, Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2023.